

مأخذشناسی کرامت انسان

«معرفی گزیده‌های از منابع با محوریت امام خمینی»

جمعی از نویسندگان

مقدمه

- تعریف کرامت بر اساس گزارش‌های تاریخی (کارکرد

تاریخی)؛

- تعریف کرامت با تکیه بر عملکرد اجتماعی انسان

(کارکرد اجتماعی)؛

- تعریف کرامت انسان با تکیه بر خُلق و خو یا رفتارهای

اخلاقی (کارکرد اخلاقی).

بُعد عینی کرامت انسان نیز دارای ابعاد گوناگون اجتماعی

(مانند وقف، تأمین اجتماعی)،

پزشکی (مانند پیوند اعضا، سقط جنین، مرگ اختیاری)،

حقوقی (مانند توهین به مجرم)، طبیعی (مانند خلقت انسان و

قوای نفس)، محیطی (مانند گازهای سمی و آلودگی محیط)،

ژنتیکی (مانند شبیه‌سازی و معلولیت) سیاسی (مانند مردم

سالاری، مشارکت سیاسی، آزادی)، عرفانی (مانند انسان

کامل)، اقتصادی (مانند فقرزدایی، غنای مالی و تأمین مسکن)

و تربیتی (مانند روش‌های تربیتی) است.

این مفاهیم به عنوان مصادیق کرامت، منشأ انتزاع مفهوم

کرامت در انسان می‌گردد. اما به جز موارد عینی، کرامت با

قضایای اخلاقی یا نورمتیو یا حقایق نامحقق در خارج از ذهن هم

ارتباط دارد؛ یعنی گاه از بایدها و نبایدهای اخلاقی یا حقوقی،

قضیه عام‌تری به صورت «ضرورت کرامت انسان»، «کرامت

انسان باید عملی شود» و مانند اینها انتزاع می‌شود. اما موارد

نورمتیو که بر اساس آنها کرامت انسان مورد انتزاع قرار می‌گیرد،

۱. در دوره معاصر طرح مباحث انسان‌شناسی در میان

متدینان و نیز غیر دین‌داران (سکولارها) رشد چشمگیری داشته

است. با نگاهی به منابع قرون نخست و میانی اسلامی مانند

الفهرست ابن خیر، فهرست ابن ندیم، الفهرست شیخ الطائفه،

معالم العلماء ابن شهر آشوب، فهرست متعجب الدین، در

می‌یابیم که حتی یک کتاب و رساله با عنوان کرامت (کرامه) در

این منابع ذکر نشده، ولی وقتی به دوره معاصر قدم می‌گذاریم،

آثار بسیاری در این موضوع و با این عنوان می‌یابیم؛ به طوری که

این تلقی پدید آمده که پس از قرن‌ها نوعی غفلت از برخی

آموزه‌های دینی در حوزه انسان‌شناسی، اینک با تلاش‌های

عالمان این دوره آن غفلت زدوده شده است. البته شرط انصاف

آن است که به میراث و عارفان مسلمان مباحث انسان‌شناختی

اشاره کنیم؛ زیرا آنان با تألیف کتاب‌هایی در باب انسان کامل و

مانند آن، نشان داده‌اند که از این موضوع غفلت نورزیده‌اند.

۲. کرامت انسان دارای دو بُعد ذهنی (مثل تعریف کرامت)

و عینی و بیرونی (مانند پرداخت دستمزد به زن به هنگام کار)

است.

بُعد ذهنی یا تلقی انسان از کرامت غالباً حاصل فرایندی

است که از چهارگونه تعریف پدید آمده است:

- تعریف کرامت انسان با تکیه بر واژگان مترادف و متضاد

(شرح الاسم)؛

عبارت اند از: موارد اخلاق فردی (مانند قناعت به عنوان عامل کرامت و اسراف به عنوان عامل حقارت)، اخلاق اجتماعی (مانند لزوم برخورد کریمانه با مردم) و حقوق دینی (مانند تأسی به ائمه (ع) به عنوان اسوه کرامت و لزوم پرهیز از فرامین شیطان).

روشن است که این مآخذشناسی، رویکرد اسلامی-ایرانی دارد، به عنوان مثال، اگر این مآخذشناسی از سوی محققان آمریکایی انجام می گرفت، قطعاً دغدغه های دیگری داشت. از مباحث فوق می توان دریافت که کرامت انسان مبحثی چند وجهی است که مرتبط با دانش ها و حرفه های گوناگون است. از این رو، تعیین قلمرو آن برای جستجوی منابع، بسیار مشکل است. اما در کتاب شناسی حاضر، مدیریت پژوهش به گونه ای انجام گرفت که تا از تشتت و چندگانگی جلوگیری شود.

۳. حرفه کتاب شناسی، خدمتی اطلاع رسانی است که اقتضای آن، معرفی تمام منابع است. همان گونه که نباید اطلاعاتی از قلم بیفتد و نادیده انگاشته شود، آوردن موارد بی ربط هم مشکل ساز و گمراه کننده است. مهم ترین اشکال در برخی کتاب شناسی ها، عملکرد سلیقه ای است. مدیر پروژه گاه بدلیل تخصص در دانش خاص یا گرایش او به موضوعات مخصوص، برخی از منابع را پررنگ می بیند و برخی دیگر را اساساً ندیده می انگارد؛ در حالی که کتاب شناس باید نگاه یکسان به همگان داشته باشد. در همین کتاب شناسی تجربه کردیم که گاه پژوهشگر مثلاً در رشته قرآن یا در علوم اسلامی تبحر دارد و اساساً با آوردن منابع مربوط به کرامت اجتماعی (مثل اشتغال جوانان) مخالف است؛ در حالی که برخلاف او، محققان دیگر به اهمیت و سودمندی آن اذعان داشتند.

۴. کرامت مشترك بين چند معناست و حداقل با سه مضاف الیه در فرهنگ اسلامی به کار رفته است: کرامت انسان، کرامت قرآن (که اغلب به شکل قرآن کریم استعمال شده) و بالآخره کرامت خداوند (که بیشتر به صورت وصفی یعنی خداوند کریم به کار رفته است). کرامتی که در عنوان منابع به کار رفته، به معنای کرامت انسان است؛ یعنی توانایی ها، ویژگی ها و خصایص ویژه انسان، نه دیگر موجودات. در واقع کرامت انسان در فرهنگی دینی مقوم نوعیت انسان است؛ همان طور که در فلسفه ارسطویی، نطق، مقوم نوعیت آدمی است؛ یعنی، انسان به عنوان نوع، ویژگی هایی دارد که هیچ موجودی در عالم هستی ندارد. این ویژگی گاه ذاتی و گاه عرض خاص آدمی است. البته در اینجا گاهی مباحث درباره قشر خاصی از انسان ها مانند زنان و گاهی فقط درباره یک انسان به عنوان نمونه کامل کرامت انسان

مانند حضرت فاطمه (س) برخی از نویسندگان در پژوهش حاضر، به بررسی یک یا چند عامل کرامت پرداخته اند؛ مانند تأثیر آزادی یا دولت اسلامی در پیدایش و تداوم کرامت.

مثال فوق آورده شد تا معلوم گردد که کرامت انسان با شبکه ای از متغیرات گوناگون ارتباط دارد.

۵. چند دهه است که کرامت انسان نقل همه محافل علمی و فرهنگی است. البته ممکن واژه کرامت یا Dignity را به زبان نیاورند، ولی از خشونت، صلح، دزدی و غارت اموال، آزادی و مفاهیمی از این قبیل سخن می گویند که اینها با کرامت انسانی ارتباط دارند. از نظر آماری، بعد از حقوق بشر، بیشترین حجم تحقیقات درباره کرامت است. هم اکنون چند عنوان مجله تخصصی در جهان به نام کرامت انسان انتشار می یابند و آثار زیادی در قالب کتاب، مقاله و پایان نامه تألیف و عرضه می شوند.

کرامت از دو منظر قابل بررسی است: یکی از منظر عینی و دیگری از منظر متغیرات انتزاعی و ذهنی کرامت.

در منظر اول مقوله هایی مثل ورزش، فوتبال، دولت، آداب و رسوم، اعمال ماه رمضان، کربلا، عاشورا، زلزله، معلم، حقوق مادی اداری ها، روزنامه نگاری، رفتار اصلاح طلبان و امثال اینها را متغییری مرتبط با کرامت انسان می شناسند و به بررسی آنها اقدام می کنند. تقریباً همه منابع این فهرست واره این گونه اند.

بعضی این گونه بررسی ها را علمی نمی شمارند و ارزش علمی برای آنها قائل نیستند، اما علی رغم میل اینان، تحقیقات در سراسر جهان به این روش گرایش دارد. متأسفانه در بین متدینان و حوزه های دینی، کمتر به متغیرهای عینی کرامت توجه شده است و همواره به موضوعاتی مثل تعلیم اسما به آدم، سجده ملائکه، خلقت آدم و حوا، فطرت و اختیار و اراده می پردازند. این مسائل مناسب و در جای خود کارساز است، ولی باید به موضوعات عینی هم پرداخت.

۶. این مآخذشناسی گزیده های از کتاب نسبتاً حجیمی است که در معرفی آثار کرامت انسان برای همایش کرامت انسان و امام خمینی تألیف شده است. منابعی از آن کتاب که در عنوان واژه کرامت و مترادفات یا متضادهای کرامت را داشت، در این مآخذشناسی ذکر و در دو فصل تنظیم شده است:

فصل نخست: آرای امام خمینی و تحلیل دیدگاه های ایشان؛

فصل دوم: عناصر کلامی و معنوی کرامت؛

این مآخذشناسی گزینشی است و همه منابع را معرفی نکرده است؛ بلکه در آن منابعی آمده که درباره کرامت و به نوعی با امام خمینی مرتبط است. البته علاوه بر منابعی که دیدگاه های ایشان را

فصل نخست: آرای امام خمینی و تحلیل دیدگاه‌های ایشان

الکافی، قربانملی

نقش زمان و مکان در اجتهاد و بررسی جایگاه آن در اندیشه فقهی حضرت امام خمینی^۱، استاد راهنما علیرضا فیض، استاد مشاور علی مهدی زاده، تهران، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی. مرکز کارشناسی ارشد، ۱۳۷۶-۱۳۷۷.

هدف این تحقیق تبیین هماهنگی و تناسب فقه و جامعه، شریعت و تحول زندگی امروزی و اجتهاد شیعی و تأثیر زمان و مکان در فرایند اجتهاد استنباط است؛ تا اندازه تأثیر فقه در تحقق جامعه ایده آل و کرامت اجتماعی به دست می آید. این پژوهش در سه فصل به تبیین ضرورت و جایگاه عینی و ارزشی فقه و جامعه پرداخته و نتیجه کلی آن نشان دادن این است که با توجه به جهان مدرن و روابط عینی و اندیشه‌های جدید، باید از اجتهاد سخن گفت. انسان مدرن گرفتار بحران‌های گوناگون است و برای رهایی باید فقه را به عنوان فلسفه عملی زندگی برگزیند؛ البته فقهی که به اقتضائات مدرن و کرامت انسان توجه داشته باشد.

امام خمینی، سیدروح الله (رهبر انقلاب و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران)

آیین انقلاب اسلامی از دیدگاه امام خمینی (گزیده‌ای از اندیشه و آرای امام خمینی)، چاپ چهارم؛ تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۶.

گردآوری و تنظیم اندیشه‌ها و سخنان امام خمینی درباره انقلاب اسلامی است. اهم مباحث آن چنین است: مبانی انقلاب، ضرورت و فلسفه بعثت انبیاء، امامت و تشیع، علل و زمینه‌های انقلاب، نقش مردم در انقلاب، استبداد رژیم به عنوان عامل انقلاب.

به نظر امام خمینی رژیم پهلوی زمینه‌ساز حقارت انسان و تحقیر مسلمانان بود، ولی انقلاب اسلامی به مردم کرامت و شرافت بخشید.

استضعاف و استکبار از دیدگاه امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۰، ۱۹۱ص.

استضعاف (به ضعف کشاندن مردم) مرادف تحقیر مردم است. عامل این حقارت استکبار است. این تجربه در مقاطع مختلف تاریخ بشر بوده و به ویژه در دوره انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی هم وجود داشته است. برخی از فصل‌های این کتاب چنین است: نقش مستکبرین در تحقیر مردم، نقش مستضعفین در تکوین نهضت اسلامی، محرومیت‌زدایی از حقوق مستضعفان، توجه به کرامت‌های مستضعفان.

انسان‌شناسی در اندیشه امام خمینی، به کوشش مرضیه اخلاقی و شایسته شریعتمداری، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۵، ۴۲۸ص.

این اثر جلد ۴۳ تبیان است که سخنان امام خمینی را ذیل موضوعات مختلف طبقه‌بندی و تنظیم کرده است.

غیر از مباحث درباره انسان کامل، بقیه نظریات امام خمینی در هشت فصل آمده است. فصل اول درباره حقیقت و ماهیت انسان است و به مباحثی مثل مقایسه انسان و حیوان، بُعد حیوانی انسان، تکامل مراتب وجودی انسان، مقامات نفس انسان پرداخته است. فصل دوم (انسان در نظام هستی) به جایگاه و منزلت انسان در جهان هستی می‌پردازد. فصل سوم (قوای نفس انسان)، حدود و روابط قوای نفس، اختلافات قوا، تربیت و تعدیل قوا و تجدید قوا در شرع را بررسی می‌کند. فصل چهارم درباره روح و قلب مثل جایگاه و ویژگی‌های آنها است. فصل پنجم به شناخت انسان می‌پردازد و فصل ششم درباره چگونگی خلقت، هیوط و تکامل نفس، فطرت و چگونگی فطرت و فطرت الهی است. فصل هفتم (مقام و جایگاه انسان) به عظمت و منزلت انسان، مقامات والای انسانی، مقامات انسان در سیر تکامل، ملاک و معیار انسانیت و کمال انسان می‌پردازد. سرانجام آخرین فصل درباره انسان و تربیت او است و اهمیت و ضرورت تربیت، روش انبیا و ائمه (ع)، روش و آثار تربیتی انبیا، عوامل مؤثر بر تربیت را بررسی می‌کند.

جایگاه زن در اندیشه امام خمینی، چاپ هفتم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸، ۱۲ص.

این اثر دتر هشتم مجموعه تبیان است که گفتارهای امام در این موضوع را دسته‌بندی کرده است. به نظر نویسنده، امام خمینی منزلت و عزت ویژه‌ای برای زنان قائل است. دیدگاه‌های امام در شش فصل دسته‌بندی شده‌اند:

زنان بزرگ عالم، فصل نخست این اثر است و به زنانی مثل حضرت فاطمه، زینب، خدیجه و مریم می‌پردازد. اینان زنانی‌اند که در نگاه امام، در اوج کرامت و شرافت قرار دارند و می‌توانند الگوی مناسبی برای زنان باشند.

فصل دوم (جایگاه حقوق زن در نظام اسلامی) دارای این عناوین است: کرامت و مقام زن در اسلام، حقوق زن در اسلام، نقش زن در مبنای جامعه توحیدی.

1. The Impact of Time and Place on practicing Religious Jurisprudence and Their significance in jurisprudential Thought of Tate Imam Khomeini.

سرّ الصلوة (معراج السالکین و صلوة العارفین)، چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۶۹، ۱۶۹+۹۶ ص.
 برخی مباحث مهم این اثر عبارت است از: مقامات و مدارج انسان، نماز انسان معمولی و نماز انسان سالک و انسان ولی، حضور قلب، طهارت، وقت، سجود، رکوع، تشهد.
 نبوت از دیدگاه امام خمینی، به کوشش فروغ السادات رحیم پور، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۰، ج+ ۷۰۵ ص.

این اثر جلد چهل و یکم تبیان است که به روش موضوعی به مجموعه سازی نوشته ها و آثار گفتاری امام می پردازد. اساساً نبوت عامل سعادت و کرامت انسان است.

نویسنده مباحث را در سیزده فصل تنظیم کرده است در فصل اول درباره ضرورت ارسال انبیا سخن گفته شده و در زمره ضرورت ها، زمینه سازی برای کرامت انسان است. حقیقت نبوت و نبی، خصوصیات انبیای الهی، معجزه، عصمت، مقام رسالت انبیا، مقام و شخصیت انبیا، مقام و شخصیت رسول اکرم (ص)، بعثت، معراج، وحی قرآن، جامعیت و عالمیت اسلام، مقاصد و جوهره دین از دیگر مباحث این کتاب است.

در لابلای مطالب این فصل ها، در جاهای مختلف، به کرامت و انسان سازی می پردازد.
 ولایت فقیه (حکومت اسلامی)، چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۳.

بررسی مسائل و ابعاد ولایت فقیه است. امام خمینی نخست به لزوم و ضرورت حکومت اسلامی می پردازد و نقش آن را در تحقیر زدایی از انسان و ایجاد زمینه های کرامت انسان تحلیل می کند.

«امام سجاده (ع): اسوه فضیلت و کرامت»، انتخاب، (۲۲ اردیبهشت ۱۳۷۸)، ص ۷.

بررسی شخصیت امام چهارم شیعیان به عنوان اسوه کرامت موضوع این مقاله است.

بابایی زارک، علی محمد

امت و ملت در اندیشه امام خمینی، چاپ اول: تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.

کرامت انسان مرتبط با قلمرو جغرافیایی به نام امت یا ملت است. با نقد و ردّ ملی گرایی و اثبات امت اسلامی، قلمرو کرامت انسان گسترش می یابد. نویسنده آرای امام در نقد ملی گرایی و اثبات امت اسلامی و مبانی امت مثل ظلم ستیزی، وحدت و پیوستگی امت را بررسی می کند.

فصل سوم (نقش خانواده و زنان در تربیت انسان ها) به این مباحث می پردازد: توجه اسلام به زندگی خانوادگی، اهمیت خانواده و وظایف آن.

مباحث شایان توجه سه فصل دیگر عبارت اند از: نقش زنان در انقلاب اسلامی ایران، حضور زنان در جنگ تحمیلی، نقشه های استعمار برای حقارت زنان در دوره پهلوی، خود باختگی و غرب زدگی عوامل ضد کرامت، ادعای تساوی حقوق زنان دامی برای زنان، آزادی کاذب زنان در دوره پهلوی.

جایگاه مردم در نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی. چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹، ۲۴۴ ص.

این اثر دفتر ۳۵ از مجموعه تبیان است. این دفتر به جایگاه مردم در نظام اسلامی اسلام می پردازد. در واقع انسان کریم و با کرامت است که در عرصه جامعه حضور و مشارکت می یابد ولی انسان های عقب مانده و حقیر، چنین توان و استعدادی را ندارند. مباحث مهم این اثر عبارت اند از: حق حاکمیت مردم در نظام اسلامی، نقش مردم در برپایی نظام ها به نظر امام خمینی هر نوع مردم موضوعیت و مطلوبیت ندارد و فقها مردمی که دارای این ویژگی هاست مطلوب است: ایمان، اسلام خواهی، بیداری و رشد دینی و رشد سیاسی.

حکومت اسلامی و ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۴، ۸۵۷ ص.

این کتاب به عنوان دفتر چهل و پنجم تبیان به گردآوری و تنظیم اندیشه های امام خمینی در زمینه حکومت اسلامی و ولایت فقیه می پردازد. اهم مباحث این کتاب چنین است: حکومت و منشأ مشروعیت آن، جمهوریت و اسلامیت، اختیارات ولی فقیه، کارکرد حکومت اسلامی، مردم گرایی، گسترش عدالت، رفع تبعیض، گسترش کرامت و آزادی، مردم در حکومت اسلامی، حقوق اجتماعی مردم.

روحانیت و حوزه های علمیه از دیدگاه امام خمینی، به کوشش معاونت پژوهشی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. چاپ دوم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.

مجموعه ای از دیدگاه های امام خمینی درباره روحانیت به عنوان هدایتگران جامعه و زمینه سازان کرامت مردم است. مباحث مربوط به کرامت عبارت اند از: وظایف روحانیت، بیدار کردن مردم، ظلم ستیزی، فقه ستیزی.

نیز به عوامل ضد کرامت در جامعه روحانیت می پردازد: آفات فردی و اجتماعی روحانیت، هوای نفسانی، تحجر و سطحی نگری.

پهلوان، عاطفه

آزادی و دموکراسی در اندیشه امام خمینی، مقدمه سیدمحمد موسوی خوئینی. چاپ اول: تهران، مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر، ۱۳۷۹.

به نظر نویسنده آزادی از طبیعی ترین حقوق انسان و نمادهای کرامت است و نوع مطلوب آن موجب کرامت و بزرگ منشی انسان می شود. سرفصلهای مرتبط با کرامت عبارت اند از: آزادی اقلیت های مذهبی، دموکراسی، مشروعیت و مقبولیت، اختلاف آرا و احترام به آنها، انتقاد از نظام و رفتار مسئولان و احترام به آن.

حاجتی، میر احمد رضا (متولد ۱۳۴۵)

عصر امام خمینی، قم، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۱، ۴۰۰ ص.

نویسنده علاوه بر شخصیت امام خمینی و زندگانی ایشان، به سیره و آرای ایشان در این عصر می پردازد. برخی مباحث از این اثر درباره منزلت انسان و کرامت او است: حیات معنوی انسان، عصر امام خمینی و رویکرد دینی و معنوی انسان معاصر، آسیب های انسان، تحقیر انسان، ارزش انسان، سرخوردگی و ناهنجاری های انسان، نابسامانی ها یا مصادیق حقارت انسان مثل رشوه، سرقت، انحطاط اخلاقی بشر.

حاجی زاده، علیرضا و دارینی، محمود

استکبار جهانی و شیطان بزرگ از دیدگاه امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۳، ۲۷۸ ص.

استکبار در فرهنگ قرآنی از دیدگاه امام خمینی، تحقیرکننده انسان ها و جوامع جهانی است و موجب نابودی کرامت انسانی می شود.

این کتاب مجموعه ای از اقوال و سخنان امام درباره استکبار و شیطان بزرگ است و به عنوان جلد سی و یکم تبیان منتشر شده است. برخی سرفصل های مهم آن این گونه است: ایجاد تفرقه، عقب نگه داشتن ملل، ترویج ظلم و فساد و فقر، بیداری و هوشیاری در برابر استکبار، اتحاد و همبستگی ملل.

حسینی، سیدعلی اصغر (متولد ۱۳۴۴)

مشارکت سیاسی از دیدگاه امام خمینی. چاپ اول: قم، حبیب، ۱۳۸۱، ۲۳۲ ص.

ابتدا نظریات مشارکت سیاسی را بررسی و آن گاه نقش و جایگاه مشارکت را در سیاست و توسعه تحلیل کرده است. سپس ذیل سرفصل هایی مثل آرای مردم، مقبولیت مردم، دموکراسی از دیدگاه امام، تبیین مشارکت سیاسی، آرای امام خمینی را بررسی می کند. مشروعیت سیاسی در مکاتب سیاسی از عناصر کرامت اجتماعی انسان شمرده می شود و همین نکته در اندیشه امام هم به چشم می خورد.

حسینی، سیده معصومه

«نقش های سیاسی مردم از دیدگاه امام خمینی»، مردم سالاری دینی، تهران، عروج، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۲۱-۱۵۰.

نویسنده توجه به مشارکت مردم در سیاست را دارای پیشینه ای دیر هنگام در اسلام می داند؛ تا اینکه امام خمینی با جدیت لزوم مشارکت مردم را مطرح می کند.

در این مقاله در چهار فصل دیدگاه های ایشان را توضیح می دهد: سازگاری نظام اسلامی با دموکراسی، مقبولیت بخشی یا مشروعیت دهی، نظارت مردمی، حمایت از نظام سیاسی.

حکیمی، محمدرضا

تفسیر آفتاب: نگرشی به رسالت اسلام و حماسه انسان در رهبری امام خمینی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی تا.

این اثر نخستین کتاب درباره امام خمینی است. بخش اول به شناخت نهادها در طول تاریخ اختصاص دارد و در فصل هایی چون پادشاهان، حاکمان، رهبران راستین، به رفتار و منش این اقشار در طول تاریخ می پردازد.

نویسنده در بخش بعد، آزادی نهضت، حماسه آفرینی، آرمان ها را جزء مبادی این انقلاب می داند، سپس به ماهیت ایدئولوژیکی انقلاب و جایگاه دینی و تاریخی آن می پردازد و اشاره می کند که تحقیر شخصیت انسانی، یکی از عوامل شروع انقلاب در ایران بود. به عقیده نویسنده، انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی، برای رفع تحقیرها و تحقق کرامت و عزت پدید آمد.

حماده، طراد

اسرار الحکمه والعرفان فی شعر الامام الخمينی، ع. بیروت، دار المحججه البيضاء، ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۱ م.

بررسی اشعار عرفانی امام خمینی که گویای دیدگاه های ایشان درباره انسان کامل و کرامت انسانی است. برخی مباحث آن چنین است: حب و عشق، انانیت و عبادت، فضای الهی و عبودیت.

خلیلی، مصطفی (متولد ۱۳۴۲)

شریعت و معیشت از دیدگاه امام خمینی و علامه طباطبایی، قم، دفتر تنظیم و نشر آثار علامه طباطبایی، ۱۳۸۲.

معیشت و شریعت یا دین و دنیا را از نگاه امام و علامه بررسی و رابطه انسان در بهره برداری از مواهب دنیا و نقش شریعت در کرامت و سعادت انسان را تحلیل می کند. اهم مباحث این کتاب چنین است: نگرش انسان به دنیا، تفسیر غلط از دنیا، ارتباط دین و دنیا، توسعه جامعه از نظر اسلام و تأثیر آن در کرامت انسان، جامعه مدنی، نقش دین در اداره

مطلوب جامعه، علل انحطاط مسلمانان و توسعه حقارت، نقش دین در تأمین سلامت مردم.

دریایی، محمدرسول

«امام خمینی و احیای شخصیت زن مسلمان در اسلام»، مجموعه مقالات کنگره بین المللی امام خمینی و احیای تفکر دینی، ج ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۳-۲۰۴.

به نظر نویسنده یکی از دغدغه‌ها و تلاش‌های امام خمینی، احیای منزلت و کرامت و حقوق زن بوده است. این مقاله ابعاد این تلاش‌ها را توضیح می‌دهد.

نیان، سامی

ایران و الخميني، ع. بیروت، دار الميسره، بی تا. در این اثر، کارنامه امام خمینی در مبارزه با رژیم پهلوی و رهبری انقلاب اسلامی و تأسیس جمهوری اسلامی و تحقق شرافت و عزت انسانی نقد و بررسی و ثمرات فعالیت‌های ایشان در عرصه‌های مختلف از جمله در کرامت و منزلت آدمی و حقوق انسان و زن تحلیل شده است.

راه‌چمن، محمدرضا

سیمای تعلیم و تربیت اسلامی در آینه تفکرات امام خمینی، تهران، واحد مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۶.

نویسنده به تعلیم و تربیت در اندیشه و رفتارهای عملی امام خمینی می‌پردازد. به نظر او، تربیت عامل و زمینه ساز سعادت و کرامت انسان است. اهم مباحث این پایان‌نامه چنین است: اهمیت تربیت از نگاه امام خمینی، عوامل مؤثر بر تربیت، انسان از دیدگاه امام، ویژگی‌های ذاتی انسان، ویژگی‌های اکتسابی انسان، ویژگی‌های اجتماعی، معنوی و عاطفی انسان، روش تهذیب و خودسازی، مراحل تربیت.

رجائی، غلامعلی

برداشت‌هایی از سیره امام خمینی، چاپ پنجم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۶، ص ۳۴۰.

از آنجا که امام خمینی دارای کرامت ذاتی بود، اندیشه‌ها و رفتارهای مردم گریانه داشت. در واقع او مردم را باور داشت. از دیگر سو، رفتار امام زمینه ساز کرامت بوده است. کتاب حاضر، علاوه بر سیره امام خمینی، به جنبه‌های کرامتی امام هم توجه داشته است.

رجبی، محمدحسن

زندگی سیاسی امام خمینی، تهران، چاپ‌های مختلف. چاپ عربی:

الحياة السياسية للإمام الخميني، ع. ترجمه فاضل عباس

بهبزادیان. بیروت، دار الروضه، ۱۹۹۳ م.

بررسی زندگی و سیره سیاسی امام خمینی است. فعالیت‌های امام در مبارزه با رژیم شاهنشاهی به سرنگونی این رژیم منجر شد و در واقع موانع کرامت انسان مرتفع شد. به علاوه، انقلاب اسلامی نوعی تکریم انسان‌ها و مشارکت آنها در سرنوشت خودشان بود و سپس تشکیل جمهوری اسلامی در ایران، به گسترش کرامت و دفع حقارت انسان انجامید.

رنجبر، مقصود

«آزادی سیاسی از دیدگاه امام خمینی»، مردم سالاری دینی، تهران، عروج، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۴۶۵-۴۹۸.

بررسی آزادی سیاسی به عنوان عامل کرامت سیاسی انسان است. امام خمینی اصل آزادی را مورد توجه قرار داده و یکی از اهداف انبیای الهی و نیز انقلاب اسلامی، تحقق آزادی در جامعه بوده است. اما ایشان قیودی برای آزادی و حدود آن به کار می‌برد که درک مراد ایشان را از آزادی دشوار می‌سازد؛ چون وی معتقد است آزادی واقعی، رهایی از قید و بند نفس و سیر و سلوک به سوی کمال است. پس از تحقق آزادی درونی، زمینه برای آزادی بیرونی هم فراهم می‌شود. این مقاله در دو فصل تنظیم شده است: آزادی از دیدگاه امام خمینی، انواع آزادی از دیدگاه امام خمینی.

حقوق و آزادیهای فردی از دیدگاه امام خمینی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲، ص ۲۲۴.

آزادی هر کس در عقیده، اندیشه و فعالیت، نوعی احترام به اوبه شمار می‌رود و موجب گسترش کرامت اجتماعی می‌گردد. نویسنده در فصل مستقلی ذیل انسان‌شناسی امام خمینی به مبانی نظری آزادی می‌پردازد. رفتار با مردم، خودداری از تجاوز به حقوق مردم، مخالفت امام با شکنجه و بدرفتاری با زندانیان، به عنوان مصادیق بارز نادیده گرفتن کرامت افراد بر شمره شده‌اند.

رؤف، عادل

الامام الخميني... الخطاب، الدولة، الوعي. ع. دمشق، المركز العراقي للاعلام والدراسات، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۱ م.

بررسی انقلاب اسلامی ایران بر اساس آرا و رفتارهای امام خمینی است. در اثر دستاوردها و کارنامه امام خمینی در دوره انقلاب بررسی و موفقیت این تجربه در آزادی و دموکراسی و کرامت بخشیدن به جامعه ایران تحلیل شده است.

ریغان، زهرا

آثار و مقاصد بعثت نبی اکرم(ص) از دیدگاه حضرت امام خمینی، کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۷.

حضرت زهرا(س)، صراط مستقیم بودن انسان کامل، کرامت، علم، غیرت و صبر حضرت زهرا(س)؛ دعا برای گنهکاران و رضا به قضای الهی. در پایان، اسامی آن حضرت و وجه تسمیه آنها را توضیح داده شده است.

سلیمان، سمیر

الامام الخميني والمشروع الحضاري الاسلامي، ع. بیروت، دار الوسيله، ۱۴۱۳ ق/ ۱۹۹۳ م.

بررسی نقش امام خمینی در تمدن و فرهنگ اسلامی پرداخته و خط مشی تمدنی ایشان را توضیح داده است. تمدن سازی برای انسان های تربیت یافته ای است که از هر جهت آمادگی داشته باشند.

شفیعی مازندرانی، سید محمد

پرتوی از مبانی تربیتی عرفانی امام خمینی، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۶.

نویسنده به تفصیل به مقایسه آرای تربیتی امام با دیگر فرهیختگان تربیتی می پردازد و سرفصل هایی مثل عوامل تربیت، اهداف تربیتی و مبانی تربیتی امام خمینی را به عنوان روشی برای نیل به عزت و انسانیت و کرامت بررسی می کند. به نظر نویسنده، هدف امام خمینی تربیت و پرورش انسان های مورد نیاز جامعه و برقراری نظامی است که همه انسان ها محترم شمرده شوند و کرامت همه تأمین شود.

شکوری، ابوالفضل

«مفهوم آزادی در اندیشه سیاسی امام خمینی»، آینه پژوهش، ش ۵۸، مهر ۱۳۷۸، ص ۱۰-۲۰.

آزادی به عنوان یکی از جلوه های کرامت انسان در دیدگاه های مختلف از جمله در اندیشه سیاسی امام خمینی بررسی شده است. نویسنده سپس با مراجعه به سخنان امام خمینی در باره آزادی، جایگاه و مفهوم آزادی را در اندیشه سیاسی امام خمینی توضیح می دهد و در ادامه، آزادی منفی و آزادی مثبت و سخنان امام خمینی در باره انواع آزادی های مدنی را مطرح می کند. وی در پایان نتیجه می گیرد که امام خمینی آزادی را از حقوق اساسی و اولیه هر فردی می داند که نه اعطائی و نه قابل سلب است. وی اضافه می کند: برداشت امام خمینی از مفهوم آزادی، مفهوم مثبت آن است که طبق آن هر انسانی تا آنجا آزاد است که از آزادی، در نفی کرامت انسانی خود و تعرض به حقوق مسلم دیگران استفاده نکند. از نظر امام خمینی حدود آزادی را قوانین اساسی اسلام معلوم می کند.

یکی از اهداف بعثت انبیا به ویژه رسول اکرم(ص)، توسعه معنویت و انسانیت، فضای احترام آمیز و کرامت ورزی متقابل میان انسان ها بوده است. برخی عناوین این پایان نامه این گونه است: ضرورت بعثت از نگاه فلاسفه و متفکران بزرگ شرق و غرب، تکامل انسان، ترقی معنوی انسان، ساخته شدن انسان کامل.

بررسی سیمای قرآن در اندیشه حضرت امام خمینی، تهران، پیام آزادی، ۱۳۷۸، ۳۲۸ ص.

بررسی روش فهم قرآن از دیدگاه امام خمینی است. نویسنده ابتدا به انسان کامل می پردازد و در ادامه، اجرای عدالت اجتماعی و تهذیب نفس و نقش قرآن در انسان سازی را بررسی می کند.

زاهدی، احسان

نگاهی به آزادی از منظر امام خمینی، قم، الطیار، ۱۳۸۲، ۹۵ ص. به نظر نویسنده، امروزه از آزادی سوء استفاده می شود و این واژه مجملی برای مبارزه با عدالت و حق دانسته شده است، ولی امام خمینی آزادی را برای نجات امت، برقراری عدالت، و بزرگی و کرامت ملت می خواست. از این رو، نویسنده علاوه بر پرداختن به انواع آزادی ها، به نقش آنها در زندگی اجتماعی می پردازد.

زمانپور، مجید (متولد ۱۳۳۸)

لطایف عرفانی برگرفته از آثار امام خمینی، تهران، پازینه، ۱۳۸۰، ۲۰۰ ص.

بررسی دیدگاه های عرفانی امام درباره مسائل مختلف است از جمله: انسان کامل، فطرت، قلب انسان، نفس، مؤمن و ویژگی های مؤمن، سیر و سلوک، انسان به عنوان خلیفه خداوند، شیطان به عنوان عامل ضد کرامت.

سلطانی، منظر

«زن و عرفان، حضرت فاطمه زهراء مظهر انسان کامل»، تأملی بر جایگاه زن، مجموعه مقالات فارسی کنگره بین المللی جایگاه و نقش زن از دیدگاه امام خمینی، ج ۲، تهران، کمیته تبلیغات و انتشارات ستاد، ۱۳۷۹، ص ۱۶۹-۱۹۶ (۳۴۷).

کتاب، تبیین عرفانی انسان کامل و مقام و موقعیت فاطمه زهرا(س) به عنوان یک انسان با کرامت است. نویسنده، به روش توصیفی و با بهره گیری از آیات، روایات و کلمات عرفا و امام خمینی در مورد انسان کامل و اثبات مقام جانشینی خداوند برای او، حضرت زهرا(س) را مصداق انسان کامل می داند، نویسنده در ادامه به برخی از ویژگی های آن حضرت اشاره می کند؛ از جمله: عبادت، عصمت

شیدان شید، حسینعلی

«مردم سالاری در اندیشه سیاسی میرزای نائینی و امام خمینی»، معرفت، پیش شماره اول، زمستان ۱۳۷۰، ص ۳۶-۴۲ و ش ۲ (بهار ۱۳۷۱).

نویسنده به بررسی اندیشه های نائینی و امام خمینی در عرصه مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی و به طور کلی مردم سالاری پرداخته است که در نظام جهانی یکی از جلوه های کرامت انسان شناخته می شود.

شیرکش، هیم

«کرامت انسان در حکومت امام خمینی»، روزنامه جمهوری اسلامی، ش ۷۹۵۶ (۱۲ دی ماه ۱۳۸۵)، صفحه ۱۰.

نظریات و رویه عملی انسان در تکریم انسان و احترام به مردم معرفی شده است.

صادقی، حجت الله

گذری بر اندیشه های سیاسی امام خمینی، بی جا، نشر عصمت، ۱۳۷۹، ۱۶۰ ص.

این کتاب به تحلیل دیدگاه ها و مواضع سیاسی امام خمینی می پردازد. نویسنده معتقد است که مباحثی مثل ضرورت تشکیل حکومت اسلامی برای توسعه فرهنگ مردم و ارتقای انسانیت، مرتبط با کرامت است. سرفصل های دیگر عبارت است از: نقد مشروعیت دولت بر اساس زور و غلبه، اهداف حکومت اسلامی مثل اقامه قسط و عدل، سعادت بشر، حفظ نظم و امنیت، نجات مردم مظلوم، گسترش تعلیم و تربیت، بررسی اصول سیاست خارجی مانند حمایت از مظلومین، احترام متقابل و دفاع از مسلمانان.

صادقی آرزگانی، محمد امین (متولد ۱۳۴۱)

انسان کامل از نگاه امام خمینی و عارفان مسلمان، قم، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۲، ۱۷۵ ص.

نویسنده از دغدغه های دیرینه بشر در مورد شناخت انسان بحث و ویژگیها و توانایی های او را معرفی می کند و در پاسخ به اینکه انسان چه باید بشود و چه هدفی دارد، انسان کامل شدن بر اساس اسوه های مذکور در قرآن را هدف اصلی می داند. برای شناخت انسان کامل از دیدگاه امام خمینی و مقایسه با عارفان بزرگ مسلمان این اثر در شش فصل تألیف شده است. فصل اول (سیمای انسان کامل) مفهوم و هویت و ویژگی های انسان کامل از دیدگاه محیی الدین عربی، عارف جلیلی و امام خمینی را بررسی می کند.

در فصل دوم (ضرورت وجود انسان کامل در عالم) در سه محور نظریه اهل کلام، دیدگاه فلاسفه مسلمان و دیدگاه

اهل معرفت در زمینه ضرورت انسان کامل بررسی و در هر مورد نظر امام خمینی هم مطرح و بررسی شده است. فصل سوم درباره جایگاه انسان کامل در نظام هستی است و در پنج محور به بررسی این جایگاه می پردازد. این جایگاه را ابتدا به عنوان مشیت و خواست خداوند و آن گاه حق نما بودن انسان کامل را دلیل بر جایگاه او دانسته است. سپس نویسنده، ظهور خلافت الهی در انسان کامل، معیت و احاطه علمی انسان کامل بر عالم و هماهنگی و تطابق کتاب تکوین و تدوین را نشانگر جایگاه انسان کامل در فرهنگ اسلامی می شمارد. در فصل چهارم درباره مقامات انسان کامل و مراتب او بررسی و در فصل پنجم راه رسیدن به مقام انسان کامل در دو شیوه اسفار اربعه بررسی می شود. آخرین فصل درباره مصادیق انسان کامل است.

صرامی، سیف الله

حقوق مردم در حکومت از دیدگاه امام خمینی: با توجه به مبانی و ادله در منابع اسلامی، چاپ اول: تهران، ستاد بزرگداشت یکصدمین سالگرد میلاد امام خمینی، ۱۳۸۱، ۲۱۸ ص.

نویسنده بر اساس دیدگاه ها و فقه شیعه به بررسی حقوق مردم در نظام سیاسی البته از دیدگاه امام خمینی پرداخته و راه های دسترسی به کرامت اجتماعی پرداخته است. سرفصل های مباحث مهم این اثر عبارت اند از: مبانی حقوق بشر و حقوق مردم، حقوق زن، حقوق اقلیت ها، قانون مداری، مردم سالاری (دموکراسی)، موارد ابعاد حقوق مردم، حقوق سیاسی مردم، حقوق اجتماعی و اقتصادی مردم، حقوق قضایی مردم، تساوی همه در برابر قانون.

طباطبایی، سیده فاطمه

«کرامت انسان»، یک ساغر از هزار: سیری در عرفان امام خمینی، تهران، عروج، ۱۳۷۹، ص ۳۰۷-۳۲۰ (۵۶۳).

کتاب دربردارنده مباحثی درباره کرامت های وجودی انسان، به روش توصیفی و با بهره گیری از آیات قرآن و روایات است. از جمله عناوین آن است: تعریف انسان، انسان از دیدگاه اسلام، عدم تفاوت زن و مرد در کرامت انسانی، رسالت انسان در برابر دیگران، ظلم و جهول بودن انسان در تفسیر عرفانی امام خمینی.

عفتی، قدرت الله

«کرامت انسان در قرآن با نگاهی به شعر امام خمینی»، ماهنامه پاسدار اسلام، ش ۳۰۲، بهمن ۱۳۸۵، ص ۲۱.

مقاله حاضر به منزلت و کرامت بر اساس دو منبع یکی آیات قرآن و دوم اشعار امام خمینی پرداخته است. به نظر نویسنده

فرشبانیان، احمد

مشرب عرفانی امام خمینی و حافظ، چاپ دوم: تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۷۸.

نویسنده دیدگاه‌های عرفانی امام خمینی را بر اساس اشعارش بررسی و انسان‌شناسی خاصی را مطرح کرده است. در این انسان‌شناسی روابط انسان‌ها به گونه‌ای خاص شکل گرفته است.

قاضی زاده، کاظم (متولد ۱۳۴۰)

ولایت فقیه و حکومت اسلامی در منظر امام خمینی، تهران، نشر کنگره، ۱۳۷۸، ص ۲۵۹.

نویسنده در چهار فصل به بررسی دیدگاه‌های امام خمینی می‌پردازد: مبانی حکومت اسلامی، مشروعیت، ولایت مطلقه فقیه، نحوه مشارکت مردم در حاکمیت.

در لابلای این فصول مباحثی که به نوعی با کرامت مرتبط است نیز آمده است؛ مانند مباحث ضرورت حکومت اسلامی، انواع مشروعیت‌ها و اتکای آن به مردم، توجه به علایق مردم و نفی هرگونه تحمیل و اجبار، مردم‌سالاری دینی، نقش مردم در حکومت.

کدیور، محسن

«کرامت انسان در حکومت امام خمینی»، روزنامه جمهوری اسلامی، ش ۷۹۵۷ (۱۳ دی ۸۵)، ص ۱۰.

بررسی تأکیدها و فرامین و دیدگاه‌های امام خمینی که منجر به پیدایش کرامت در جامعه پس از انقلاب اسلامی شده است.

کهریزی، مهوش

حقیقت و خلافت انسان کامل از دیدگاه حضرت امام خمینی، کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، ۱۳۷۴.

بررسی برخی از اندیشه‌های عرفانی امام خمینی است. محور این بررسی‌ها عبارت است از: انسان کامل، خلقت انسان، انسان کامل در این جهان و در جهان آخرت، حقیقت انسان کامل، صفات الهی و تجلی آن در انسان، صفات انسان.

لطیفی، محمود

«امام خمینی، شخصیت و کرامت زن»، پیام زن، ش ۹۱، (مهر ۱۳۷۸): ص ۴۲-۴۹، ص ۱۳۹.

بررسی دیدگاه امام خمینی راجع جایگاه انسانی زن بر اساس متون و تألیفات عرفانی امام خمینی است. نخست مبانی کرامت زنان را به بحث گذاشته است و سپس این دیدگاه را نشئت گرفته از انسان‌شناسی و هستی‌شناسی اسلامی بر شمرده است. در بخش دیگری از مقاله، نویسنده دیدگاه‌های دیگر را راجع به زن به بحث گذاشته و با انتقاد از آنها، کرامت الهی و انسانی زن را در اسلام مطرح کرده است.

عزت و شرافت انسان به عواملی مثل تقوا، ایثار، پاکدامنی، عفت و نیز نظام اجتماعی مطلوب بستگی دارد.

علم الهدی، جمیله

فلسفه تربیتی نهضت امام خمینی: نقدی بر سوژه‌کتیویسم و دوآلیسم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۸.

نقد انانیت و ثنویت بر اساس دیدگاه‌های امام خمینی است. این دو بحث، از مبانی تعلیم و تربیت و نیز در شمار مبانی کرامت انسان است. در انانیت اخلاقی، درباره منفعت‌گرایی شخصی و در ثنویت انسان‌شناختی، از ضرورت تحقق علم در کنار عمل بحث می‌شود.

فاضلی، قادر

«انسان کامل و امام مهدی (عج) در دیوان امام خمینی»، حضور، ش ۲۶ زمستان ۱۳۷۷، ص ۲۰۴-۲۱۸.

مقاله درباره تفسیر و تحلیل اشعار امام خمینی در چارچوب انسان کامل است. نویسنده در صدد است تا انسان کامل را در اشعار امام خمینی بررسی کند و به مقایسه آرای امام با دیگر عارفان بزرگ بپردازد.

شرح و تفسیر و موضوع‌بندی دیوان امام خمینی، چاپ دوم: تهران، فضیلت علم، ۱۳۷۸.

این کتاب به شرح دیدگاه‌های امام در چارچوب تحلیل و تفسیر اشعار و دیوان امام خمینی می‌پردازد، کتاب حاضر سرفصل‌هایی مرتبط با کرامت دارد؛ مانند آزادی، آغاز و انجام انسان، انسان کامل، نقش ابلیس و شیطان در رفتار انسان، بندگی انسان.

فرخنده، حسن

عدالت اجتماعی از اندیشه امام خمینی، کارشناسی. قم، مرکز آموزشی عالی تربیتی مربی عقیدتی سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲.

عدالت اجتماعی یکی از پیش‌فرض‌های علمی و عملی برای نظریه امام خمینی درباره کرامت و تحقق آن است؛ زیرا تبعیض موجب تخصیص امکانات و اعتبارات به گروه خاصی می‌شود و دیگر قشرها امکانی برای رشد و ترقی و دست‌یابی به کرامت ندارند. سرفصل‌های مهم این پایان‌نامه این گونه است: عدالت اجتماعی در ادیان و آیین‌های مختلف در تاریخ کهن و دوره جسدید، عدالت خواهی فطری، عدالت اجتماعی از نگاه امام خمینی، شرایط لازم برای تحقق عدالت، رابطه عدالت با کمال معنوی و احترام اجتماعی.

لکزایی، شریف

«مردم سالاری دینی و حقوق اقلیت‌ها در نظریه سیاسی امام خمینی»، مردم سالاری دینی، تهران، عروج، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۱۸۵-۲۱۶.

به بررسی حقوق اقلیت‌ها و گروه‌های انسانی و منزلت آنان پرداخته است. از قدیم حقوق اینان مورد بحث بوده و دیدگاه‌هایی مخالف و موافق با حقوق آنها مطرح شده است. حقوق اینان گویای کرامت آنهاست. نویسنده ذیل سرفصل‌های زیر به بررسی حقوق و منزلت اقلیت‌ها می‌پردازد: هویت اقلیت‌ها، مصونیت و امنیت آنها، آزادی مذهبی و انجام شعائر عبادی، آزادی عقیده و اظهار نظر، رفتار با اقلیت‌ها در حکومت دینی، آزادی اجتماعی و سیاسی، اهل ذمه، اقلیت‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

محمدی، منوچهر

«امام خمینی و رابطه تئوکراسی و دموکراسی»، مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی امام خمینی و احیای تفکر دینی، ج ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۶، ص ۴۱۵-۴۵۲.

نویسنده با بررسی تطبیقی دو نظام دموکراسی و تئوکراسی، به ریشه‌های تاریخی این دو می‌پردازد و محاسن و معایب آنها را برمی‌شمارد. نیز نظام ولایت فقیه و حاکمیت مردم و مشارکت توده‌ها در این نظام را با آن دو نظام بررسی می‌کند.

مرکز تحقیقات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

آزادی از دیدگاه امام خمینی، چاپ دوم، تهران، ستاد نمایندگی ولی فقیه در سپاه، ۱۳۷۸.

مباحثی که مرتبط با کرامت‌اند عبارت است از: دموکراسی و مشارکت مردم در عرصه‌های سیاسی، اظهار عقیده، اقلیت‌های مذهبی، حدود آزادی و نقش آن در کارهای مشروع، انتقاد، سوء استفاده از آزادی.

سیره اخلاقی امام خمینی، چاپ دوم، تهران، انتشارات سپاه پاسداران، ۱۳۷۶.

ذیل سرفصل‌های زیر به کرامت و عزت انسان هم می‌پردازد: انسان کامل، جلوه‌های کمال انسانی در نگاه امام خمینی (علم، ایمان، شرح صدر، بصیرت، عشق، هجرت، جهاد)، خودسازی، ستیز با موانع رشد، حقارت زدایی، اخلاص و توکل، زهد و نیایش، توسل و تواضع، مردم‌داری، عظوفت، حسن خلق.

نیز نویسنده در یک فصل مستقل به عزت و کرامت انسان پرداخته است و راه‌های کسب عزت را پنج مورد دانسته: اطاعت خدا، تقوا، بریدن از غیر خدا، اقامه حق، فضایل اخلاقی.

مطهری، محمدرضا

شرحی بر جلوه‌های رفتاری امام خمینی با کودکان و نوجوانان، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸.

احترام به کودکان و تکریم آنان به عنوان جزئی از سیره امام خمینی بررسی شده است.

مظاهری تهرانی، ناصر (متولد ۱۳۵۱)

امام خمینی و نظام بین‌الملل (الامام الخميني والنظام الدولي)، ع. ترجمه منیر مسعودی. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۳، ص ۲۹۳.

مجموعه مقالات در بررسی نظریات امام خمینی درباره نظام بین‌الملل است. احترام به کشورها و پاسداری از کرامت شهروندان در این نظام از مباحث مهم و مطرح است. برخی سرفصل‌های مقالات چنین است: دفاع از مستضعفین، دعوت اسلامی، التزام به معاهدات، رأی عمومی، اخلاق در نظام بین‌الملل، رعایت حقوق کشورها، مبارزه با سلطه امپریالیسم.

مقیمي، غلامحسین (متولد ۱۳۴۳)

مشروطیت، جمهوریت، اسلامیت: مطالعه تطبیقی اندیشه سیاسی امام خمینی، محقق نائینی در مورد نقش مردم، قم، انتشارات معناگرا، ۱۳۸۵، ص ۲۹۶.

سه مقوله مشروطیت، جمهوریت و اسلامیت در کنار هم و به روش مقایسه‌ای بررسی شده‌اند. اهم مباحث آن چنین است: مفهوم مشروطیت و نقش مردم، مفهوم جمهوری و نقش مردم، مشروطه خواهان سکولار و مسلمان و تلقی‌های آنها پیرامون مردم، ولایت سیاسی و مردم، حقوق سیاسی مردم، اندیشه سیاسی محقق نائینی، حقوق و نشر مردم در دوره مشروطیت، شیوه تحقق حقوق سیاسی مردم.

ملکزاده، محمد

«مردم سالاری دینی از دیدگاه امام خمینی»، مردم سالاری دینی، تهران، عروج، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۱۵-۳۳۴.

بررسی امام خمینی به عنوان بنیان‌گذار نظام و تئوری سیاسی ویژه‌ای در جهان اسلام با خطم‌شی کرامت و عزت انسانی است. مهم‌ترین مبنای امام، احترام به مردم و ترسیم جایگاه مردم در سیستم حکومتی اسلام است. برای تأیید این برداشت، تاریخچه‌های از مشارکت عمومی در تاریخ را عرضه می‌کند و وقتی به دوره معاصر می‌رسد، نمونه امام خمینی را مطرح می‌کند. در دیدگاه ایشان مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خود، تبعیت حکومت از مردم، حکومت برای مردم نه مردم برای حکومت اهمیت دارد و خلاصه اینکه مردم سالاری دینی از ارکان اندیشه ایشان است. اهم سرفصل‌های این مقاله

عبارت اند از: مشارکت عمومی، الگوی حکومتی امام خمینی، ارکان عقلی حکومت، مشروعیت حکومت، جایگاه مردم. **منظر قائم، مهدی (متولد ۱۳۴۵)**

آزادی های شخصی و فکری (از نظر امام خمینی و مبانی فقهی آن). تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱، ۲۳۸ ص. نخست درباره منشأ آزادی و رابطه آن با تکلیف دینی و تراحم آن با مصالح و قانون سخن می گوید و در ادامه مبانی فقهی و مبانی کلامی آزادی مثل خلقت آزاد انسان، تساوی انسان ها در انسانیت را طرح می کند، سپس به آزادی های شخصی، آزادی فکری از نگاه امام خمینی می پردازد. آزادی در نظر امام خمینی به نوعی تأیید حق ذاتی برای انسان است که مصداقی از کرامت شمرده می شود. نیز آزادی های اجتماعی مقدمه مشارکت مردمی است که نوع دیگری از کرامت است.

منصورنژاد، محمد (متولد ۱۳۴۰)

بررسی تطبیقی تعامل مردم و حاکم از دیدگاه امام محمد غزالی و امام خمینی. تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱، ۳۶۷ ص.

معمولاً حاکمان مستبد ارزشی برای مردم قائل نبوده و به تحقیر آنها می پردازند، ولی حاکمیت و دولت اسلامی که در آرای امام به آن اشاره شده، دولت رازمینه و عامل برای حقارت زدایی و برقراری کرامت می داند. نویسنده این موضوع را با مطالعه تطبیقی بین ابو حامد غزالی و امام خمینی بررسی می کند. سرفصل های مهم عبارت اند از: ضرورت حکومت، رابطه مطلوب حاکم و مردم، محدودیت های حاکم اسلامی، حقوق و آزادی های مردم در مقابل حاکم، تعامل حاکم و مردم از نگاه امام خمینی.

موسوی بجنوردی، سیله محمد

«کرامت زن از دیدگاه امام علی (ع)»، مجموعه مقالات همایش جایگاه و نقش زن در اندیشه و حکومت امام علی (ع)، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۰، ص ۱۹۶-۲۰۵ (۲۱۰).

تبیین مقام و منزلت انسان و به تبع آن زنان از دیدگاه اسلام، قرآن و حضرت علی (ع) است. از دیدگاه نویسنده تمام تعبیراتی که در مورد کمال، کرامت و عزت انسان ها در منابع اصیل اسلامی و از جمله کلام امام علی (ع) آمده، همگی در مورد مطلق انسان است و زن و مرد در آنها از هم جدا نشده است. حقوق عمومی انسان ها هم مشترک بین زن و مرد می باشد و در عالم تکوین و تشریح هیچ گونه ظلم و تبعیضی در مورد حقوق زنان صورت نگرفته است. تمام اشکالاتی که وجود دارد، ناشی از برداشت های نادرست و ضعیف از

متون و منابع اسلامی است. از نظر نویسنده، اگر شاهد تعبیرات تنیدی در کلام امیر المؤمنین در مورد زنان هستیم، این امر ناظر به زنان بازمانده از دوران جاهلیت است، نه مطلق زنان و مثلاً زمانی که مورد تربیت صحیح اسلامی قرار گرفته اند. هیچ گاه نمی توان پذیرفت که اسلام راجع به جنس زن دیدگاهی متفاوت از مرد داشته باشد و عقل و نقل، دیدگاه تبعیض آمیز را رد می کند.

نویسندگان

اعمال مؤتمر العرفان عند الامام الخميني، ع. چاپ اول: بیروت، بی نا، ۱۴۲۰ ق/ ۱۹۹۹ م.

مجموعه مقالاتی درباره اندیشه اخلاقی و سیره عرفانی امام خمینی است که در همایش بیروت در سال ۱۴۱۹ ق عرضه شده است.

امام خمینی و اندیشه های اخلاقی عرفانی. قم، کنگره اندیشه های اخلاقی و عرفانی امام خمینی، ۱۳۸۲.

در چند جلد، مقالات عرضه شده به کنگره مجموعه سازی شده و به موضوعات مرتبط با منزلت و شرافت انسان پرداخته؛ مثل: انسان کامل، جایگاه انسان در کتاب تکوین و نظام حقه الهی، مراحل سیر و سلوک، سلوک عرفانی، شریعت و طریقت و حقیقت، اسفار اربعه، عشق، مکاشفه و حجاب ها.

امام خمینی و حکومت اسلامی. قم، کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی، ۱۳۷۸.

مجموعه مقالاتی است که به کنگره عرضه شده است. مقالات زیادی به منظور دیدگاه امام خمینی به مقولاتی مانند کرامت و شرافت انسان، حقوق بشر، مشارکت و امثال اینها می پردازند. امام خمینی و حکومت اسلامی: شرایط، وظایف و اختیارات ولایت فقیه. قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.

مجموعه مقالات عرضه شده به کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی است. عنوان هایی از این مقالات به دموکراسی و حضور مردم در عرصه دولت، مشارکت سیاسی مردم، عدالت و تساوی و آزادی می پردازند.

امام خمینی و حکومت اسلامی: فلسفه سیاسی (۲). قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.

مجموعه بیست و دو مقاله عرضه شده در کنگره امام خمینی و اندیشه حکومتی است. بسیاری از این مقالات به ریشه های دموکراسی، مدینه فاضله، مشارکت مردم، آزادی سیاسی مردم و جایگاه مردم در دیدگاه امام می پردازد.

دراسات فی الفكر السياسي عند الامام الخميني. ع. ترجمه عبدالرحيم الحممراني، چاپ اول، بیروت، الغدير، ۱۴۲۳ ق/ ۲۰۰۲ م.

توضیح می‌دهد. در ادامه به فطرت انسان و کمال‌گرایی فطرت انسان می‌پردازد. هم فطرت و هم کمال را توضیح می‌دهد. دیگر عناوین این مقاله عبارت‌اند از: آزادی‌خواهی انسان، عشق ذاتی انسان، اسلام‌شناسی امام، اسلام و سیاست، نقش انسان در پیشرفت، معارف اسلامی و وصال انسان.

فصل دوم: عناصر کلامی و معنوی کرامت

آزادپور، سکینه

کرامت نفس در قرآن و حدیث، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی اراک، استاد راهنما: محمدعلی راغبی، ۱۳۷۷.

موضوعات اصلی پایان‌نامه حاضر به این شرح است: مفهوم کرامت نفس از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه و عرفا، کرامت انسان نسبت به سایر موجودات مثل حیوان و جن و فرشتگان، علل کرامت انسان شامل عقل مندی و علم‌آموزی و کسب مکارم اخلاقی، موانع کرامت انسان از قبیل دنیاطلبی و غفلت از یاد خدا و طغیان و غرور و ذلت نفس.

آزادمنش، کبری (متولد ۱۳۴۹)

خلقت انسان از دیدگاه علم و قرآن. تهران، آفرینش ۱۳۷۹، ۲۰۲ ص.

قرآن کریم خلقت آدمی را به گونه‌ای بیان می‌کند که سراسر گزارش کرامت و شرافت او است. نویسنده دیدگاه‌های قرآن را با دستاوردهای علمی مقایسه کرده و به حقانیت قرآن صحنه گذاشته است.

آقاجری، سیدهاشم

«حکومت دینی، کرامت انسانی»، روزنامه مشارکت، (۱۷ اسفند ۱۳۷۸): ص ۷، (۱۹ اسفند ۱۳۷۸): ص ۶.

نویسنده حکومت دینی را در مسیحیت بر اساس اندیشه‌های آوگوستین قدیس، سپس اندیشه‌های سیاسی و تئوری حکومت اسلامی را بررسی و با مطالعه تطبیقی اسلام را دین انسانیت و آیین انسان‌ساز و کرامت‌خواهی و حقارت‌گریزی و آزادی و طرفداری از حقوق بشر ترسیم و ارزیابی کرده. کرامت و منزلت انسان را در گفتارهای علی بن ابی‌طالب (ع)، بررسی می‌کند.

آل شمس‌الدین، عبدالکریم

«الرحمة هي الغاية خلق الانسان». ع. العقل الاسلامي، بيروت، دارالاضواء، ۱۴۱۴ ق. ص ۴۵-۵۶.

بررسی رحمت به عنوان غایت خلقت انسان است. به نظر نویسنده خداوند انسان را خلق کرد و همه جهان را در

مجموعه نوشته‌هایی به زبان فارسی است که آقای عبدالرحیم الحمرانی آن را به عربی ترجمه کرده است. این نوشته‌ها درباره‌ی اندیشه سیاسی امام خمینی است و به مباحث زیر می‌پردازد: امام و مرجعیت دینی، خدمات و مسئولیت مراجع، حرمت و احترام مرجعیت، مرجعیت و رهبری مردم جهت هدایت و تربیت آنها، مصلحت، نقش مردم.

مکانة المرأة في فكر الامام الخميني. ع. چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، امور بین الملل، ۱۴۱۷ ق/ ۱۹۹۶ م.

گردآوری سخنان و دیدگاه‌های امام خمینی درباره منزلت زن و حقوق زنان است. اهم مباحث آن چنین است: منزلت و کرامت زن در اسلام، حقوق زنان در اسلام، آزادی زن، نقش زنان در جامعه، کارکرد تربیتی زنان.

ورعی، سیدجواد

«جایگاه جمهوریت و اسلامیت از نظر امام خمینی و قانون اساسی»، مردم سالاری دینی، تهران، عروج، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۵۱-۳۸۸.

بررسی تعارض بین جمهوریت و اسلامیت است. نویسنده با اثبات اینکه می‌توان نظامی مبتنی بر دو خصلت جمهوریت و اسلامی برافراشت، راهکاری برای پیوند آن دو عرضه داشته و عناصر اصلی هر کدام را شناسایی و آنها را در ارتباط ترکیبی با هم بررسی کرده است.

نویسنده در ادامه به نقد کسانی که جمهوریت را مساوی با لیبرالیسم غربی می‌دانند، پرداخته و اثبات می‌کند که می‌توان بر اساس اسلام، جمهوریت بنا کرد. البته در نظام جمهوریت اسلامی ایران، تقدم با اسلامیت است؛ زیرا محتوای این نظام، اسلام و پوسته یا ساختار ظاهری آن، جمهوریت است. سرفصل‌های مهم این مقاله عبارت است از: توهم تعارض جمهوریت و اسلامیت، اصالت و تقدم اسلامیت یا جمهوریت، عناصر اصلی جمهوریت، خلط جمهوریت با لیبرالیسم، امام خمینی و جمهوریت نظام، دیدگاه ایشان درباره اسلامیت نظام، نمادهای جمهوریت و اسلامیت در قانون اساسی، جایگاه حاکمیت ملی در قانون اساسی.

هدایتی، ابوالفضل

«انسان و اسلام از منظر امام خمینی»، حضور، ش ۳۹ خرداد ۱۳۸۱، ص ۷۷-۱۰۰.

به نظر نویسنده، امام خمینی بر اساس تلقی خاصی که از انسان داشت، رفتار، تعاملات و دیدگاه‌های خاصی ارائه می‌داد. نویسنده ابتدا ویژگی‌های انسان‌شناسی ایشان را

نفس و عقل و مباحث مربوط به آنها. به نظر نویسنده نظریه اسلام در باب خلقت گویای کرامت انسان است؛ در حالی که نظریات مادی مثل تکامل داروین تحقیر انسان است.

ابراهیم، زینب

«الانسان فی فکر الامام علی (ع) بین سنة الارتحال و جامعیه الحقایق»، ع. المنطلق، ش ۷۵ و ۷۶ (شعبان-رمضان ۱۴۱۱)، ص ۱۳۸-۱۱۰.

ابراهیمی، مهدی

مقایسه ای بین انسان کامل از دیدگاه مولوی و محی الدین عربی. کارشناسی ارشد، تربیت مدرس قم، [۱۳۷۳].

بررسی انسان کامل به عنوان انسان کرامت مند در دیدگاه دو تن از عارفان بزرگ مسلمان بررسی شده است.

ابراهیمی، نادر

«منشأ و پیدایی انسان». فرهنگ و زندگی، ش ۳ مهر ۱۳۴۹، ص ۲۱-۱۳.

بررسی خلقت انسان بر اساس نظریه های مختلف است. به نظر نویسنده برخی آرا مثل مشرب داروین، تحقیر انسان است، ولی بر اساس قرائت قرآنی، انسان مخلوقی برتر و مسجود ملائکه است.

ابن عربی، محمد بن علی (۵۶۰-۶۳۸ ق)

الانسان الکامل، ع، به کوشش محمود محمود الغراب. چاپ دوم: بی جا، بی تا، ۱۴۱۰ ق، ۳۱+۳۲ ص.

ابوالحسن سعید بن هبه الله بن الحسن

کتاب خلق الانسان. ع. تحقیق کمال السامرائی. چاپ اول: بغداد، وزارة الثقافة و الاعلام دارالشؤون الثقافية العامة، ۱۹۹۰ م، ۲۶۴ ص.

بررسی وضع انسان از نظر زیست شناختی و روان شناختی است؛ خلقت در نگاه قرآن سمبل و نماد کرامت و سجده ملائکه را در پی دارد، ولی در مشرب های مادی انسان را در حد تصادف طبیعی و میمون پایین می آورد. بنابراین ابعاد خلقت انسان، در این کتاب بر اساس دیدگاه ها بررسی شده است.

ابوالفتح شرف، محمد جلال

الله و العالم و الانسان فی الفكر الاسلامی. ع. اسکندریه، دارالمعارف، ۱۹۷۵ م، ۴۴۶ ص.

سه پدیده مهم یعنی خدا، جهان و انسان و رابطه آنها بر اساس اندیشه اسلامی در این کتاب بررسی شده است. به نظر نویسنده زندگی انسان در این جهان وقتی کرامت آمیز است که مرتبط با خداوند باشد و از این زاویه، ذیل چند سرفصل به این مسئله پرداخته و عزت انسانی را بررسی کرده است.

اختیارش نهاد تا با استفاده از آنها رحمت های الهی را به فعلیت رساند و شکوفا سازد.

آل الشیخ، حسن بن عبدالله

کرامة الفرد فی الاسلام، عربستان سعودی، مؤسسه الملك فهد، ۱۳۸۶ ق، ۳۸۲ ص.

این کتاب به چگونگی تحقق کرامت و عزت و بزرگواری فردی نه اجتماعی می پردازد و عوامل تحقق کرامت را بر اساس اسلام توضیح می دهد.

آل یاسین، محمد حسن (متولد ۱۹۳۱ م)

الانسان بین الخلق و التطور. ع. چاپ اول، بغداد، المؤلف، ۱۳۹۶ ق. ۹۲ ص.

بررسی خلقت انسان و تکامل اوست. به نظر نویسنده نظریه تکامل داروین، انسان را تحقیر کرده، ولی دیدگاه قرآنی گویای کرامت و شرافت انسان است.

آیدین، محمد

«سعادت از نظر ابن سینا: تصویر انسان کامل در فصوص و مثنوی»، ترجمه علی شیخ الاسلامی. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران، دوره بیست سوم، ش ۳ و ۴، (زمستان ۱۳۵۴)، ص ۲۷۶-۲۶۲.

کمال انسان که تعبیر دیگری از کرامت انسان است، بر اساس نظریات ابن سینا تحلیل شده است. کمال انسان موجب خوشبختی است.

ابراشی، محمد عطیه

الاسلام دین الانسانیة. ع. قاهره، مکتبه مصر، ۱۴۲۳ ق، ۲۰۳ ص.

بررسی روش و فرامین اسلام برای دستیابی به کمال، انسانیت و کرامت انسانی است.

ابراهیم، احمد شوقی

أطوار الخلق و حواس الانسان. ع. چاپ اول، قاهره، دارالفکر العربی، ۱۴۲۳ ق، ۲۰۳ ص.

به دو بحث از مباحث مربوط به دانش پزشکی در سایه قرآن و سنت می پردازد: یکی دوره های خلقت انسان، و دیگری حواس انسان. نویسنده عقیده دارد که نظریات قرآنی درباره دوره های خلقت انسان، و حواس او با حقایق علمی سازگار است.

برخی مباحث که در دوره های خلقت انسان مطرح شده، عبارت است از: مرگ و حیات در خلائق و انسان، نظریه تطور و اصل انواع یا نظریه داروین، نظریه تنازع بقا، دگرگونی ها در خلقت انسان، خلقت آدم و تاریخ او و همسرش در بهشت، آفرینش در رحم، خلقت غرائز در انسان، حقیقت نفس انسانی، روح،

احمدی، مجتبی

«کرامت انسان»، حوزه، ش ۱۲۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۴، ص ۳-۱۵.

انسان کامل که در فرهنگ معنوی انسان مطرح بوده است، به نظر نویسنده مصداق عینی انسان با کرامت است. انسان کامل دارای آفرینش ویژه است و همواره با دشمن کرامت یعنی شیطان مبارزه می کند. در پایان کرامت انسان را از دیدگاه قرآن بررسی و ارزیابی می نماید.

اخوان الصفا

«فی معنی قول الحكماء ان العالم انسان کبیر». ع. رسائل اخوان الصفاء و خلان الوفاء، جلد سوم، به کوشش بطرس البستانی، بیروت، ۱۹۸۶ م، ص ۲۳۰-۲۱۲.

از متون اصیل است که دیدگاه فلاسفه و حکام را درباره انسان منعکس می کند. در این نظریه انسان موجودی با شرافت و با کرامت و برگزیده است و چون عالم کوچکی است که همه عالم بزرگ در آن تبلو و تجلی دارد.

ازهای، علی اکبر (۱۳۳۱-۱۳۶۰)

انسان از دیدگاه قرآن. تهران، سمپاد، ۱۳۸۰، ص ۳۲.

دیدگاه های قرآن درباره خلافت، سجده ملائکه، تعلیم اسما را بررسی و نتیجه گیری می کند که قرآن مترقی ترین آرا را برای تکریم انسان ها دارد.

اسدآبادی، جمال الدین^۱ (۱۳۱۴-۱۲۵۴ ق/ ۱۸۹۷-۱۸۳۸ م)

«العله الحقیقه لسعادة الانسان»، ع، سلسلة الاعمال المجهولة جمال الدین الافغانی. تحقیق و مقدمه علی شلش، لندن، ریاض الریس للکتب و النشر، ۱۹۸۷ م، ص ۶۱-۵۲.

سعادت به عنوان تعبیر فلسفی کرامت مورد توجه نویسنده قرار گرفته و به علل و عوامل خوشبختی انسان پرداخته و خوشبختی را تحقق کرامت انسان دانسته است.

اسلامی، حسن (متولد ۱۳۴۹)

«بررسی شبیه سازی انسان از دیدگاه مذهب کاتولیک و اسلام»، روزنامه شرق، سال دوم، ش ۵۱۲، چهارشنبه ۸ تیر ۱۳۸۴.

کسانی شبیه سازی انسان را ناصواب و ضد ارزش و مخالف کرامت انسان می شمارند. زیرا حرمت انسان از بین می رود. به نظر اینان تمایزها و تفاوت بین انسان ها، به عنوان فلسفه خلقت، مبنا و منشأ کرامت انسان است و شبیه سازی آن را از بین می برد. نویسنده دیدگاه های مختلف را در دو دین اسلام و مسیحیت (کاتولیک) بررسی می کند.

«شبیه سازی انسانی از دیدگاه کلامی اهل سنت»، مجله معارف اسلامی، ش ۲، بهار ۱۳۸۴، ص ۸۳-۱۱۶.

ادله و دیدگاه های دانشمندان اهل سنت در زمینه شبیه سازی را بررسی می کند. شبیه سازی به نظر بعضی از دانشمندان متضاد با کرامت و منزلت انسان است.

اسماعیل پور، منیژه، انجیه فارغ

«کرامت در قرآن و روایات»، کیهان فرهنگی، ش ۲۳۹-۲۴۰، شهریور و مهر ۱۳۸۵، ص ۲۰-۲۴.

قرآن و روایات به عنوان اصیل ترین منبع علمی در فرهنگ اسلامی، نکات و تحلیل های بسیار سودمندی درباره کرامت انسان دارند. نویسنده سعی کرده این نکات را گردآوری و سازمان دهی کند.

اهوانی، شهین

«کانت و انسان به عنوان ابزار قانون»، روزنامه شرق، سال دوم، ش ۳۷۳، شنبه ۵ دی ۱۳۸۳ / ۱۲ ذی قعدة ۱۴۲۵.

کانت دیدگاه ویژه ای درباره انسان و منزلت انسان دارد که هنوز مطرح است و دانشمندان به بررسی آن می پردازند. به نظر کانت، انسان وسیله اجرای قوانین است و به این روش کرامتش محقق می شود.

افشار، سعید

«قناعت و کرامت انسان»، روزنامه دنیای اقتصاد، ش ۹۷۱ (خرداد، ۱۳۸۵)، ص ۸.

قناعت و کنار نهادن اسراف و تبذیر عناصر اقتصادی اسلام اند که کرامت انسانی بر اساس آنها به وجود آمده است؛ زیرا اسراف موجب به هدر رفتن اموال می گردد و نتیجه آن فقر و حقارت شخصی و حقارت اجتماعی است. از این رو، قناعت عامل کرامت و اسراف عامل حقارت است.

اکتاش

«انسان»، فصلنامه فلق جستاری در معارف اسلامی، سال دوم، ش ۲ (بهار و تابستان ۱۳۸۵)، ص ۷۲-۸۴.

ابتدا به تاریخ انسان می پردازد و در ادامه فرضیه هایی درباره پیدایش زندگی انسان بر روی کره زمین را بررسی می کند. در ادامه، انسان شناسی آبه عنوان یک رشته علمی که به رفتار اجتماعی انسان، امور دینی، نقش ها و جایگاه شخصیت و اعتقادات می پردازد، بررسی شده است. سپس به انسان از نگاه اسلام می پردازد و ویژگی های مهم انسان را در آیات قرآن بررسی و منزلت آدمی را نیز بررسی می کند.

۲. مشهور به افغانی؛ سید جمال الدین؛ جمال الدین افغانی.

۳. Anthropology.

الانسان فی میزان القرآن، ع، چاپ سوم، طرابلس، کلیة الدعوة الاسلامیة، ۱۴۲۱ ق، ۱۲۸ ص.

خلقت انسان و ابعاد وجودی انسان و خطراتی را که متوجه اوست، با استفاده از آیات قرآن و گاه سخنان دانشمندان علوم بررسی و تحلیل می کند. نویسنده با اشاره به عظمت خلقت انسان و جنبه های اعجازی آن، ابعاد جسمانی و روحانی انسان را مورد توجه قرار می دهد و سرفصل های زیر را مطرح می کند: مراحل مختلف خلقت بدن انسان، علت خلق انسان اولیه از خاک، روح از دیدگاه قرآن، رابطه قلب و روح، عقل و تعقل در قرآن، توصیه های قرآن به تعقل در نظام خلقت، حکمت عذاب و جزا در قیامت، تأثیر متقابل فکر بشری با جهان هستی، عواطف و غرایز و شیطان و نفس.

انسان از دیدگاه اسلام، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، ۱۳۷۷.

ابعاد و جوانب مختلف انسان مثل قوای جسمی و روحی انسان، تفاوت انسان با دیگر موجودات و سعادت انسان، جامعه پذیری و تربیت انسان مطرح و تحلیل می شود. انسان شناسی و آگاهی به ابعاد و ساختار فکری و روحی انسان مقدمه ای بر تکریم و کرامت است؛ زیرا تا انسان را نشناسیم نمی توانیم برای کرامت او برنامه ریزی کنیم. مؤلف انسان را از نگاه اسلام معرفی می کند و نیز به برنامه های کرامتی انسان در اسلام می پردازد.

«انسان در نهج البلاغه، راهگذار غریب»، همشهری، س ۶، ش ۱۶۸۳ (۱۱ آبان ۱۳۷۷)، ص ۹.

بررسی ابعاد انسان به ویژه غربت او در این جهان به دلیل ناهمگونی برنامه های کرامت انسان با فضای موجود است. به نظر این مقاله، هر کس در پی انسانیت و ارزش های معنوی و رسیدن به کرامت و کمال باشد، تنها و منزوی می شود.

«انسان شناسی»، صباح، ش ۵ و ۶ پاییز و زمستان ۱۳۸۱، ص ۴۰-۶۰.

این مقاله به هویت، تاریخچه، ضرورت های انسان شناسی می پردازد. انسان شناسی مقدمه ای بر کرامت انسان است.

«انسان، ادیان، ارتداد»، بازتاب اندیشه، اردیبهشت ۱۳۸۲، ش ۳۷، ص ۶۹-۷۱.

هر یک از ادیان تلقی و تعریفی از انسان دارد. به همین دلیل، برنامه های آنها برای کرامت و عزت دار شدن این موجود هم گوناگون است. البته آنها مشترکاتی دارند، اما ارتداد که نوعی دین گریزی و فرار از دین است، به نظر برخی از

پژوهشگران، بی احترامی به دین است. اما کسان دیگر مجازات اعدام برای ارتداد را عادلانه ندانسته، آن را بی حرمتی به انسان می دانند.

«الانسان فی المفهوم الاسلامی». ع. المنطلق، ش (۱۱ ذوالقعدة ۱۴۰۰)، ص ۸۶-۸۳.

بررسی ابعاد، خط مشی و مقاصد انسان در فرهنگ اسلامی است. به نظر این مقاله، تلقی اسلام از انسان، مترقی است؛ زیرا برای همه ابعاد و نیازهای انسان برنامه دارد و می تواند انسان را به کرامت و عزت برساند.

انسان کامل از دیدگاه آئین بودا، آئین یوگا و آئین بهاکتی، تهران، مؤسسه ادیان و مذاهب، [۱۳۷۷].

این کتاب مجموعه متونی است که به ادیان هند باستان می پردازد. این مجموعه با هدف متن درسی در زمینه انسان کامل در مؤسسه مکاتبی اسلام شناسی تهیه شده است. فلسفه یونانی در مقابل فلسفه هندی به هستی و عالم وجود پرداخته؛ در حالی که فلسفه هندی سر در سودای رستگاری و نجات انسان دارد. از نظر مکاتب و مکاتب هندی، گوهرهایی در درون انسان نهفته است که با دسترسی به آنها به رشد و کرامت دست خواهد یافت. اساساً مکاتب هندی، تحلیل کننده کمال و کرامت انسان اند و نیز راه های کسب کمال و کرامت را تجویز و عرضه می کنند. این کتاب منبع سودمندی برای بررسی دیدگاه های مکاتب هندی و مقایسه آنها با دیدگاه های اسلامی است.

«الانسان المعاصر و حاجته الی الدین»، ع، التوحید، سال چهارم، ش ۲۲ (۷/۱۹۸۹)، ص ۶۳-۵۸.

به بررسی نیازهای روحی و معنوی، فکری و اجتماعی، فرهنگی و زیستی و نیز کارآمدی اسلام در مرتفع سازی این نیازها را پرداخته است. به نظر این مقاله، هر مکتبی بتواند به نیازهای انسان بهتر جواب گوید و در واقع انسان را زودتر به کرامت برساند، مقبول تر است.

بازرگان، مهدی (۱۲۸۶-۱۳۷۳)

«انسان و خدا». مجموعه آثار (۲): بعثت. تهران، بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان، ۱۳۷۷، ص ۷۳-۱۱۰.

بررسی دیدگاه اسلام و قرآن درباره انسان و مسیر ترقی و رشد او است. نویسنده راه ها و عواملی را که به ضلالت انسان و حقارت او منجر می شود، توضیح می دهد.

باقی، عمادالدین (متولد ۱۳۴۱)

«انسان چون انسان است کرامت دارد: نگاهی نو به فقه شیعه»، روزنامه شرق، ۱۱ آذر ۱۳۸۲.

انسان هم منوط به برگزیده بودن او است؛ یعنی چون برگزیده است، باید تکریم شود.

بهریزی، مریم

انسان در قرآن. تهران، مطهر، ۱۳۷۳، ۱۷۷ ص.

بررسی دیدگاه‌های قرآن درباره ابعاد، قوا، استعداد‌های انسانی است که از یک سو می‌تواند به اوج کرامت برسد به طوری که مسجود ملائکه شود و از طرف دیگر، به حقیض رذائل و حقارت‌ها فرو افتد.

بهشتی، احمد (متولد ۱۳۱۴)

انسان در قرآن. قم، طریق القدس، ۲۲۴ ص.

بررسی صفات، ویژگی‌ها، روحیات، خلقت انسان، کرامت یا حقارت او با استناد به آیات قرآن است. به نظر نویسنده از جمع بندی آیات، شناخت دو جنبه منفی و مثبت از انسان می‌رسیم: از طرفی، انسان عجول، زیانکار، ضعیف، هرج و مرج طلب، هلوغ (دارای جزع هنگام سختی و بخل و منع هنگام روی آوردن نعمت) آفریده شده است و از طرف دیگر، انسان آگاه به اسمای الهی، بهترین مخلوق، تکاپوگر، صاحب امانت الهی، فناپذیر، صاحب فطرت خدایی و مسجود ملائکه است. به نظر وی، این تناقض با توجه به قرار داده شدن خیر و شر در اعماق نفس انسان قابل توجیه است.

بهشتیان، سوسن

خدا، انسان و رابطه آنها از دیدگاه ابن سینا و ژیلسون، استاد راهنما محمد محمد رضائی، استاد مشاور احمد عابدی، قم، دانشگاه قم، دانشکده علوم انسانی، ۱۳۷۰.

بررسی مسئله «خدا، انسان و رابطه آنها» از دیدگاه ابن سینا و ژیلسون با هدف یافتن مشترکات فکری این دو متفکر مسلمان و مسیحی در زمینه روش دسترسی به کرامت و سعادت است. نویسنده ابتدا نظرات ژیلسون و ابن سینا در مورد «خداوند» را به عنوان هدف عالی برای تقرب انسان بررسی و سپس مسئله «انسان» و چگونگی سلوک او به سوی خداوند به عنوان عالی‌ترین درجه کرامت انسان را تحلیل می‌کند. در مورد نفس انسانی نیز آن دو تعاریف تقریباً مشترکی از نفس ارائه می‌دهند و ژیلسون معتقد است که تعریف ابن سینا در این دیدگاه کامل‌تر ارائه شده است. سعادت انسان را در تقرب و معرفت الهی دانسته و او را در دایره قوانین الهی مختار می‌دانند. آنان با بیان قدم خداوند و حدوث عالم که به نظر هر دو از راه ایمان به طور یقینی می‌توان به آن پی برد، تقدم ذاتی خد بر جهان را نشان می‌دهند. این دو، غایت انسان‌ها را وصول به خیر اعلی که خداوند است معرفی

به نظر نویسنده، انسان در فقه شیعه از کودکی حتی از نطفه تا مرگ و قبرستان، احکامی دارد که هر کدام به گونه‌ای با احترام به انسان می‌نگرد؛ مثلاً نطفه را نمی‌توان معدوم کرد، یا انسان را نمی‌توان در زمینی که مزبله دان بوده، مدفون ساخت.

بحلاق، عبدالحکیم

الانسان فی القرآن الکریم. ع، حمص، دار الارشاد، ۱۹۸۰ م، ۸۳ ص.

بررسی دیدگاه‌های قرآن کریم پیرامون انسان است. به نظر نویسنده، قرآن دو مسیر برای انسان ترسیم کرده است: از یک سو انسان به اسفل السافلین و قعر رذائل و حقارت‌ها می‌رود و از سوی دیگر به اوج کمالات و کرامت‌ها سیر می‌کند، به طوری که فرشتگان بر او سجده می‌کنند.

براشتی، علی الله

«اراده مطلقه خدا و آزادی اراده انسان». کیهان اندیشه، ش ۶۳ (آذر و دی ۱۳۷۴)، ص ۱۰۴-۱۲۲.

عده‌ای از متکلمان بین اراده مطلقه خداوند و آزادی انسان تعارض قائل اند، لذا به نظریات جبرگرایانه رو می‌آورند تا اراده مطلقه خداوند را حفظ کنند. به نظر نویسنده این روش صحیح نیست؛ زیرا آزادی جلوه‌ای از کرامت انسان است و باید مثل متکلمان شیعه تفسیر گردد تا بین آنها تعارض پیدا نشود.

بنی جمالی، شکوه السادات

«سرشت و مطالعه شخصیت انسان». دانشنامه، سال اول، ش ۲ (تابستان و پاییز ۱۳۶۹)، ص ۸۹-۱۲۳.

بررسی هویت و شخصیت انسان و عوامل کرامت و علل حقارت آن است.

«هویت انسان در حکمت الهی». نامه فرهنگ، سال سوم، ش ۱، بهار ۱۳۷۲ (پیاپی ۹)، ص ۲۸-۳۱.

بررسی ماهیت انسان از دیدگاه حکمت و توصیه‌های حکمت برای افزایش کرامت انسان است.

بهاری، شهریار

انسان شناسی «خودشناسی»، [بی. م.]. [شهریار بهاری]، [۱۳۶۱]. خودشناسی یا معرفت النفس با هدف آگاهی به زوایا و ابعاد انسان، نیز تواناییها و استعداد‌های او بدون برنامه ریزی جهت افزایش کرامت و منزلت انسان است. از این رو پیش از هر نوع برنامه ریزی برای کرامت انسان، انسان شناسی لازم است.

به‌پژوه، احمد

«پنجاه ویژگی انسان در قرآن». رشد معلم، پیاپی ۳۶، ص ۱۴۷. به نظر قرآن، انسان خلیفه خدا و دارای ویژگی‌هایی است که هیچ‌یک از موجودات جهان حتی ملائکه ندارند. کرامت

بررسی اندیشه، رفتار و عملکرد انسان از نگاه منابع اسلامی است. به نظر نویسنده، انسان استعداد کرامت یابی و رسیدن به کمالات معنوی و انسانی را دارد، ولی روش آن را اسلام به او آموخته است.

التویجری، عبدالعزیز بن عثمان

الكرامة الانسانية في ضوء المبادئ الاسلامية، عربستان سعودی، مؤسسة الملك فهد، ۱۹۹۹ م.

به نظر نویسنده اسلام در ابعاد حقوقی و فقهی، اخلاقی و معنوی و اجتماعی و سیاسی درصدد توجه دادن انسان ها به فطرت و حقوق خودشان و در نتیجه گسترش کرامت و احترام به یکدیگر در جامعه است.

جاعونی، تاج الدین محمود

الانسان هذا الكائن العجيب، اطوار خلقه و تصويره في الطب والقرآن، ج ۳. چاپ اول (ج ۲): عمان، دار العمار، ۱۴۱۳ ق، ۲۳۹ ص.

بررسی تطبیقی و مقایسه ای اعضا و جوارح انسان و آثار و امراض و درمان آنها از دیدگاه طب جدید و قرآن است. قصد اصلی مؤلف، بررسی امراض جسمانی و بررسی آثار و اعمال اعضای بدن است و در این راه از آیات قرآن و روایات در تأیید قول خود شاهد آورده و نظرگاه قرآن را درباره اعضای مختلف بدن نیز بیان کرده است. در این جلد، مباحث مربوط به اعضای تناسلی، قلب، گوش، چشم، عوامل عقیم شدن، سقط جنین، وفات جنین در رحم مادر، بارداری زنان و مسائل مربوط به آن مورد بررسی قرار گرفته و در ضمن بحث سقط جنین، بحث روح انسانی و حرمت سقط از نظر اسلام مورد مطالعه و توجه قرار گرفته است.

جعفری تبریزی، محمد تقی (۱۳۰۴-۱۳۷۸)

انسان در افق قرآن، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۶۱، ۶۴ ص.

بررسی دیدگاه قرآن راجع به استعدادها و مسیر سر نوشت انسان به سوی سعادت و کرامت یا ضلالت و حقارت است.

«حق کرامت انسانی»، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، ش ۲۷ (بهمن ۱۳۷۰)، ص ۷۷-۹۸.

کرامت انسان را به عنوان یک حق ذاتی برای انسان مطرح و بررسی کرده است.

جمعه، محمد لطفی (۱۸۸۶-۱۹۵۳ م)

نظرات عصریة فی القرآن الکریم. ع. قاهره، عالم الکتب، ۱۹۹۱ م، ۵۵۸ ص.

برداشت های موضوعی نویسنده از ۱۱۴ سوره قرآن با تأکید بر آفرینش انسان، سجده ملائکه و مانند آن است. در این اثر نخست کیفیت آفرینش انسان بررسی شده و در ادامه گزارشی

می کنند و معتقدند که انسان با عشقی درونی به سوی این غایت در حرکت است. در نظر آن دو وحی و وجود پیامبران ضروری و نشانه ای از کرامت و خلافت انسان است. ابن سینا و ژیلستون با اینکه در دو مکتب پرورش یافته اند ولی نظریات مشابه فراوانی درباره انسان و کرامت انسان دارند.

بیات، اسدالله (متولد ۱۳۲۴)

انسان در قرآن. تهران، جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۸، ۲۵۳ ص. بررسی آیات درباره انسان از خلقت به بعد و چگونگی رسیدن به مدارج عالی کمال و کرامت است.

پایک، نلسون

«علم مطلق خداوند و اختیار انسان ناسازگارند». کلام فلسفی، ترجمه ابراهیم سلطانی و احمد نراقی. چاپ اول: تهران، مؤسسه فرهنگی صراط، ۱۳۷۴، ص ۲۹۰-۲۵۳.

تعارض علم خدا و اختیار انسان، هم در فرهنگ مسیحی و هم در اسلام طرف دارانی دارد، اما کسانی به روشی این تعارض را مرتفع و اختیار انسان را به عنوان جلوه کرامت آدمی اثبات کرده اند.

«پرستش خدا و کرامت انسان»، فصلنامه کلام اسلامی، سال پانزدهم، ش ۵۹ پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۴۰.

در این مقاله دو مفهوم پرستش و کرامت در ارتباط با هم بررسی شده اند. نویسنده کرامت انسان را انسان پرستی ندانسته و تأکید کرده که می توان موحد و خداپرست بود و در عین حال به کرامت انسان پایبند بود.

ترابی، احمد

«انسان آرمانی در نگاه قرآن»، پژوهشهای قرآنی، ش ۱۵ و ۱۶ پاییز و زمستان ۱۳۷۷، ص ۲۰۸-۲۲۵.

نویسنده دیدگاه قرآن مثل جاننشینی انسان را از سوی خداوند مطرح می کند و نتیجه می گیرد که انسان قرآنی، بسیار متعالی و قابل احترام است.

تسخیری، محمد علی

«ارج گذاری به انسان از بدو آفرینش او»، کتاب نقد، زمستان ۱۳۸۴، ش ۳۷، ص ۲۴۹ تا ۲۶۸.

این مقاله درصدد اثبات اهمیت و عزت و مقام انسان در اسلام است. اسلام از مرحله نطفه، به انسان توجه دارد و برنامه هایی برای او تا زمان مرگ توصیه کرده و حتی پیکر بدون روح و حیات را محترم دانسته است.

التومی الشیبانی، عمر

مفهوم الانسان فی الفكر الاسلامی. ع. بی جسا، الدار الجماهيرية، ۱۹۸۷ م، ۲۹۹ ص.

از کتاب و تدوین قرآن و تأسیس نظام معاملات در میان مردم آمده است. به نظر نویسنده به میزان پیشرفت علوم و دانش بشری و پدید آمدن نیازهای جدید، قرآن محتاج تفسیر تازه‌ای است و باید همراه با زمان، آیات آن را تفسیر کرد.

جناتی، محمد ابراهیم

«تئوری طهارت مطلق انسان». کیهان اندیشه، ش ۲۲ و ۲۴، ص ۲۸-۴۰.

بررسی طهارت و نجاست کفار، نیز طهارت همه انسان‌ها از هر قشر و پیرو هر مسلک و آیین بر اساس فقه و کلام اسلامی است. در این زمینه بین فقها اختلاف هست، عده‌ای فتوا به نجاست کفار و مشرکان و عده‌ای بر اساس کرامت ذاتی انسان حکم به طهارت ذاتی انسان داده‌اند.

جوادی آملی، عبدالله (متولد ۱۳۱۲)

انسان در اسلام. به کوشش حمید پارسانیا، چاپ اول، قم، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲.

برخی ابعاد انسان در این کتاب توضیح و ویژگی‌های انسان مطلوب و انسان مذموم را شرح داده شده است. سرفصل‌های مهم آن این گونه است: انسان و ابعاد آن، نفس شناسی مقدمه‌ای برای تعالی و کرامت، علم و عمل عامل انسان‌سازی، قوای نفس، فطرت، کمال انسانی، صراط مستقیم.

تفسیر انسان به انسان: نظریه جدید پیرامون معرفت‌شناسی انسان. به کوشش محمدحسین الهی زاده و سعید بندعلی. چاپ دوم، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۵، ۴۳۲ ص.

به نظر نویسنده، قرآن دیدگاه ویژه‌ای درباره انسان دارد. وی انسان را موجودی با ابعاد مثبت و منفی مثل عصیان و عرفان و طبیعت و فطرت خداجوی می‌داند. نویسنده این دیدگاه را در قالب نظریه بدیعی در عرصه انسان‌شناختی با روش تفسیر انسان به انسان عرضه کرده است. کرامت انسان در حقیقت، تلاش آدمی برای رسیدن به اوج ابعاد مثبت و تحقق این ابعاد در وجود انسان است. در مقدمه‌ای طولانی نویسنده به ویژگی‌های تفسیر انسان به انسان و مقایسه آن با روش‌هایی مثل حصولی و حضوری و شناخت انسان و تأثیر آن در دنیا و آخرت پرداخته است.

بخش یکم (کلیات انسان‌شناسی) سه فصل با این عناوین دارد: امکان و اهمیت انسان‌شناسی، بررسی راه‌های شناخت، بررسی روش‌های شناخت. همه این مباحث به گونه‌ای مرتبط با کرامت انسان است. در فصل اول، به تبیین انسان‌شناسی، کرامت‌شناسی به دست می‌آید. در فصل دوم و سوم، از راه‌های شناخت انسان او در واقع امتیازات

خاص او بحث شده و این امتیازات عین کرامت انسان است. نویسنده بین راه و روش تفاوت گذاشته و راه را منبع شناخت مثل انسان یا آثار انسان می‌داند، ولی روش، مسیری است که برای شناخت پیموده می‌شود.

بخش دوم (شناخت قرآنی انسان) نیز سه فصل دارد: ماهیت انسان یا انسان انسان از دیدگاه قرآن بررسی می‌شود. در فصل دوم، هویت قرآنی انسان مثل وابستگی به خداوند، فطرت و طبیعت و ساختارهای وجودی انسان و در فصل سوم با عنوان اوصاف انسان در قرآن ضمن ویژگی‌های ستوده و نکوهیده، کرامت و برتری انسان بررسی شده است. نویسنده کرامت را به ویژگی‌ها و اوصاف خاص انسان توصیف می‌کند؛ وصف‌هایی که هیچ موجودی غیر از انسان ندارد. بخش سوم (تفسیر انسان به انسان)، ذیل عنوان‌های انسان محکم و انسان متشابه، به ثمرات این نوع تفسیر می‌پردازد.

«چگونه انسان خلیفه می‌شود»، اطلاعات، ۱۷ خرداد ۱۳۸۵، ص ۳، ۷ ضمیمه.

نویسنده به فطرت، عقل، عرفان و دین در خلیفه شدن انسان می‌پردازد و معتقد است وقتی انسان خلیفه شد کرامت یافته است. «کرامت انسان در قلمرو عقل و دین»، سیاست روز، ۲۲ خرداد ۱۳۸۵، ص ۱ و ۷.

بررسی کرامت انسان بر اساس رهیافت‌ها و توصیه‌های دینی و نیز با توجه به خرد و فرامین عقل است. کرامت در قرآن، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲، ۲۴۰ ص.

به نظر نویسنده، کرامت انسان از دیدگاه قرآن همان ملاک‌های انسانی و فضایل روانی مثل تقواست.

کرامت کارگر در اسلام. مترجمان محمد عبدالمنعم الخاقانی (عربی)، (آقای) (انگلیسی)، [به سفارش] معاونت فرهنگی و امور بین‌المللی وزارت کار و امور اجتماعی دفتر امور فرهنگی، قم، دفتر نشر برگزیده اوج فرهنگ، ۱۳۷۹، ۲۵ ص.

نویسنده بر این اساس که کارگران کرامت ذاتی دارند آنان را زمینه‌گسترش کرامت در جامعه می‌داند. این متن به وسیله محمد عبدالمنعم خاقانی به عربی و با عنوان منزله العامل فی الاسلام، به وسیله آقای آقای به انگلیسی ترجمه شده و با عنوان Islamic of Reverence Worker Islamic of Reverence Worker ضمیمه متن فارسی است. مبادی اخلاق در قرآن، به کوشش حسین شفیعی، چاپ اول، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۷.

ذیل سرفصل‌های زیر به نیازهای اخلاقی انسان می‌پردازد و

بر اساس آیات و دیدگاه‌های متکلمان و مفسران مسلمان و شیعه، نکات انسان‌شناختی را در حوزه اخلاق توضیح می‌دهد. برخی مباحث آن عبارت است از:

ویژگی احکام اخلاقی، درمان جان در مقایسه با درمان تن، کمال انسان از نگاه اسلام، چیستی کمال و چگونگی دستیابی به کمال، سعادت روح و بدن، اخلاق‌گرایی انسان، تغییر پذیری خلق، تأثیر و تأثر اخلاقی، میل و اختیار در خلاق، اهمیت و آثار اخلاق در زندگی انسان‌ها، اهمیت تهذیب نفس، آلودگی و طهارت روح، نقش اخلاق در گرایش برتر، اخلاق کارگزاران، دیدگاه‌های فارابی، ابن‌سینا، ملاصدرا. «نظریه علامه طباطبایی در باب توحش طبیعی و تمدن فطری انسان»، شریعت در آینه معرفت، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲، ص ۴۰۱-۴۲۵.

این مقاله در ضمیمه کتاب فوق چاپ شده است و توضیح نظر علامه طباطبایی است که در اصل، سخنرانی به مناسبت هشتمین سالگرد ارتحال علامه بوده است. نظریه استخدام و مدنی بالطبع نبودن انسان و توحش طبیعی او در تفسیر میزان به طور پراکنده بیان شده، ولی آقای جوادی به عنوان شاگرد علامه، این قطعه‌های پراکنده را گردآوری و به سان نظریه‌ای منسجم عرضه، آن‌گاه به شرح آن اقدام کرده است. جنبه‌های مهم انسان مثل مدنی و اجتماعی بودن آدمی، استخدام و تعامل بین انسان‌ها یا استثمار آنها، نیاز به وحی و ضرورت نبوت در این مقاله مطرح شده است. در پایان مقاله آمده است که انسان ممدوح و مورد تکریم قرآن، انسانی است که نه از طبع خود بلکه از فطرت خود پیروی کند. بنابراین کرامت انسان، مرهون فطرت‌گرایی است. این مقاله در مجله کرامت انسان (ش ۲، اردیبهشت ۱۳۸۶) در مقاله‌ای به وسیله محمد نوری بررسی شده است.

«نظم و تربیت پلیس در پرتو کرامت»، فصلنامه دانش انتظامی، سال ششم، ش ۱ (پیاپی ۲۱)، ۱۳۸۳، ص ۱۲.

وظیفه خطیر پلیس در حفظ کرامت مردم و گسترش زمینه‌هایی که به کرامت منجر شود، توضیح داده شده است.

الجلیلی، الشیخ عبدالکریم بن ابراهیم (۶۷۶-۸۰۵ق)

الانسان الکامل فی معرفة الاواخر والاول. ع. بولاق (مصر)، ۱۲۹۳ق. قاهره، المطبعة الازهریة، ۱۳۲۸ق. قاهره، مکتبه محمدعلی صبیح، ۱۹۴۹م.

چاپ دیگر^۴

به کوشش رجب عبدالمنصف عبدالفتاح المتناوی. قاهره، مکتبه زهران، ۱۴۱۹ق/ ۱۹۹۹م.

از کتاب‌های قدیمی است که از منظر تصوف و عرفان به انسان کامل پرداخته است. در ادبیات عارفان، انسان کامل تعبیر دیگری از کرامت انسان است. این اثر از قرن هشتم قمری باقی مانده است. آقای رجب عبدالمنصف، مقدمه مفصلی بر آن نوشته و نظریه انسان کامل متصوفه را توضیح داده است. متن کتاب در شصت و سه باب ابعاد انسان کامل را توضیح می‌دهد. باب اول درباره صفات انسان کامل است. دیگر باب‌های مهم عبارت است از: قلب، عقل، فکر، همت و صورت محمدی.

حائری تهرانی، مهدی

شخصیت انسان از نظر قرآن و عترت، تهران، بنیاد فرهنگی امام المهدی (عج)، ۱۳۷۳، ۳۹۰ص.

بررسی شخصیت انسان، عناصر سازنده آن، گرایش‌های موجود در آن، رویکرد انسان به کمالات و کرامت و برعکس روی کرد آدمی به رذایل و حقارت است.

حائری شیرازی، محمدصادق

انسان الهی، تهران، قم، لوح محفوظ، ۱۳۷۸، ۹۲ص.

به نظر نویسنده، اگر انسان مطابق فطرت خود رفتار کند، به کمالات و تقرب الهی خواهد رسید و انسان الهی خواهد شد. در این صورت به کرامت و منزلت واقعی خود نائل شده است.

انسان‌شناسی، قم، شفق، ۱۳۷۲، ۱۲۵ص.

کتاب به بررسی ابعاد و موضوعات متعلق به انسان پرداخته و شناخت انسان را بر همه شناخت‌های دیگر مقدم دانسته است؛ چون بدین سان او به استعدادهای خود واقف می‌شود و با برنامه‌ریزی می‌تواند به کمالات و کرامت دست یابد.

حجت کوه‌کمری، سیدحسن

القرآن و مبدأ نسل الانسان. ع، چاپ اول، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۶۶ق.

در باره نقد و بررسی نظریه تکامل داروین است. به اعتقاد نویسنده، این دیدگاه انسان را تا حد میمون و حیوانیت پایین می‌آورد و موجب تحقیر آدمی می‌گردد. از سوی دیگر، وی آیات قرآن درباره خلقت، سجده ملائکه بر آدم و خلقت همه آسمان‌ها و زمین برای انسان را بررسی می‌کند و این دیدگاه را موجب کرامت و عزت آدمی می‌داند.

«حرکت جوهری و تکامل نفس انسانی». اطلاعات، س ۵۸، ش ۱۷۲۷۹ (۲۹ فروردین ۱۳۶۳)، ص ۲۳، ۶.

از دیدگاه این مقاله، انسان ذاتاً رو به تکامل است، مگر موانعی پیدا شود و حرکت انسان را منحرف و به سوی حقارت و رذائل سوق دهد.

۴. این اثردها چاپ دارد: نک: مآخذشناسی علوم عقلی، محمد نوری و محسن کدیور، مدخل جیلی، عبدالکریم.

حسن، غالب

«خلافة الانسان لله، ماذا تعنى؟»، المنطلق، ش ۶۱ (جمادی الاول ۱۴۱۰)، ص ۱۲۴-۱۱۵.

جاننشینی انسان برای خداوند که در قرآن به عنوان کرامت انسان آمده، بررسی شده و نویسنده عمدتاً از آرای شهید سیدمحمدباقر صدر متأثر بوده است.

حسن خان القنوجی، صدیق

اکلیل الکرامة فی تبیان مقاصد الامامة. اعداد و تحقیق مجموعة من الاساتذة. عربستان سعودی، مؤسسة الملك فهد، ۱۴۱۱ق/ ۱۹۹۰.

بررسی خلافت و دولت اسلامی به عنوان زمینه ای برای دستیابی شهروندان به کمالات مادی و معنوی مثل دانش، تأمین اجتماعی و غیر آن است. به نظر نویسنده، حتی در دوره جدید، دولت اسلامی می تواند کرامت انسان ها را تأمین کند.

حسن زاده آملی، حسن

انسان در عرف و عرفان. چاپ چهارم، تهران، سروش، ۱۳۷۹، ۱۳۹ق.

انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه. چاپ اول، قم، انتشارات قیام، ۱۳۷۲ تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۸۰، ۱۷۶ص.

بررسی انسان کامل و ابعاد آن از دیدگاه های بزرگان مثل ملاصدرا است. سرفصل های مهم آن عبارت اند از: انسان ولی الله، ولایت، انسان خلیفة الله، انسان قطب زمان، انسان حجة امر، انسان عقل متضاد، کمال یابی انسان، انسان مؤید به روح القدس، انسان صاحب قلب.

مشرّب نویسنده عرفانی است و با استفاده از نظریات بزرگان عرفان و تصوف به تبیین انسان کامل می ورزد.

ترجمه عربی

الانسان الكامل فی نهج البلاغه. ع. ترجمه عبدالرضا افتخاری. قم، مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۱۶ق، ۲۲۸ص. انسان و قرآن، چاپ دوم، تهران، انتشارات الزهراء، ۱۳۶۹، ۱۵۸ص.

به بررسی آیات مربوط انسان و انسانیت پرداخته است و به ویژه کرامت های تصریح شده در قرآن مثل سجده ملائکه بر انسان، تعلیم اسما به آدم را تفسیر کرده است.

حسین، سابع علی

الرق والعنصرية بین الاسلام و حضارة الانسان. ع. لیبی، کلیة الدعوة الاسلامیة، ۲۰۰۱م، ۷۴ص.

بررسی ظلم و طغیان انسان بر هم نوعان خود، و ظلم زورمداران برضعفا و مبارزه اسلام با این پدیده است. نویسنده، در این

بررسی تاریخی، به وضعیت برخی انسان های قبل از ظهور اسلام اشاره کرده، پیامدهای ظهور اسلام را در این باره برمی شمارد، از جمله به شیوه برخورد اسلام با برده داری پرداخته است. نویسنده در پی اثبات این مطلب است که نگاه اسلام به انسان، بر اساس کرامت مندی اوست و نوع انسان ها از این گونه امور خلاف کرامت ذاتی به دورند. معنای بندگی (رق) در اسلام و یهودیت و مسیحیت، از مباحث این کتاب است. نویسنده رقیت را پدیده جاهلیت دانسته و نوع برخورد اسلام با این پدیده را یک نوع برخورد منطقی قلمداد کرده است.

الحسینی آل علی الشاهرودی، جواد

الانسان فی مراحلہ الست، ع، چاپ چهارم، بیروت، دارالزهراء، ۱۴۰۷ق، ۲۲۴ص.

معرفی تدبیرها و برنامه های اسلام برای مراحل شش گانه حیات و ممات انسان است. به نظر نویسنده در همه این مراحل، منزلت و شرافت و کرامت انسان تأمین شده است.

حسینی طهرانی، سیدمحمد محسن (متولد ۱۳۷۵ق)

رساله طهارت انسان، تهران، انتشارات شهریار، ۱۴۲۵ق، ۱۶۸ص.

طهارت ذاتی انسان یکی از پیش فرض های کرامت انسان است. تمامی نظریه های که ضد حقارت و مدافع کرامت اند، انسان را فطرتاً پاک و طاهر دانسته اند. نویسنده از دیدگاه قرآن و فقه جعفری، به نقد نظریه نجات انسان غیر مسلمان می پردازد و همه انسانها را صرف نظر از دین و باورهای او پاک و طاهر می داند.

حسینی قائم مقامی، عباس

«آرمان انسانی و انسان آرمانی». کیهان اندیشه، ش ۳۵ (فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۰)، ص ۱۶۲-۱۳۶.

بررسی ویژگی های انسان ایده آل و نیز چگونگی دستیابی انسان به اهداف انسانی است.

حصری، فاتن و خوری، عبدالله

القرآن والانسان. ع. حلب، فصلت، بی تا، ۱۱۲ص.

به ابعاد انسان و انسان شناسی از دیدگاه قرآن و وظایفی که قرآن برای انسان مشخص کرده و راه رسیدن به کرامت است، پرداخته شده است. نویسندگان که زن و شوهر هستند، این کتاب را بر اساس مطالعات و تجارب خود در پنج فصل نوشته اند: انسان شناسی قرآن، ویژگی های انسان، هدایت انسان و ثمرات ایمان.

بخش آخر مفصل ترین قسمت کتاب است و شامل موضوعات کرامت ساز است؛ مانند: امر به معروف و نهی از منکر، صدق، امانت داری، وفای به عهد، صبر، برادری

بررسی تکوین و خلقت انسان و شکل گیری شخصیت او با بررسی تطبیقی بین علم و قرآن است. به نظر نویسنده عناصر ساختاری وجود انسان، به گونه ای است که فطر تا به سوی خیر و کرامت می رود، مگر اینکه موانعی در کار باشد.

خطیب، عبدالکریم

الانسان فی القرآن، من البداية الی النهایة. ع، چاپ اول، قاهره، دار الفکر العربی، ۱۹۷۹م، ۴۹۱ص.

بررسی سرنوشت از ابتدای خلقت یا نطفه یا ممت و جهان دیگر است. به نظر نویسنده اسلام برای همه این مراحل برنامه و تدبیر دارد و موجبات عزت و کرامت انسان را فراهم آورده است.

النبی محمد (ص)، انسان الانسانیة و نبی الانبیاء. ع. چاپ دوم: بیروت، دار المعرفة الجامعیة، ۱۹۷۵م، ۴۶۳ص.

به بررسی دیدگاه های علمی و پدیدار شناختی قرآن پرداخته شده است. نویسنده با هدف اثبات عدم تعارض بین علم و دین به رد شبهات می پردازد و معتقد است اسلام، دین دانش و علم آموزی است و کشفیات علمی مورد تأیید اسلام است. همچنین رهبانیت و گوشه نشینی از نظر قرآن و اسلام، مردود و دوری از جهل و جمود و پیشرفت علمی، مورد تشویق اسلام است. وی سپس کیفیت خلقت جهان و مسئله آفرینش را در نظر دانشمندان و کتب مقدس و قرآن کریم به صورت تطبیقی بررسی می کند. پیدا شدن آسمان و زمین و خلقت انسان، رابطه ماده و حیات، زندگی در کرات دیگر، طبقات زمین و امکان مسافرت به کرات دیگر از موضوعاتی است که نویسنده با بررسی دیدگاه دانشمندان علوم طبیعی به تحلیل آن پرداخته و نظریات قرآن را با قوانین طبیعت و هستی و نیازهای فطری انسان سازگار دانسته است.

الخولی، البهی

آدم (ع)، فلسفة تقدیم الانسان و خلافته. ع. طنطا، دارالبشیر، ۱۴۲۰ق، ۱۶۰ص.

نویسنده به بررسی امتیاز انسان بر دیگر موجودات و خلافت انسان از سوی خداوند پرداخته است.

بیان علت تمایز و شرافت انسان و نیز هدف خداوند از جانشین کردن انسان برای خودش، به رغم اعتراض ملائکه، از اهم مباحث این کتاب است.

درادکه، صالح موسی

الانسان فی القرآن الکریم. ع، چاپ اول، بیروت، دارالهجرة، ۱۴۰۷ق/ ۱۹۸۷م، ۶۳ص.

کتاب از ابعاد روحی و جسمی انسان و تاریخچه پیدایش

و محبت، حلم و صفتح، آداب سخن گویی، قناعت، کینه، ایثار، حسد، تواضع، تکبر، حیا، عدالت، جود و کرم و اخلاص است. نویسندگان بر این باورند که با اجرای این نکات، انسان به کرامت و کمالات خواهد رسید و جامعه ای ایده آل خواهد داشت.

خالقی بایگی، عزیز

اهل البیت به روایت سورة انسان. کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۲.

اهمیت انسان باعث شده که یک سوره در قرآن به نام انسان باشد. این رساله به جوانب این سوره با تکیه بر دو مقوله اهل البیت و منزلت انسان می پردازد. اهل بیت (ع) به عنوان انسان های کریم بر شمرده شده اند. دیگر عناوین این پایان نامه این گونه است: ابتلای انسان، خلقت انسان، عواملی که انسان قبل از به دنیا آمدن طی می کند، هدایت و انواع هدایت، صراط انسان، مجازات کفار و پاداش مؤمنان، اجر انسان، تطهیر و رجس، عوامل موفقیت.

خاوری، یعقوب

«علی (ع) و کرامت انسانی»، نشریه فراسو، ش ۳-۴، بهمن ۱۳۷۹، ص ۳۷-۳۵.

بررسی کرامت انسان و انسانیت در سیره و زندگانی امام علی (ع) است. به نظر نویسنده، آن حضرت سبیل و اسوه کرامت انسانی است.

خطیب، عبدالغنی

أصواء من القرآن علی الانسان و نشأة الكون والحیة. ع. چاپ اول: دمشق، دار الفتح، ۱۹۷۰م، ۲۶۴ص.

بررسی انسان و ابعاد و جنبه های زیستی و روحی انسان از نگاه قرآن است. نویسنده در هر مورد، نظریات دانشمندان را هم نقل می کند، ولی نظریات قرآن را سودمندتر و گویاتر می داند.

ترجمه فارسی

قرآن و علم امروز، ترجمه اسدالله مبشری (۱۲۸۸-۱۳۶۹)، چاپ اول، تهران، عطائی، ۱۳۶۲، ۲۵۴ص.

خالد، خالد محمد

«الانسان بین الجبر والاختیار». ع. الدوحة، سال ششم، ش ۶۹ (۱۹۸۱م)، ص ۱۴-۱۲.

نویسنده با بیان ابعاد وجودی انسان، آزادی و اختیار انسان به عنوان یکی از مصادیق کرامت بررسی می کند و انسان را بالفطره ضد استبداد و جبر می خواند.

الانسان فی الكون بین القرآن و العلم. ع. جده، عالم المعرفة، ۱۴۰۳ق.

آدمی از نگاه قرآن کریم سخن گفته است. به نظر نویسنده، قرآن به گونه‌ای به انسان پرداخته که گویای امتیاز و برتری و شرافت و منزلت والای او است.

الدسوقی، فاروق احمد

استخلاف الانسان في الارض. ع. چاپ سوم: بیروت و الرياض، المكتبة الاسلامی و مكتبة فرقه الخانی، ۱۴۰۶ق/ ۱۹۸۶م، ۱۵۲ص.

به عقیده نویسنده، استخلاف یا جانشینی انسان از خداوند که فقط در اسلام و قرآن مطرح شده، نشانه کرامت و عزت انسان است.

دعوتی، میرابوالفتح (متولد ۱۳۲۲)

قرآن و خلقت انسان. تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۵، ۹۴ص.

دفعع، بسام

الكون والانسان بين العلم والقرآن. ع. چاپ اول: دمشق و بیروت، دار الیمامة، ۱۴۱۴ق، ۳۵۵ص.

بررسی اعجاز علمی قرآن و تطبیق حقایق آن با دستاوردهای علمی روز است. به نظر نویسنده، گزارش قرآن از خلقت و آفرینش انسان، بیانگر شرافت و کرامت انسان است؛ ولی نظریات علمی مثل دیدگاه‌های علمای زیست‌شناسی که انسان را همپایه میمون دانسته‌اند، موجب تحقیر انسان شده است.

دهباشی، مهدی

«جلوه‌ای از مراتب شهودی انسان کامل». کیهان اندیشه، ش ۶۱ (مرداد و شهریور ۱۳۷۴)، ص ۷۴-۸۲.

بررسی ویژگی‌ها و ابعاد انسان کامل و مراتب و مدارج آن است. انسان کامل در فرهنگ عرفا، تعبیر دیگری از کرامت انسان است.

دهدار، محمدبن محمود (۱۰۱۶-۹۴۷ق)

«توحید یا رساله فضیلت (شرافت) انسان». رسائل دهدار، ص ۲۳۱-۳۱۳.

چاپ دیگر

«رساله‌ای در توحید». تصحیح غلامحسین حجتی نیا، کیهان اندیشه، ش ۵۵ (مرداد و شهریور ۱۳۷۳)، ص ۱۵۱-۱۴۲.

بررسی شرافت و کرامت انسان است. به نظر نویسنده فقط در چارچوب توحید و یکتاپرستی و عمل به معارف توحیدی می‌توان به شرافت نایل آمد.

ذاکر، صلیقه

«آرای فرانکل، هایدگر و مطهری در توصیف حقیقت انسان»، مشکوة النور، بهار و تابستان ۱۳۸۴، ش ۲۸ و ۲۹، ص ۷۵-۱۰۰.

بررسی هویت و ماهیت انسان در اندیشه‌های سه تن از فلاسفه معاصر نیز دیدگاه‌های آنها راجع به فضایل و کمالات و کرامت انسان است.

راغب اصفهانی، ابوالقاسم (درگذشت ۵۰۲ق)

فلسفه آفرینش انسان و سعادت واقعی او. ترجمه زین العابدین قربانی، قم، مرکز مطبوعاتی دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۵۴، ۲۰۸ص.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد

فلسفه آفرینش انسان و سعادت واقعی او. لاهیجان، بی‌ن، ۱۳۵۲، ۲۸ص.

راوی، محمد

القرآن و الانسان، قاهره، دار أخبار الیوم، قطاع الثقافة، ۱۹۹۷م، ۱۲۸ص.

به بررسی انسان از دیدگاه قرآن و بر اساس مسئولیت و کرامت انسان پرداخته است. به همین منظور است که حامل امانت الهی شده و لباس کرامت را به تن کرده است. مؤلف عقیده دارد که قرآن برای انسان حفظ شده و مطمئناً انسان نیز در پرتو هدایت‌های آن حفظ خواهد شد و لذا قرآن تنها نسخه شفابخش دردهای انسان است. وی به ارتباط تنگاتنگ قرآن و انسان اشاره دارد که قرآن داستان انسان و آفرینش و زندگی و مرگ و روزی اوست. انسان مخاطب خداوند است و او در پرتو قرآن، حقایق را فرامی‌گیرد.

رجبی، محمود

انسان شناسی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۷، ۱۸۳ص.

بررسی ابعاد و جنبه‌های فکری، فلسفی، رفتاری و فطری انسان است. به نظر نویسنده، فطرت و سرشت انسان به گونه‌ای است که به راحتی می‌تواند به کرامت و عزت برسد.

رزمجو، حسین

«انسان کامل در گفتگو با دکتر حسین رزمجو». کیهان فرهنگی، سال هشتم، ش ۷، دی ۱۳۷۰ (پیاپی ۷۹)، ص ۱-۷.

بررسی انسان کامل و شاخص‌ها و ابعاد آن به ویژه از دیدگاه عرفای مسلمان است. انسان کامل و انسان با کرامت، مفهوماً و مصداقاً تشابه و ترادف دارند.

رقمی، حمد

خلق الانسان بين العلم و القرآن. ع. چاپ اول: بنگازی، دار الجماهيرية، ۱۹۹۶م، ۱۳۶ص.

بررسی خلقت انسان در قرآن به عنوان نمادی از کرامت انسان است؛ زیرا قرآن انسان را مسجود ملائکه می‌داند و

ص ۱۸-۱۴ و ش ۳ (خرداد ۱۳۶۲)، ص ۲۱-۱۶ و ش ۴ (تیر ۱۳۶۲)، ص ۱۷-۱۴ و ش ۶ (شهریور ۱۳۶۲)، ص ۲۰-۱۵.

«آیا انسان آمیزه ای است از خیر و شر». مکتب اسلام، سال بیست و چهارم، ش ۸ (آبان ۱۳۶۳)، ص ۲۳-۱۸.

«ابعاد روان انسانی»، مکتب اسلام، سال بیست و سوم، ش ۷ (مهر ۱۳۶۲)، ص ۲۰-۱۶ و ش ۹ (آذر ۱۳۶۲)، ص ۲۲-۱۸.

«انسان در جهان بینی اسلامی»، مکتب اسلام، سال بیست و سوم، ش ۱۲-۱۱ (۱۳۶۲) و سال بیست و چهارم، ش ۱۲-۱۰.

در این مقاله به بررسی سیره سیاسی امام علی (ع) و به ویژه مبانی و اصول آن مثل وفای به عهد، تکریم مردم، رفتار انسانی با مردم، برخورد عادلانه با دشمن و ... پرداخته شده است.

«انسان فطری و انسان مکتبی». مکتب اسلام، سال بیست و سوم، ش ۸ (آبان ۱۳۶۲)، ص ۲۰-۱۷.

«انسان یک موجود از پیش ساخته نیست». مکتب اسلام، سال بیست و سوم، ش ۱۰ (دی ۱۳۶۲)، ص ۲۰-۱۶.

به بررسی موضع اسلام پرداخته، بیان شده که انسان با خودسازی، تربیت، تهذیب و سلوک به مدارج عالی و کمالات و کرامت می رسد.

«سیمای انسان کامل از دیدگاه مکاتب»، روزنامه اطلاعات، ۲۷ مهر ۱۳۷۲.

سیمای انسان کامل در قرآن، چاپ چهارم، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱، ص ۳۷۸.

سبحانی فخر، قاسم
انعکاس اعمال انسان در دنیا از نظر قرآن و روایات. کارشناسی ارشد، قم، تربیت مدرس، ۱۳۷۲.

فرهنگ دینی بر تأثیر اعمال خوب و بد بر سرنوشت تأکید کرده است. از این رو عامل مهم در تعیین جایگاه و منزلت انسان، اعمال و رفتار خود انسان است. انسان با اعمال خود می تواند محبوبیت اجتماعی، رزق گوارا و وجاهت را افزایش دهد و ایمان، حیات طیبه، شرح صدر را تقویت کند.

اما اعمال بد و نامطلوب و گناهان، در سقوط انسان و ایجاد بحران برای او مؤثر است. در آیات و روایات آمده که گناه موجب خود فراموشی، قساوت قلب، کوردلی، انحراف قلب، حجاب حق، تکذیب آیات و رفاقت با شیطان می شود و دقیقاً ضد پروسه شیطان است. به هر حال، کرامت انسان از تباطؤ تنگاتنگ با رفتار مطلوب و نامطلوب دارد.

سجادی، سیدضیاءالدین (۱۲۹۸-۱۳۷۵)
انسان در قرآن کریم، چاپ اول، تهران بنیاد قرآن کریم، ۱۳۶۰، ص ۱۹۵.

چندین عامل برای کرامت او ذکر می کند. نیز نویسنده نظریات زیست شناسی جدید را بررسی می کند و آنها را موجب تحقیر انسان می شمارد.

«روایتی از سرگذشت انسان در هموردی با ابلیس (ترجمه خطبه قاصعه)»، کیهان فرهنگی، س ۸، ش ۸ (بهمن ۱۳۷۰)، ص ۴۸-۴۹.

مقاله، بررسی خطبه قاصعه از منظر کرامت انسان و مشتمل است بر زمینه های کرامت، عوامل کرامت، مراحل دستیابی به کرامت، اهداف کرامت، و امام همه این سرفصل ها را در این خطبه توضیح می دهد و به ویژه یک عامل مهم ضد کرامت یعنی شیطان را بررسی می کند.

زرافق، محمدحسن

«التنمية الانسانية: رؤية للتكامل على ضوء القرآن والفكر الاسلامي»، رسالة النجف، ش ۷ و ۸ (محرم ۱۴۲۷/ آذر ۲۰۰۶ م).

بررسی ابعاد توسعه و تکامل اجتماعی و اقتصادی بر اساس نیازهای زندگی بشر و اقتضائات حیات اجتماعی است. به نظر نویسنده، هدف توسعه باید گسترش زمینه هایی باشد که به کرامت و شرافت انسان منتهی گردد.

زقروق، محمود حمدی

«انسان با عنوان مخاطب کلام خدا در قرآن»، مسجد، ش ۶۲، خرداد ۱۳۸۱، ص ۳۴-۴۳.

بررسی موضوع استفاده انسان از کلام خداوند برای اکتساب کرامت است. انسان می تواند کلام الهی را بشنود و مخاطب سخن او واقع شود. انسان موجود خردمندی است که به کمک خرد خود می تواند فراتر از طبیعت تکامل یابد. به نظر نویسنده، اگر قرآن را با دقت و ژرف اندیشی مطالعه کنیم، خواهیم یافت که خدا همواره در صدد راهنمایی و هدایت انسان است. ارجمندی و کرامت انسان به حدی است که می تواند دائماً در سلوکی آگاهانه در مسیر کلام خدا باشد. نویسنده در مجموع این مباحث، بر اساس آموزه های قرآن به تحلیل مفاهیمی مانند پرستش، کرامت و فطرت انسان، دریافت حقیقت نجات و هدایت پرداخته است.

السامرائی، عبدالله سلوم

الله والانسان. ع. چاپ اول: بغداد، آفاق عربیة، ۱۹۸۳ م، ص ۳۸۲.

نویسنده به بررسی روابط بین خداوند و انسان، و روش قرب الهی و سلوک الی الله به عنوان راه نیل به کرامت پرداخته است.

سبحانی، جعفر

«آفرینش انسان». مکتب اسلام، ش ۲ (اردیبهشت ۱۳۶۲)،

زبان های دیگر را لازم شمرده است. به گفته وی انسان آزاد آفریده شده و دارای حق حیات و اختیار دینی و فکری است و در پایان وظیفه انسان در جامعه را طبق آیات الهی، ایمان، عمل صالح، وصیت به حق و صبر می داند.

سحمرانی، اسعد

«مالک بن نبی و الانسان و مسار الحضارة». ع. ثقافتنا، مجلد ۴ ش ۱۳ (خريف ۱۴۲۷/۲۰۰۶م)، ص ۱۰۷-۱۳۰.

نویسنده از استادان دانشگاه اوزاعی در بیروت است و دیدگاه های انسان شناسانه مالک بن نبی (۱۹۰۵-۱۹۷۳م) را در این مقاله بررسی و ارزیابی کرده است.

به نقل نویسنده، مالک بن نبی معتقد بود انسان نقش اساسی در پیدایش و تداوم یا اضحلال و رکود فرهنگ و تمدن دارد و در چند کتاب خود به ویژه در کتاب مشکلة الثقافة و کتاب شروط النهضة به تحلیل این رابطه پرداخته است.

وی در جایی می نویسد: تمدن نتیجه انسان، سرزمین، زمان است، ولی در بین این سه، انسان مهم تر است؛ زیرا انسان هدف اصلی خلقت است و نقش اصلی را در تمدن سازی و جامعه سازی بر عهده دارد.

سرور، غلام

«انسان کامل از نظر اقبال»، هلال (افغانستان)، سال دوازدهم، ش ۱، ص ۱۸-۹.

بررسی نظریات محمد اقبال لاهوری درباره انسان کامل به عنوان نمادی از کرامت انسان است.

سعدالدین، محمد منیر

«الدروع الواقعية يحفظ الله بها البيئة ومسؤولية الانسان المستخلف عليها». ع. المنهاج، سال اول، ش ۳ (خريف ۱۴۱۷)، ص ۲۴۵-۲۳۷.

بررسی خلافت و جانشینی انسان است که خداوند به عنوان کرامت مستحق به انسان اعطا کرده. به علاوه، شرایطی که انسان می تواند به سعادت و کرامت واقعی نایل شود نیز بررسی شده است.

سعدی، داود سلمان

من أسرار القرآن والكون والانسان، اسرار خلق الانسان العجائب في الصلب والترائب، ع، چاپ اول، بیروت و کویت، دار الحرف العربی و دار الفكر الحديث، ۱۹۹۴م، ص ۲۲۴.

بررسی مسئله خلقت انسان بر اساس آیات قرآن و تطبیق آن با قضایای جدید پزشکی و فیزیولوژی است. نویسنده سخن خود را از آیه «يخرج من بين الصلب والترائب» شروع کرده و آبی را که از کمر مرد خارج می شود همان کرموزوم هایی دانسته که از

بررسی آیات مربوط به انسان، ابعاد انسان و راهی است که باید پیمایند تا به مدارج و کمالات برسد. نویسنده ابتدا به لغت انسان و مترادفات آن نظیر آدم، ناس، بشر و مرد می پردازد. در ادامه ترجمه و شرح و تفسیر این آیات می آید و اقوال بسیاری از مفسران عامه و خاصه و قدیم و جدید در ذیل آنها نقل می شود. تأکید نویسنده بیشتر بر مباحث دقیق لغوی و زبانی است. در بخش بعدی به دیدگاه دیگران درباره انسان می پردازد و اقوال کسانی چون: دیوژن، مولوی، ابوالعلاء، سقراط، افلاطون، ناصر خسرو، غزالی، بابا افضل کاشی، شیخ اشراق، فارابی و خیام را نقل می کند. آخرین بخش نیز تحقیقی است درباره انسان کامل.

سحابی، یدالله (درگذشت ۱۳۸۱)

خلقت انسان. چاپ اول: ۱۳۴۶، چاپ سوم، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۵۱، سه ۲۱۴+ص.

چاپ دیگر

خلقت انسان در بیان قرآن، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۵، ۷۶ص. چاپ دوم: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۵.

خلقت انسان در زیست شناسی همواره بحث انگیز بوده است و دیدگاه های مختلف در این باره وجود دارد. هر نظریه ای که پذیرفته شود، خلقت زیستی بیانگر تکامل و کمال انسان، و تکامل زیستی هم بیانگر کرامت ذاتی انسان است. نویسنده این کتاب، نخست به بررسی تغییر و تکامل موجودات زنده و پیوستگی انواع می پردازد و شواهدی از فسیل شناسی و غیره می آورد تا نظریه تکامل را اثبات کند.

در بخش دوم، تلاش می کند که دیدگاه قرآنی را بر نظریه تکامل منطبق سازد. در آخر، فصلی با عنوان خلقت آدم و برگزیدگی او آورده و به تحلیل مصطفی بودن حضرت آدم می پردازد.

سحلول، محمد احمد علی

الانسان في مرآة القرآن. ع، تصحيح هيئة كبار علماء الجمعية الشرعية للعاملين بالكتاب والسنة. قاهره، المؤسسة العربية الحديثة، ۱۹۸۸م، ۱۵۸ص.

شامل مباحث انسان شناسی از دیدگاه قرآن از جهت خلقت، وجود جسمانی و روحانی، علم، آزادی و مسئولیت اجتماعی است. نویسنده ابتدا آیات خلقت انسان، روح و نفس الهی را مورد بررسی و توجه قرار داده و او را جهان بزرگ و خلیفه الهی دانسته است. سپس آیات مربوط به تحصیل علم و فکر را بررسی کرده و راه های اخذ علم را به سه روش ممکن دانسته است: قرائت و کتابت، نظر و تأمل در ملکوت آسمان ها، و سیر در زمین. نویسنده کسب علم از کفار، اخذ و یادگیری

در این مکتب ها و درستی ارزش ارائه شده در اسلام باشد. نویسنده از بخش سوم، در واقع وارد بحث اصلی خود می شود و با بررسی آیه ۷۰ سوره اسراء بحثی درباره کرامت و علل و عوامل و موانع آن بیان می شود. در بخش چهارم، دو مظهر از مظاهر قرآنی کرامت انسان بررسی شده است. در پایان ارزش و کرامت انسان از دیدگاه معصومین (ع) که خود با کرامت ترین انسان ها در روی زمین بودند، بررسی شده است.

شانظری، جمفر

حقیقت نفس انسانی در اندیشه عرفانی. کارشناسی ارشد، تربیت مدرس قم، ۱۳۷۱، ب+ ۲۳۳ ص.

ماهیت و قوای نفس و توانایی های نفس انسان را بر اساس عرفان اسلامی بررسی می کند. به نظر نویسنده عرفای مسلمان، برای انسان توانایی هایی قائل اند که می تواند به اوج کمالات و کرامات دست یابد. اما کرامت در نگاه آنان، انسان کامل است.

شاه آبادی تهرانی، محمدعلی

الانسان و الفطرة. ع. تهران، چاپ سنگی، ۱۳۶۸ ق، ۱۹۲ ص. بررسی فطرت انسان و ویژگی ها و ابعاد انسان بر اساس اسلام است. نویسنده معتقد است انسان فطرتاً می تواند به کمالات و کرامت برسد، اما زمینه و گرایش به سوی ضلالت هم دارد. ولی اگر به ندا و فرمان وجدان و فطرتش توجه کند، کرامت خواهد یافت.

شبیتری، محمود

«ظهور اسرار الهی به وسیله انسان»، کلک، ش ۵۸ و ۵۹ (دی و بهمن ۱۳۷۳)، ص ۷-۱۰.

تجلی و تبلور سنت ها و اسرار الهی در انسان و الهی شدن انسان را بررسی کرده است.

«شبهه سازی: پدیده مجرمانه یا حق انسان»، روزنامه شرق، پنجشنبه ۴ خرداد ۱۳۸۵، سال سوم، ش ۷۶۹.

بعضی از دانشمندان اخلاق و متکلمان از ادیان مختلف، شبهه سازی را تحقیر انسان، ولی بسیاری آن را موافق کرامت انسان می دانند.

شجاعی، محمد

انسان و خلافت الهی. تهران، رسا، ۱۳۶۲، ۱۵۶ ص.

در اندیشه اسلامی، خداوند انسان را به عنوان جانشین خودش روی زمین معین کرد تا با بهره مندی از امکانات خداوندی، به کمالات و کرامت دست یابد.

شرف، محمدجلال

الله و العالم و الانسان فی الفكر الاسلامی. ع. بیروت، دار النهضة العربية، ۱۹۸۰ م، ۲۴۵ ص.

بین بافت های بیضه مرد بیرون می آید، و معتقد است منظور آب خارج شده، از بین دنده ها نیست. وی در موارد متعدد از نمودارها و تصاویر متنوع بهره گرفته است. برخی مطالب کتاب عبارت اند از: منظور از صلب و ترائب، آبی که از آن خارج می شود، علت استفاده از کنایه در قرآن، خلقت آدم و حوا، مراحل خلقت انسان، برخی اسرار دست و انگشت، اسرار خلقت در خون، کبد انسان، آثار خمر در بدن.

سعید، جودت

ریاح التخییر: قضايا الانسان والعلم والتأویل. ع. چاپ اول، بیروت، دار الفكر المعاصر، ۱۹۹۸ م، ۲۶۱ ص.

مجموعه مباحثی درباره برخی از موضوعات تازه کلام جدید است. هدف نویسنده ارائه بررسی هایی برای توضیح معضلات جدید فکری مسلمانان بوده است. این پژوهش ها موردی و تحلیل ها، کلامی و مبتنی بر آیات و روایات است و برای متخصصان ارائه شده است. این کتاب مشتمل بر مطالب برخی از جلسات علمی نویسنده و دارای این عناوین است: قرآن و علم، اسلام و زن، تأویل قرآن، انسان و جهان هستی، امانت (وظیفه) انسان، اسلام و عصر علم.

سیدمهدی، مهرداد

کرامت انسان از دیدگاه اسلام. کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، استاد راهنما: غلامرضا اعوانی، ۱۳۷۲، ۱۲۱ ص.

جایگاه و منزلت انسان نسبت به سایر آفریدگان بررسی شده است. در مورد جایگاه و منزلت انسان دیدگاه های گوناگونی وجود دارد. گروهی انسان را به عنوان برترین آفریدگان معرفی کرده اند. در این گزارش انسان محور حقایق و ارزش هاست و همه فعالیت های علمی و عملی انسان بر محور خود آدمی است. از سوی دیگر، در این نظریه، تشکیک هایی شده است؛ از جمله اینکه این دیدگاه ناشی از خودخواهی انسان است که می خواهد بر همه موجودات جهان، چیرگی یابد و همه را زیر یوغ خویش بکشد. در دنیای امروز برخی مکتب ها بر اصالت انسان بسیار تأکید دارند.

برخی آیات برای انسان به طور کلی منزلتی قائل شده اند و لحن آیاتی دیگر، نکوهش آمیز است. نویسنده نخست به بحث های مقدمه ای، مثل آشنایی کلی با انسان از نظر لفظی و از نظر حقیقت وی و آن گاه به اجمال به بررسی نظریات سه مکتب غیر الهی درباره ارزش و کرامت انسان می پردازد. اگرچه بحث درباره ارزش و کرامت انسان در اسلام است، اما بررسی اجمالی نظریات این سه مکتب عمده غرب در زمینه انسان، می تواند مؤید و گواهی بر نادرستی ارزش ارائه شده

اصل انسانی و دینی در تعارض با هنرپیشگی مبتذلانه دیده‌اند. به نظر اینان حجاب، عفاف و پاکدامنی موجب کرامت و عزت زن است و از احترام و بزرگواری او نمی‌کاهد.

شفیعی کدکنی، محمدرضا

«مقام انسان در عرفان ایرانی». یغما، سال بیست و هفتم، ش ۳ (خرداد ۱۳۵۳)، ص ۱۵۱-۱۴۷ و ش ۴ (تیر ۱۳۵۳)، ص ۱۹۲-۱۸۸.

نویسنده به بررسی منزلت انسان در عرفان و راهی پرداخته است که عرفا برای سلوک تا رسیدن به مدارج و کمالات و کرامت پیشنهاد می‌کنند.

شویقه، فاروق عبدالجواد

«الانسان ... الانسان (دراسة مستوحاة من القرآن الکریم و دعوة الى تکوین علم جدید)»، ع، مجلة كلية الآداب (جامعة القاهرة)، مجلد ۳۶ و ۳۷ ش ۱ و ۲ (۱۹۷۴ / ۵-۱۹۷۵ / ۱۲م)، ص ۸۱-۲.

بررسی ابعاد و جوانب فردی و اجتماعی انسان از دیدگاه قرآن و در مقایسه با علوم اجتماعی است. به نظر نویسنده انسان شناختی اسلامی، در بطن خود احترام و کرامت انسان را دارد.

شهشانی، سهیلا

«تاریخچه انسان شناسی در ایران». همه هستی ام نثار ایران: یادنامه استاد دکتر غلامحسین صدیقی، گردآورده پرویز ورجاوند. چاپ اول: تهران، شرکت انتشاراتی چاپخش، ۱۳۷۲، ص ۳۹۷-۳۸۳.

انسان شناسی در علوم اجتماعی گاه به معنای مردم شناسی است و علاوه بر مشخصات جمعیتی، فرهنگ و اخلاق و فضائل مردم را هم بررسی می‌کند. این مقاله به تحولات تاریخی این رشته می‌پردازد که برای مطالعه اخلاقیات و رفتار مطلوب مردم سودمند است.

شهیدی، فضل‌الله

رابطه و تفاوت قرآن و کتاب‌های علمی با تحلیلی از مسئله هفت آسمان و هفت زمین و خلقت انسان. به کوشش قاسم صافی. تهران، بی‌نا، ۱۳۶، ۸۷ص.

نویسنده در کنار بررسی خلقت آسمان و زمین، آفرینش انسان را هم بررسی می‌کند. به نظر او خلقت انسان در قرآن مشتمل بر عناصر کرامت است.

الشیبانی، عمر محمد التومی

«اهمیه الانسان و مفهوم و ابعاد الطبيعة البشرية فی الفكر الاسلامی». ع. لیبی، مجلة كلية الدعوة الاسلامية، ش ۲، ۱۳۹۷ق، ص ۴۸-۵۰.

بررسی رابطه و تعامل انسان با خدا و جهان است. در فرهنگ اسلامی مطرح شده که جهان برای انسان خلق شده تا با استفاده از امکانات جهان، راه به سوی خداوند و تقرب و کرامت را بییابد.

شریعتمداری، حمیدرضا

«بذل سازی انسان». حوزه و دانشگاه، بهار ۱۳۷۶، ش ۱۰، ص ۱۱۶-۱۲۲.

درباره بدل و شبیه سازی انسان دو دیدگاه هست و ادله هر دو طرف متمرکز بر حقارت یا کرامت است. نویسنده با طرح این دیدگاه‌ها، به ارزیابی آنها می‌پردازد.

شریف اشکوری، محمد

اوصاف المتقین. چاپ اول: قم، مؤلف، ۱۳۷۶، ۲۲۴ص. قرآن کریم، با کرامت ترین مردم را متقی ترین مردم دانسته و بین تقوا و کرامت رابطه برقرار کرده است. اما تقوا چیست؟ امام علی (ع) بهترین شخصیتی است که می‌تواند این مفهوم را توضیح دهد و در چند خطبه از جمله خطبه همام متقین را توضیح داده است. این کتاب شرحی بر گفتارهای امام علی (ع) درباره متقین و تقوا است.

الشعاب، فتحي جمعه محمد

«الانسان المخلوق المعجزة بين نظرية داروين و منطق القرآن الکریم»، ع، رسالة الجهاد، سال پنجم، ش ۵۲ (۱۹۸۷ / ۳م)، ص ۱۰۵-۱۰۲.

نویسنده با نقد نظریه تکامل داروین به دلیل پیامدهای تحقیرآمیز آن برای انسان، به دیدگاه‌های اسلامی درباره کرامت و عزت انسان می‌پردازد و گزارش خلقت انسان در قرآن را مملو از عناصر کرامتی ارزیابی می‌کند.

شعیب، عفاف، سوسن بدر و فریده سیف نصر

«کرامت زن: هنرپیشگانی که هنر حجاب را برگزیدند». ترجمه: پیام زن، ماهنامه پیام زن، ش ۱۰-۱۲، اسفند ۱۳۷۱.

این نوشتار در اصل گفتگوی پیام زن با چند تن از هنرپیشگان زن مصری است. این هنرپیشگان، پدیده‌ای نورا در جامعه هنری آن کشور به وجود آورده‌اند. این پدیده برای کسانی که نقش عظیم کرامت انسانی را در حیات اجتماعی باور دارند، غیر منتظره نبوده است. این هنرپیشگان زن، در حالی که در اوج شهرت و ثروت هستند و پرده‌های سینما هر روز در انتظار ارائه نقش‌های جدیدی از آنان است، ناگهان اعلام می‌کنند که حجاب را برگزیده‌اند و از عرصه هنر و هنرپیشگی کناره گرفته‌اند. سه تن از اینان در مصاحبه‌ای شرکت کردند و نظریات خود را بیان داشتند. آنان کرامت زن را به عنوان یک

مقاله صلاحیت ها و سودمندی انسان و ابعاد روحی و جسمی او را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده که اندیشه اسلامی همه زوایای انسان را تدبیر داشته و برای هر بخش برنامه هایی عرضه کرده تا انسان به اهداف عالی و کرامت برسد.

شیخ الاسلامی، علی

«تصویر انسان کامل در فصوص و مثنوی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران، دوره بیست و دوم، ش ۳ و ۴ (زمستان ۱۳۵۴)، ص ۲۷۶-۲۶۲.

انسان کامل در نگاه عرفا همان انسان با کرامت در نگاه قرآن است و این دو مفهوم در فرهنگ اسلامی، هماهنگی ویژه ای دارند.

شیدر، هانز هینرش Schder. H. H

«نظریه الانسان الكامل عند المسلمین، مصدرها و تصویرها الشعری». ع. الانسان الكامل فی الاسلام، دراسات و نصوص غیرمنشوره. گردآوری، ترجمه و تحقیق: عبدالرحمن بدوی. الكويت، وكالة المطبوعات، ۱۹۷۶م، ص ۹۰-۱۰.

در این نوشتار دیدگاه های مختلف در فرهنگ اسلامی درباره انسان کامل گردآوری و معرفی و در همه این دیدگاه ها بر کرامت و کمالات معنوی و روحی و دیگر خصال برتر انسان تأکید شده است.

صانعی، مهدی

«تجلی قوای روحی و معنوی در انسان». مشکوة، ش ۳۸ (بهار ۱۳۷۲)، ص ۷۵-۸۸.

بررسی ابعاد و جوانب روحی و معنوی انسان است. به نظر نویسنده، انسان استعداد های روانی و روحی ویژه ای دارد که دیگر موجودات ندارند و کرامت انسان بر همین اساس شکل می گیرد.

صانعی پور، محمود

«کرامت انسانی». تدبیر، سال ۸ ش ۷۴، (مرداد ۱۳۷۶)، ص ۲۷-۲۹، ۹۶.

نویسنده کرامت بر اساس ارزش های اخلاقی مندرج در آموزه های مدیریت نیروی انسانی را تحلیل و بررسی می کند. به عبارت دیگر، دو متغیر مدیریت و کرامت در ارتباط با یکدیگر بررسی شده است.

صباغ، محمد بن لطفی

الانسان فی القرآن الکریم، بیروت، المكتبة الاسلامی، ۱۴۱۳ق، ص ۳۲۸.

شناخت انسان و گروه های انسانی از نظر قرآن کریم، با هدف بررسی وسایل تکامل و ترقی انسان و جامعه اسلامی است. نویسنده با اشاره به تحقیقاتی که افرادی مانند سید قطب و محمد قطب در انسان شناسی اسلامی کرده اند، به معرفی

صفات انسان به ویژه خصالی که به کرامت منجر می شود، می پردازد. از نظر قرآن کریم انسان دارای فطرت ایمانی است و در این دنیا با انواع آزمایش ها می تواند با کمک استعداد خود و با انتخاب راه درست، به منزلت انسان متعالی نایل گردد. از نظر اسلام انسان از ازل خطاکار نیست. اسلام با معرفی ارزش ها و هنجارهای اجتماعی و نیز آسیب شناسی اجتماعی ویژه ای که ارائه می دهد، انسان مسلمان اجتماعی را به سوی صراط مستقیم و دوری از جرایم و هتک نوامیس الهی دعوت می نماید. رابطه انسان با خود، رابطه انسان با جامعه و رابطه وی با خدا در قالب موضوعاتی چون حقیقت و کرامت انسانی، ایمان به غیب، طغیان و ویژگی های کافرین، مؤمنین و منافقین مطرح شده است.

صدر، امام موسی

«ادیان در خدمت انسان»، هفت آسمان، سال دوم، ش ۶، تابستان ۱۳۷۹، ص ۳۵-۴۶.

از نگاه نویسنده سه دین مهم اسلام، یهود و مسیحیت و دیگر ادیان برای کمال و سعادت و رفاه انسان آمده اند. لذا برنامه های ادیان و آموزه های آنها در این جهت است. ایشان وضع اجتماعی، فرهنگی و سیاسی لبنان را در ارتباط با رابطه و تعامل این دو متغیر توضیح می دهد.

صدر، حسن

انسان از دیدگاه قرآن و عترت، قم، دارالنشر اسلام، ۱۳۷۳، ۳۹۲ص.

بررسی ابعاد، نیازها، وضعیت تاریخی و اجتماعی انسان بر اساس قرآن و سنت است. اسلام بر کرامت و منزلت متعالی انسان تأکید کرده و از این رو، به نظر نویسنده، اسلام یک دین انسانی است.

صدر، سید محمدباقر

الانسان المعاصر و المشكلة الاجتماعية. ع. نجف اشرف، مطبعة النعمان، ۱۹۶۴م، ۱۲۰ص.

بررسی مشکلات برای پیشرفت و بر سر راه کرامت انسان است. نویسنده با کارشناسی این مشکلات، درصدد بیان راه تحقق انسان کمال یافته و جامعه ایده آل است.

صدر، سیدموسی

«اسلام و کرامت انسان»، خردنامه همشهری، ش ۶۴.

اسلام مسائل حقوقی، نظام اخلاقی، نظام سیاسی، اقتصاد و دیگر شئون را به گونه ای سامان داده که کرامت و حرمت انسان تأمین شود. اسلام همه آنها را در خدمت عزت و منزلت انسان می داند.

طالقانی، سید محمود

ارمغان رسالت برای انسان‌ها، ترجمه سید محمد مهدی جعفری، تهران، انتشارات محمدی، بی تا، ۱۱۲ ص.

ترجمه و شرح بخش و صایای حضرت رسول اکرم (ص) است که در کتاب تحف العقول آمده است. به نظر آقای طالقانی، عمل به سفارش‌ها و دستورهای رسول اکرم (ص) موجب عزت و سربلندی و رهایی در حقارت است.

طاهری، ابوالقاسم (متولد ۱۳۴۲).

برگی از دفتر انسان شناسی از دیدگاه نهج البلاغه. قم، مشهور، ۱۳۸۱، ۲۴۸ ص.

نویسنده در ده فصل دیدگاه‌های امام علی (ع) درباره انسان را تحلیل و بررسی کرده است: عوامل بالندگی انسان، موانع بالندگی انسان، روابط انسان با خدا و طبیعت و تاریخ، دین‌گرایی انسان، خودباوری، از خود بیگانگی، آسیب‌شناسی شخصیت، حجاب‌های شناخت، انسان برتر و ویژگی‌های آنها، سیمای انسان‌های خودباخته.

طاهری، ع.

«انسان از دیدگاه امام سجاد (ع)». سروش، سال چهارم، ۱۵۶، (۱۶ مرداد ۱۳۶۱)، ص ۴۷-۴۶.

به بررسی ابعاد و جوانب انسان، نیازها و مقتضیات انسان، روش نیل به کمالات و فضائل و بالاخره با کرامت زیستن پرداخته است.

طباطبایی، سید علی

انسان کامل و معرفت امام و امامت در کلمات درر بار حضرت ثامن الحجج علی بن موسی الرضا (ع). قم، مطبوعات دینی، ۱۳۸۲، ۲۳۸ ص.

بررسی ابعاد انسان نمونه و انسان ایده آل در کلام امام رضا (ع) است. نویسنده نخست ویژگی‌های این انسان در احادیث بررسی کرده و آن‌گاه به امامت به عنوان یکی از مصادیق انسان کامل پرداخته و ابعاد امام و امامت را در تشیع بررسی کرده است.

طلاع، رضوان بن ظاهر

رسالة الرضوان الرضا في خلق الانسان كما جاء في القرآن، تفسير بیبی - بیولوجی. ع. چاپ سوم، بیروت، ۱۴۲۰ق، ۱۲۱ ص.

بررسی چگونگی آفرینش انسان و معرفی نگرش قرآن به این موضوع و طرح مقولات کرامت خیز در گزارش قرآن است.

این تفسیر به دو شیوه تطبیقی و علمی صورت گرفته و بر اساس آن، آیاتی که متضمن بحث از خلقت انسان است، تفسیر شده است. نویسنده تقسیم مراحل تکوین انسان به عقله و مضغه و تشکیل استخوان و رویانیده شدن گوشت و

سپس دمیده شدن روح در او را تقسیمی فوق العاده دقیق و مبتنی بر آخرین داده‌های علم پزشکی عنوان کرده و آن را از مصادیق اعجاز علمی قرآن دانسته است.

ظلفاح، خیرالله (متولد ۱۹۱۳م)

محمد المثل الاعلی للانسان الکامل، قائد الامة و هادیهها. ع. چاپ اول: بغداد، دارالحرية، ۱۹۸۲م، ۲۵۶ ص.

این کتاب به حضرت محمد (ص) به عنوان انسان کامل و اسوه تمام می‌پردازد و چگونگی تأسی و پیروی مسلمانان از آن حضرت را شرح می‌دهد. به نظر نویسنده پیروی مسلمانان از آن حضرت به سعادت و کرامت آنها منجر می‌شود.

طه، یس سویلم

«حکمة الوجود الانسانی و غایتها». ع. رسالة الاسلام، سال دوازدهم، ش ۳، ص ۳۶۸-۳۶۲.

فلسفه آفرینش انسان و هدف از خلقت این موجود در هستی را توضیح می‌دهد و گزارش قرآنی - اسلامی را به گونه‌ای می‌داند که مشتمل بر عزت و کرامت مسلمانان است.

طیبة، عبدالفتاح محمد

خلق الانسان دراسة علمية قرآنية: من سلاله من طین، ج ۱. ع. قاهره، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۸۸م، ۵۴۰ ص.

پژوهشی علمی قرآنی درباره رابطه تنگاتنگ میان داده‌های علمی درباره انسان و آیات قرآنی است. نویسنده، سه مرحله تکامل خلقت انسان را چنین بیان می‌کند: ۱. مرحله آماده سازی و فراهم کردن عناصر؛ ۲. مرحله زندگی جنینی؛ ۳. مرحله زندگی بعد از تولد که در این مرحله، انسان موظف است با ساختن جسم خود، به ترکیه نفس پردازد و جامعه و محیط زیست خود را با استفاده از روش الهی که در قرآن مذکور است، رشد دهد. نویسنده، این سه مرحله را به تفصیل توضیح داده است. برخی از مباحث کتاب عبارت اند از: مواد ارگانیک، موجودات ریز، محیط و موجودات زنده، محیط زیست و انسان.

هابدینی، احمد

«بحثی درباره پاك بودن ذاتی انسان»، فقه؛ کاوشی نو در فقه اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۷۵ شماره ۷ و ۸، ص ۹۰-۱۱.

اسلام به انسان احترام گذاشته و بر کرامت انسان صحه نهاده و پاکی ذاتی انسان را تأیید کرده است. نویسنده این نکات به ویژه ادله پاك بودن ذاتی انسان را توضیح می‌دهد.

عاشور، سعید

الانسان في القرآن الكريم (الانسان و عقیدته في الوجود الانسان و نشأته في الكون الانسان و مسيرته في الدنيا الانسان و مصيره بعد الموت). ع. قاهره، دار غریب، ۱۹۹۸م، ۵۵۵ ص.

انسان به خداوند و دعا را توضیح می دهد. در واقع این عوامل زمینه ساز کرامت انسان اند. نویسنده سوری تبار در سال ۱۹۳۴م در دیر الزور متولد شد و در سوریه تحصیل خود را تا سطح عالی به پایان رساند و آن گاه در کشورهای مختلف عربی به تدریس در علوم دینی پرداخت.

العشری، جلال

«نظرة العقاد الى الانسان في الاسلام». ع. الفیصل، سال پنجم، ش ۵۹ (آذار ۱۹۸۲)، ص ۲۹-۳۴.

بررسی دیدگاه عباس محمود عقاد درباره انسان، ابعاد و ویژگی های انسان از دیدگاه اسلام است.

عطیه، حسن حامد

خلق الانسان بين العلم و القرآن. ع. تونس، مؤسسات عبدالکریم بن عبدالله، ۱۹۸۷م، ۲۵۴ص.

خلقت انسان را به شیوه تطبیقی بین علم جدید به ویژه زیست شناسی و قرآن بررسی می کند. خلقت قرآنی مشتمل بر سجده ملائکه و امثال آن است که نمایانگر کرامت آدمی است.

العقاد، عباس محمود (۱۸۸۹-۱۹۶۴م)

الانسان في القرآن. ع. قاهره، دارنهضة، بی تا، ۱۶۳ص. این کتاب با دیدگاهی فلسفی به انسان شناسی در قرآن و روش قرآن برای نیل به کمالات و کرامت می پردازد. نویسنده آرای قرآن را در زمینه انسان شناسی با مکاتب انسان شناسی غرب مقایسه می کند و به نقادی برخی از این مکاتب می پردازد. کتاب از دو بخش کلی فراهم آمده است: بخش نخست به انسان در قرآن و بخش دوم به انسان از دیدگاه علم و نقد روش علوم برای دستیابی به سعادت و شرافت پرداخته است.

المک، خالد عبدالرحمن

غاية حياة الانسان كما يصورها الدين و العلم. ع. چاپ اول: دمشق و بیروت، دارالالباب، ۱۹۹۱م/۱۴۱۲ق، ۱۹۲ص.

حکام، محمود

الاسلام والانسان. ع. چاپ دوم، دمشق، فصلت، ۱۹۹۹م، ۱۰۲ص.

به بررسی شخصیت انسان می پردازد. از دیدگاه مؤلف، انسان از خاک و نطفه، در بهترین شرایط آفریده شده است. انسان خلیفه خداست، مسئولیت و امانت بر دوش دارد، دنیا در اختیار اوست و تکالیف الهی برای رسیدنش به مقام عبودیت است. عناوین کتاب عبارت است از: تعریف انسان، رابطه اسلام با انسان، انسان در قرآن، انسانی که اسلام می خواهد، اهداف انسان، تکلیف آسان و الگوهای تربیت شده در اسلام.

نویسنده به بررسی ابعاد انسان در قرآن کریم و سرنوشت انسان در دنیا و پس از آن پرداخته است. نویسنده بدین منظور آغاز آفرینش انسان و زندگی او را در دنیا و پس از مرگ، از نگاه قرآن مورد بررسی و عالم برزخ، روز قیامت و موافق آن، بهشت و نعمت های آن و جهنم و عذاب های آن را تبیین کرده است. انسان مسیر پر تلاطم با افت و خیزهای فراوان دارد، ولی اگر به تجربیات مطرح شده در قرآن توجه نماید، قرآن کریم وعده موفقیت، کرامت و فلاح داده است.

عالیخانی، فرخ

«بررسی کتاب انسان و ایمان شهید مطهری». اعتصام، ش ۵ (شهریور ۱۳۶۱)، ص ۴۵-۴۴.

نقد و بررسی یکی از آثار آن مرحوم به نام انسان و ایمان است که جزء مجموعه جهان بینی منتشر شده و با استقبال عمومی مواجه گردیده است. این مقاله وجوه و اهمیت این کتاب را در بیان ویژگی های بینشی، گرایش و کنش انسان ارزیابی می کند. و جوهره انسان را در کرامت و سعادت انسان سودمند می داند.

عبد، عبداللطیف محمد

الانسان في فكر اخوان الصفا. ع. عبداللطیف محمد العبد. قاهره، مکتبه الانجلو، ۱۹۷۶م. تجدید چاپ: دمشق، دار ناصیف، بی تا.

بررسی دیدگاه اخوان الصفا درباره انسان، ابعاد وجودی، ماهیت، نیز تعالی یا سقوط، کرامت و کمالات یا حقارت و رذائل انسان است.

العزین، ضیاء الدین

صلة الانسان بالله، چاپ اول، ریاض، مکتبه العبیکان، ۱۴۱۸ق/۱۹۹۷م، ۲۰۰ص.

بررسی عوامل و علل تعالی و سعادت انسان و عوامل آن در قرآن و سنت نبوی است. دین اسلام و قرآن می خواهند انسان را به کرامت، خیر، بهجت و سعادت و حیات طیبه برسانند؛ به طوری که کرامت بالقوه آدمی، فعلیت و تحقق عینی پیدا کند. همه اینها در پرتو اتصال انسان به خداوند به دست می آید. مطالب در سه فصل تنظیم شده است: فصل اول، نخست به نیاز عصر جدید به فرهنگ معنوی و نقش دین اسلام در تأمین فرهنگ و معنویت آدمی می پردازد. سپس دیدگاه مکاتب مختلف مانند یهود و مسیحیت را درباره سعادت و کرامت انسان بررسی تطبیقی می کند و مزایا و امتیازات اسلام را برمی شمارد. فصل دوم توضیحاتی درباره معنای ارتباط با خداوند و آثار عینی این ارتباط در زندگی انسان، فصل سوم عوامل موجب ارتباط مثل عبادت، توکل، شکر، توبه، عشق

علوی، پرویز

«توحید و کرامت انسانی اهداف حاکمیت دینی»، روزنامه انتخاب، ۲۹ یهمن ۱۳۷۹.

علوی، حمراء

انسان در برزخ. کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۱.

موضوع اصلی این پایان نامه چگونگی زیست یا حضور انسان در برزخ است و در نه فصل، به بررسی شناخت برزخ، مرگ، قبض روح، قبر، پرسش در قبر، تکامل، تکامل انسان و دیدگاه زرتشتیان و مسیحیان در این باره می پردازد.

ارتباط موضوع این رساله؛ کرامت از چند جهت است: یکی اینکه کرامت و منزلت انسان فقط دنیوی نیست، بلکه در آخرت و برزخ هم انسان دارای کرامت است. دوم تکامل انسان در برزخ هم توضیح داده شده، ولی به تفکیک ذیل فصول تکامل مؤمنین، تکامل کودکان، تکامل دیوانگان و تکامل بدکاران را توضیح می دهد. موجودات دیگر اگر برزخ داشته باشند، در این مرحله تکاملی ندارند، ولی انسان تکامل دارد و این نشانه دیگری بر کرامت انسان است.

علی‌دای سلیمانی، حسن

«قرآن و کرامت انسان». کلام اسلامی، ش ۳۷، (بهار ۱۳۸۰)، ص ۱۵۲-۱۶۰.

نویسنده انسان شناسی بر اساس قرآن را تبیین و دیدگاه قرآنی را که به کرامت انسان اصالت می دهد، بررسی می کند.

عمار، عاطف

الانسان و قواه الخفیه. ع. اسکندریه، المرکز العربی، [۱۹۹۲م]، ص ۷۶.

عمار، محمد

الاسلام و حقوق الانسان. ع، الکویت، [۱۹۸۹م].

عماری، علی محمد حسن

من حدیث القرآن عن الانسان. ع، مکه، رابطه العالم الاسلامی، بی تا، ۲۱۶ ص.

تفسیر موضوعی قرآن درباره انسان است. نویسنده با هدف تبیین جایگاه و موقعیت انسان آیات مربوط به آن را از قرآن استخراج کرده و به شیوه قرآن به قرآن به تفسیر آنها پرداخته است. او معتقد است قرآن نسخه کتبی وجود انسان است و از طریق آشنایی با اوصاف آن، می توان انسان را شناخت و به صفاتش پی برد. او همچنین معتقد است قرآن برای صیانت از انسان نازل شده و کلیه احکام آن ناظر به ارائه یک زندگی

بهرتر برای اوست. نویسنده، به همین مناسبت مسئله فضایل اخلاقی از دیدگاه قرآن را مورد بحث قرار داده و چگونگی تخلق انسان به آنها را بیان کرده است.

العمر، محمد ناجی

«خلافه الانسان بین الوحی و العقل»، ع، اسلامیة المعرفة، سال اول، ش ۳ (رمضان ۱۴۱۶)، ص ۱۶۵-۱۴۹.

عمیدزنجانی، عباسعلی

پیوند مذهب و انسان. تهران، برهان، ۱۳۵۴، ۱۷۸ ص.

عوض، ریثا

«الانسان الكامل عند ابن عربی»، ع، الباحت (بیروت)، سال دوم، ش ۲ (ایلول-تشرین اول ۱۹۷۹).

بررسی دیدگاه محیی الدین ابن عربی پیرامون انسان کامل، هویت، مشخصات، فضائل، سعادت و کرامت انسان کامل است.

غزالی، محمد

«الانسان فی القرآن و العلم». ع. الوعی الاسلامی، سال شانزدهم، ش ۱۸۲ (۱۴۰۰ق)، ۱۲ ص.

بررسی انسان از نگاه قرآن و مقایسه با دستاوردهای علمی است. به نظر نویسنده، قرآن به خوبی نقش تکاملی انسان و جایگاه آدمی را در فرآیند کمال و فضایل روشن ساخته است و قرآن را مشتمل بر دیدگاه کرامت طلب دانسته است.

غیبه، محمد سعید

تکریم الخالق للانسان. ع. چاپ دوم: دمشق، دار المکتبی، ۲۰۰۰م، ۱۱۹ ص.

بررسی جایگاه انسان در نظام خلقت و موقعیت و کرامت او نزد خداوند است. هدف از خلقت هستی، انسان است و همه موجودات به مقام و موقعیت انسان غبطه می خورند. خداوند تمام مخلوقات عالم را به خدمت انسان در آورده است، زیرا انسان مظهر صفات جمال و جلال الهی است. انسان آینه ای است که آیات الهی در او متجلی شده و موقعیت انسان نزد خدا، فراتر از دیگر کائنات است. نویسنده به چهار وجه برای تکریم انسان از سوی خداوند و مقدم داشتن او بر سایر موجودات اشاره می کند: کیفیت آفرینش انسان، تکریم بر حسب مسئولیت های مهمی که خداوند بر دوش انسان گذاشته است، تکریم بر حسب آنچه که به انسان آموخته است و تکریم بر حسب صفاتی که خداوند به انسان افاضه کرده است.

مؤلف با توجه به مطالب مذکور، نتیجه می گیرد که انسان باید قدر موقعیت و جایگاه خود را بداند و از فرو رفتن در دنیا و اسارت در بند شهوات بپرهیزد.

فارس، احمد محمد

النماذج الانسانية في القرآن الكريم. ع. بيروت، دارالفكر العربي، ۱۴۰۹ق، ص ۳۸۲.

نویسنده در این طرح ابتکاری، نمونه‌ها و گزارش‌ها و حوادثی را که مشتمل بر جلوه‌ها و نمادها و گزاره‌های کرامتی است، را از قرآن استخراج کرده و توضیح داده است؛ مثل سجده ملائکه بر آدم.

فانی، کامران

«انسان کامل»، نشر دانش، سال چهارم، ش ۵ (مرداد و شهریور ۱۳۶۳)، ص ۶۵-۶۳.

عرفای مسلمان معمولاً ذیل انسان کامل به بررسی انسان و ابعاد او می‌پردازند و انسان کامل در نظر آنان، کسی است که دارای فضایل و کمالات و کرامت باشد. در این مقاله به تاریخچه این بحث در میان مسلمانان و ابعاد انسان کامل پرداخته شده است.

فخار طوسی، جواد

جایگاه کرامت انسان در شریعت. کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، مرکز تربیت مدرس، استاد راهنما: مصطفی محقق داماد، استاد مشاور حشمت پور، ۱۳۳ص.

بررسی نگاه اسلام و شریعت به انسان است. آیا انسان از آن رو که انسان است، در نزد شارع دارای ارزش و احترام می‌باشد؟ آیا ارزش و احترام انسان در نزد شارع به پایه ای است که همه افراد انسان از آن جهت که انسان می‌باشند - و نه از آن رو که وابسته به ایدئولوژی و مردم یا گروه و طبقه خاصی می‌باشند - برخوردار از حقوق انسانی هستند؟ آیا عقیده دینی در میزان برخورداری شهروندان از حقوق انسانی تأثیر دارد؟ این گونه سوالات، امروزه در مواجهه با قسمت انسان محور شریعت (یعنی آن دسته از احکام که در آنها انسان به عنوان موضوع لحاظ شده) مطرح می‌شود.

فراج، عزالدین

تأملات علمیه تنطق بقدره الله و حکمته و عظمته فی خلق الانسان والمخلوقات والکون. ع. دار افکر العربی و دار النهضة المصرية، ۱۹۸۶م، ص ۳۵.

بررسی چگونگی آفرینش انسان و جهان از دیدگاه قرآن است. به نظر نویسنده، مطالب مطرح شده در قرآن در زمینه کیفیت خلقت آسمان‌ها و زمین و گردش شب و روز و ماه و خورشید و ستارگان و دیگر پدیده‌های ارضی و سماوی، با آخرین نظریات علمی انطباق دارد و دلیلی بر هماهنگی میان علم و دین به شمار می‌رود. او همچنین دیدگاه‌های قرآن درباره

مراحل آفرینش انسان و طرح ابعاد روحی و اخلاقی او را با آخرین دستاوردهای علوم پزشکی و روان‌شناسی و زیست‌شناسی در این مورد منطبق و آن را دلیلی بر حیاتی بودن قرآن و منشأ آسمانی آن دانسته است. دیدگاه قرآن درباره انسان شامل موضوعاتی مثل سجده ملائکه، هبوط آدم، تعلیم اسماء و خلیفه شدن انسان است که هر کدام نمادی از کرامت انسان می‌باشد.

فرج، سید

قضايا الانسان المعاصر في القرآن من خلال تفسير المنار. ع. رساله دکترا، دانشکده ادبیات (دانشگاه عین شمس)، ۱۹۸۲م.

بررسی جوانب و ابعاد انسان بر اساس تفسیر و شرح‌های محمد رشید رضا در تفسیر المنار است. از جمله مسائل مرتبط با انسان، توهین یا تحقیر او در دوره معاصر و در رژیم‌های غیر فاضله، و کرامت انسان و دستیابی او به کمالات است.

فرزانی، حسن

آیا انسان زشت و نازیباست؟ [بی. م.]، [بی. ن.]، ۱۳۷۰، ۲۵۸ص.

نویسنده زیبایی‌ها و محاسن موجود در سرشت و خلق و خوی را در بُعد فیزیکی و زیستی انسان بررسی و به این نکته تصریح می‌کند که انسان گاه با اختیار خود به کج راه و زشتی‌ها می‌رود و موجبات تحقیر خود را فراهم می‌آورد.

فضل الله، محمدصادق

«نصوص مترجمة في الكرامة الانسانية للطوسي: بين الانسان المصنوع والانسان الاصيل». ع. المنطلق، ش ۶۶ و ۶۷ (شوال - ذوالقعدة ۱۴۱۰)، ص ۸۴-۶۲.

دیدگاه‌های خواجه طوسی درباره کرامت انسان را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده که روش‌های طوسی برای انسان‌سازی بسیار آسان و عملی است.

فضل الله ابوانیه، سهریر

الفلسفة الانسانية في الاسلام. ع. قاهره، دار النهضة العربية، ۱۹۷۸م، ص ۲۶۷.

انسانیت به معنای ویژگی‌ها و شایستگی‌هایی است که انسان ذاتاً دارد یا اختیاراً کسب می‌کند. از این رو، مرادف با کرامت یا ویژگی‌های مثبت انسان است. نویسنده بر اساس شاخص‌های اسلامی، همه این مطالب را بررسی کرده است.

قاروط، محمد محمد

الانسان في آيات من القرآن الكريم. ع. [بیروت، دار المجدل]، ۱۹۸۹م، ص ۵۱.

کتاب به بررسی ابعاد و جوانب انسان از نگاه قرآن و دیدگاه‌های مفسران اهل سنت پرداخته است. دو وجهی بودن انسان و روی کردهای دوگانه به سوی کمال و کرامت یا نقصان و حقارت و دیگر مسائلی مثل راهیابی به کرامت‌هایی که قرآن بر شمرده مثل خلافت انسان، بررسی شده است.

قدرت‌اللهی، احسان

تصویر انسان کامل در مکتب ابن‌العربی. کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی تهران، ۱۳۷۱.

بررسی ابعاد انسان کامل و انسان ایده‌آل در نگاه محیی‌الدین ابن‌عربی است. انسان کامل تعبیر دیگری از کرامت انسان است. «قرآن و مسأله خاتمیت». درسهایی از مکتب اسلام، ش ۱۶۵، ص ۶۲-۶۶.

نویسنده در صدد اثبات خاتمیت از نظر آیات و روایات است و اسلام را کامل‌ترین دین می‌داند که تمام مراحل کمال و رشد بشر را تا روز قیامت دارا است. نویسنده همچنین به شبهاتی که در باب مسئله خاتمیت وجود دارد، پاسخ گفته است و خاتمیت دین را موجب رویکرد انسان به وظایف و انهداده شدن بسیاری از امور و حیاتی به خود انسان دانسته است. این نگاه با کرامت انسان یا تکمیل کرامت در این دوره، همساز و متناسب است.

قراملکی، احد فرامرز

موضع علم و دین در خلقت انسان، چاپ اول، تهران، مؤسسه فرهنگی آرایه، ۱۳۷۳، ۱۷۲ ص.

بررسی دیدگاه‌های دین به ویژه اسلام پیرامون خلقت انسان است. نویسنده نگاه دینی به این پدیده را کرامت آفرین و متضاد با حقارت انسان، اما نظریات علمی را مشتمل بر فحواها و مفاهیم حقارت آفرین می‌داند، به ویژه معتقد است نظریه تکامل داروین، که انسان را تا حد میمون تنزل می‌دهد.

قرائتی، محسن

«کرامت انسان و خلافت آدم». ج ۹، بهمن ۱۳۷۷. به نظر آقای قرائتی، خلافت و جانشینی انسان به جای خداوند در زمین، گویای کرامت انسان است. در واقع احترامی است که دین و قرآن به انسان نهاده‌اند.

قربانی، زین‌العابدین

فلسفه آفرینش انسان. قم، دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۵۴، ۲۰۸ ص. نویسنده هدف از خلقت انسان را نه امور مادی، بلکه رسیدن به کمالات و معنویات و تقرب دانسته و همه اینها را ذیل مفهوم انسانیت و کرامت انسانی ارزیابی کرده است.

قنیزی، حامد صادق

الکون و الانسان فی التصور الاسلامی. ع. الکویت، مکتبه الفلاح، ۱۹۸۰م، ۱۳۹ ص.

کتاب بررسی دو بخش از هستی یعنی جهان و انسان و ارتباط آن دو با یکدیگر در اندیشه اسلامی است. به عقیده نویسنده، جهان برای تکامل انسان خلق شده است.

کاظمی‌پور، اصغر

عشق و کرامت انسانی، تهران، زوفا، ۱۳۸۰، ۱۷۸ ص. بررسی رابطه محبت و عشق با کرامت انسانی و تأثیر علت و معلولی آنها بر یکدیگر است.

کاملی، ابراهیم

«کرامت انسان در حکومت امام علی (ع)». ماهنامه طوبی، ش ۱۵، اسفند ۱۳۸۵، ص ۱۰۵-۱۱۱.

نویسنده با استفاده از منابع متعدد، بر خورد امام علی (ع) را با انسان‌ها در دولت خودش کرامت‌آمیز خوانده و دستیابی شهروندان به حقوقشان و تأمین اجتماعی مردم در این دوره را دال بر کرامت انسان‌ها در این دوره دانسته است.

الکتانی، احمد

«الانسان فی القرآن»، ع، الاحیاء، مجلد سوم، ش ۲ (۱۴۰۴ق)، و مجلد چهارم، ش ۱ (۱۴۰۴ق)، ص ۱۹-۱۱.

بررسی جوانب و ابعاد انسان در قرآن کریم به ویژه دو بُعد کرامت و سقوط در شهوات را تحلیل کرده است.

کدیور، محسن

«کرامت انسانی از دیدگاه اسلامی و فلاسفه». روزنامه اعتماد ملی، ش ۳۱ (۱ تیرماه ۱۳۸۵)، ص ۱۰.

بررسی کرامت انسان در منابع اصیل اسلامی و نیز دیدگاه فلاسفه مسلمان است.

کریمی موغاری، فریده

«انسان کامل از دیدگاه ملا محمد فضولی در رند و زهد». روزنامه ایران، چهارشنبه ۲۲ آذر ۱۳۷۴، ص ۱۲.

کتاب به بررسی ابعاد و جنبه‌های انسان کامل از دیدگاه فضولی، یکی از عارفان بزرگ پرداخته است.

کمالی، مرتضی

«سیمای انسان کامل در مصباح‌الهدایه الی‌الخلافة والولایه»، حضور، ش ۴۱، تابستان ۱۳۸۱، ص ۹۷-۱۰۶.

نویسنده به دیدگاه امام خمینی درباره انسان کامل - البته فقط در چهارچوب کتاب مصباح‌الهدایه - می‌پردازد. در واقع از زاویه انسان کامل به نقد و بررسی این اثر اقدام کرده است. انسان کامل که مظهر تام اسم اعظم است، عادی بر کرامت روح و روان است.

گیلانی، عبدالکریم

الانسان الكامل. [لاهور]، شرکت مطبوعاتی و انتشاراتی صوفی، [بی تا]، ۳۲۵ ص.

انسان کامل در فرهنگ عرفان مسلمان همان کرامت انسان است. به عبارت دیگر، کمال انسان با کرامت انسان دو مفهوم مرادف یا مترادف اند.

لطفی، مصیب

«کرامت انسان در نهج البلاغه»، روزنامه حمایت، ۲۷ شهریور، ۱۳۸۵.

بررسی دیدگاه‌های امام علی (ع) درباره کرامت انسان و روشی برای نیل به کرامت و معنویات و فضایل انسانی است.

لوفران، جورج

الحركة النقايبية: تاريخ نضال الطبقة الشغيلة العالمية في سبيل حياة الرفاهية و الكرامة. ع. ترجمه حامد احمد المبروك. عربستان سعودی، مؤسسة الملك فهد، بی تا، ۱۹۷ ص.

بررسی نقابت به عنوان یک شغل، و تحلیل شاغلان به نقابت به عنوان یک طبقه اجتماعی در فرهنگ و تمدن اسلامی است. هدف نویسنده یافتن تأثیرات نقابت بر رفاه و کرامت مردم مسلمان است.

عوض

«الانسان فی القرآن و العلم». ع. رسالة الجهاد، سال پنجم، ش ۴۶، سپتامبر ۱۹۸۶ م، ص ۷۵-۷۰.

بررسی ابعاد انسان در قرآن و در مقایسه با دستاوردهای علوم مثل زیست‌شناسی است. به نظر نویسنده، نظریات قرآن، به گونه‌ای کارآمدتر و بهتر انسان را به فلاح و کمال و کرامت می‌رساند.

ماسینیون، لویی Louis Massignon

«الانسان الكامل فی الاسلام و اصلاته النشورية». ع. الانسان الكامل فی الاسلام، دراسات و نصوص غیر منشورة، گردآوری، ترجمه و تحقیق: عبدالرحمن بدوی. الكويت، وكالة المطبوعات، ۱۹۷۶ م، ص ۱۳۸-۱۰۴.

نویسنده به بررسی ابعاد و مسائل انسان کامل بر اساس نظریات عرفای مسلمان پرداخته است.

«مبعث پیام آور عدالت و کرامت انسانی»، یالثارات الحسین، ش ۳۸۷.

نویسنده به رابطه مبعث و کرامت را بررسی کرده، مبعث را زمینه ساز و مقدمه تحقق کرامت انسانی می‌داند.

مجتهد شبستری، محمد

«آیا فطرت انسان هم زشت است هم زیبا؟»، اندیشه اسلامی، ش ۱۲ (دی ۱۳۵۸)، ص ۸-۶.

بررسی ابعاد و جوانب فطرت انسان و گرایش فطری انسان به فضایل و کرامت و نیز به رذایل و شهوات و حقارت‌ها است. «فطرت خداجوی انسان در قرآن». اندیشه اسلامی، ش ۹ و ۱۰ (آذر ۱۳۵۹)، ص ۴-۶.

به عقیده نویسنده بررسی فطرت به عنوان عامل و بستر تحقق کرامت انسان است، به شرط اینکه از خداجویی منحرف نشده باشد.

«قرآن انسان را چگونه مطرح می‌کند؟»، اندیشه اسلامی، ش ۸-۱۰ (آبان-آذر ۱۳۵۸)، ص ۳-۴.

محبوبی، مهدی

بررسی انسان از دیدگاه علامه اقبال. کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۰، ۲۰۹ ص.

محدث خراسانی، احمد

راز خلقت انسان در قرآن مجید، چاپ اول، قم، مؤسسه الامام المنتظر (عج)، ۱۳۷۸، ۵۴۶ ص.

به تفصیل مسائل و ابعاد آفرینش انسان را بررسی کرده است، به ویژه نمادهای کرامتی موجود در گزارش قرآن از خلقت آدم و حوا مثل استخلاف، تعلیم اسما و سجده ملائکه تحلیل شده است.

محقق داماد، سیدمصطفی

«الانسان الكامل من وجهة نظر العلامة المطهری». المطهری العبقري الرسالي، [دمشق]، المستشار الثقافية بدمشق، بی تا. ص ۹۰-۱۳۷۰.

کیهان العربی، ش ۲۳۱۷ (۲ خرداد ۱۴۱۲ ق)، ص ۳.

مقاله به بررسی دیدگاه‌های شهید مطهری درباره کمال و انسان پرداخته است. انسان کامل، بیان دیگری از کرامت انسان است.

محمدنبی، حسین

«کرامت انسانی». ماهنامه و کالت، ش ۳۱-۳۲، آذر ۱۳۸۵، ص ۱۴-۱۷۲.

بررسی ابعاد کرامت انسانی به عنوان یک پدیده حقوقی و اجتماعی و ضرورت اهتمام علمی و عملی به آن در عصر جدید است.

محمدی، علی اصغر

«دفاع از کرامت انسانی»، روزنامه همشهری، ش ۴۰۳۵ (۲۵ تیرماه ۱۳۸۵) ص ۲.

کرامت انسانی مفهومی است که مصادیق فراوانی دارد. نویسنده ضرورت پرداختن به این مصادیق را یادآور می‌شود.

محمدی عراقی، محمود

سخنرانی پیرامون خلقت انسان از نظر قرآن، قم، دارالعلم، ۱۳۴۸، ص ۹۵.

گزارش قرآن از پدیده ای به نام خلقت انسان، بسیار جذاب و جالب است؛ زیرا پیامی شیرین به نام کرامت انسان را در متن خود دارد. همه مسائلی که قرآن در جریان آفرینش انسان ذکر می کند، به نوعی با کرامت انسان ارتباط دارد.

«کرامت انسان سخن مشترک ادیان الهی است». روزنامه صدای عدالت، ۲۴ آبان، ۱۳۸۴، ص ۸-۱۲.

نظر نویسنده این است که کرامت انسان مفهوم مشترک در همه ادیان است، اما اسلام چون دین خاتم است، بیش از دیگران به آن پرداخته است.

محمدیگرگانی، محمد

«کرامت انسان». حقوق بشر از منظر اندیشمندان، تهران، انتشار، ۱۳۸۰، ۴۶۹-۶۵۶ (۸۰۸).

بررسی اندیشه امام علی (ع) در باره حیثیت و منزلت انسان است. نویسنده کرامت انسان را دستاورد وحی دانسته و بر آن است که دادگری، بردباری، پرهیزگاری از نشانه های کرامت انسانی است و پیمان شکنی، خیانت و جنگ افروزی، بر خلاف کرامت انسانی است. نویسنده بعد از اشاره به معانی گوناگون کرامت و نگاهی کلی به مقام انسان از دریچه نگاه علی (ع)، راه های کسب کرامت را نشان داده است. پاسداشت کرامت انسان در سیاست و پیوندهای بین المللی از نگاه امام علی (ع) و عوامل بازدارنده این منزلت انسانی، با استناد به سیره و سخنان آن حضرت نیز از موارد این بررسی است.

محمدی نسب، باقر

میزان انسانیت از دیدگاه قرآن و عترت، چاپ اول، قم، رسالت، ۱۶۰، ۱۳۷۶ ص.

انسانیت و کرامت انسان در قرآن بررسی شده و روش های نیل به کمالات و کرامت تحلیل شده است.

محمود، زکی نجیب

«صفة الانسان الكامل فی تراثنا العربی»، ع، العربی، ش ۱۵۰ (۱۹۱۷م)، ص ۸۳-۸۳.

بررسی ویژگی های انسان کامل در فرهنگ عربی اسلامی و کارکرد و نقش چنین انسانی در تمدن اسلامی است.

مرکز تحقیقات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

انسان شناسی، قم، یاقوت، ۱۳۷۸، ۱۵۲ ص.

بررسی ابعاد انسان شناسی از دیدگاه اسلام در هفده درس

است. نویسنده در بخشی از کتاب به ارتباط انسان شناسی با خداشناسی، معادشناسی، مسائل اخلاقی و مسائل اجتماعی پرداخته است. روح و مسائل مربوط به آن، گرایش های درونی انسان، منزلت و کرامت انسان، هدف آفرینش، و بندگی و آثار ظاهری و باطنی آن از دیگر عناوین مهم این کتاب است

المسیری، عبدالوهاب^۵

الفلسفة المادیة و تفکیک الانسان، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۳ق/۲۰۰۳م، ۲۴۰ ص.

بررسی گرایش مادی در دوره معاصر و مرجعیت فکری آن و تأثیر بسیاری از مکاتب، نحله ها، باورها و دیدگاه ها از آن است. سه مکتب مارکسیسم، پراگماتیسم و داروینیسم مصداق های بارز فلسفه ماده گرایی اند. ماده گرایی در عرصه های انسان شناسی، جهان شناسی و شناخت شناسی نظریات ویژه ای دارد، به ویژه در زمینه انسان شناسی، دیدگاه خاصی دارد و امتیازات انسان یا جوه شخصیتی بارز آدمی را به گونه خاصی تحلیل و بررسی می نماید. نویسنده نظریه مادگرایی در انسان شناسی را قابل نقد می داند و معتقد است مادگرایی توانسته کرامت و ارزش های والای انسانی را بشناسد.

المسیری مطالب خود را در هشت فصل تنظیم کرده است: فصل اول با عنوان «الانسان و المادة» به طبیعت و ماهیت انسان می پردازد و دیدگاه مادگیرا را که معتقد است ماهیت انسان چیزی جز ماده نیست، نقد می کند؛ زیرا اگر انسان ماده صرف بود، چه تفاوتی بین او و جمادات و حیوانات بود، با اینکه به وضوح تمایزها و تفاوت های جدی بین انسان و دیگر موجودات را مشاهده می کنیم. فصل دوم (اشکالیة الطبیعی و الانسانی) با این پرسش آغاز میشود که چه تفاوت هایی بین ظاهر انسان و طبیعت مادی هست؛ مادگرایی می گوید هیچ تفاوتی نیست و از این رو، با نقدهای جدی مواجه شده است. در فصل سوم (العقل و المادة)، عقل و شناخت را ویژگی بارز انسان می داند؛ در حالی که مادیت از تحلیل این بعد اساسی عاجز و ناتوان است. نویسنده در فصل چهارم (المادیة فی التاریخ)،

۵. المسیری در شهر دمنهور مصر در سال ۱۹۳۸م است و تبحر اصلی او صهیونیسم و یهود است و آثار زیادی در این زمینه منتشر کرده است. وی قبلاً رئیس وحدة الفكر الصهیونی و عضو مجلس الخبراء در مرکز الاهرام بود و اکنون در چند مرکز پژوهشی به تحقیق و مشاوره و تدریس در چند دانشگاه، مشغول است.

المطرودی، عبدالرحمن بن ابراهیم

الانسان وجوده و خلافته فی الارض فی ضوء القرآن الکریم. ع. عربستان سعودی، مکتبه وهبه، ۱۴۱۰ق، ۵۴۴ص.

بررسی خلقت جسمانی و روحانی انسان و چگونگی خلافت در زمین به عنوان جلوه ای از کرامت انسان است. نویسنده ابتدا کیفیت خلقت آدم (ع) و نسل او و مراحل آن را با استفاده از آیات قرآن ذکر و در ضمن آن به نقد و رد مبانی فرضیه داروین پرداخته است. به باور او انسان از دو بخش جسد و روح تشکیل شده است. وی روح را از دیدگاه قرآن غیر از نفس می داند و ماهیت آن را ناشناخته ارزیابی می کند و رأی شیعه و فلاسفه الهی را که روح را جوهری بسیط، قدیم و مجرد از ماده که از عالم ازل به جسد انسانی هیوط کرده و با آن غریب است و به طهارت و صفای روحانی نیاز دارد، گمراه کننده و ضلالت آور ارزیابی کرده است. در ادامه به انگیزه ها و غریزه های ذاتی انسان اشاره کرده و آنها را غریزه جنسی، حب فرزند، حب نفس، دین خواهی، جاودانه زیستی و مالکیت شمرده است. در پایان بحثی درباره خلافت انسان در زمین ارائه می کند. به گفته وی از آیات چنین برداشت می شود که خلیفه در زمین نوع انسان، و این خلافت از طرف خداوند است.

مطهری، مرتضی (۱۲۹۹-۱۳۵۸)

انسان در قرآن. قم، صدرا، بی تا، ۱۰۴ص.

مرحوم مطهری این کتاب را این گونه آغاز می کند: انسان در جهان بینی اسلامی و قرآن داستانی شگفت دارد. قرآن، انسان را مدح ها و ستایش ها کرده و هم مذمت ها و نکوهش ها. او را از آسمان و زمین و از فرشته برتر و در همان حال از دیو و حیوان پست تر شمرده است. ایشان به شرح این شگفتی می پردازد و از ارزش های انسان مثل خلافت انسان از سوی خداوند و دوازده ارزش یا کرامت دیگر سخن گفته است که او را از دیگر موجودات ممتاز ساخته است. دیگر بخش های این کتاب هم در توضیح برتری ها یا ذلت و پستی های انسان است که با مفهوم کرامت یا حقارت شناخته می شوند.

انسان کامل. چاپ هشتم: تهران، صدرا، ۱۳۷۲.

مجموعه سیزده جلسه درس های استاد است که به صورت کتاب عرضه شده است. دارای این مباحث مهم است: عیوب روحی و آسیب های روانی انسان، انسان تمام و انسان کامل، رذایل موجب از دست رفتن کمال انسانی،

نحله های داروینیسیم، کاپیتالیسیم و سکولاریسم را نقادی کرده است؛ زیرا این نحله ها به مغالطه گراییده اند و یک جنبه آدمی را به جای کل ماهیت آن دیده اند. در حالی که انسان وجودی چند بعدی و پیچیده است. از این رو، نویسنده معتقد است مادیگرایی پیشینه تاریخی مطلوبی ندارد. فصل پنجم با عنوان «الترشید و القفص الحیددی»، رشد را در ابعاد مادیت و معنویت بررسی کرده است و فلسفه مادی را قفسی برای زندانی کردن استعدادهای آدمی دانسته است. در فصل ششم تا هشتم به بررسی انسان در فرهنگ و تمدن غربی می پردازد. تکنولوژی غرب نوعی مادیگرایی است و ارزش ها، هنجارها، ضوابط و اصول خاصی را تعریف و القا می کند که با تعالی انسان فاصله دارد. نتیجه اینکه به نظر نویسنده همه گرایش ها و نحله های مادیگرا، علی رغم شعارهای پرطمطراقشان نتوانسته اند انسان را به سعادت و کرامت رسانده، زندگی فردی و اجتماعی بشر را به وضعیت مطلوب هدایت کنند.

مصباح یزدی، محمدتقی (متولد ۱۳۱۳)

معارف قرآن: خداشناسی، کیهان شناسی، انسان شناسی. قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۸، ۵۱۲ص.

بررسی معارف قرآنی به صورت موضوعی در سه حوزه خدا، کیهان و انسان است. نویسنده در انسان شناسی به هدف اسلام در حقارت زدایی و تحقق عزت و کرامت اشاره نموده است. مهم ترین عناوین کتاب عبارت اند از: خداشناسی عقلی و فطری در قرآن، توحید ذاتی، صفاتی و افعالی، هدف افعال الهی، قضا و قدر، آیات قرآن در شناخت جهان، آفرینش انسان در قرآن، روح در قرآن، خلافت و کرامت انسان، جبر و اختیار، پاسخ به شبهات جبری ها، معاد و قیامت و رابطه دنیا و آخرت.

مصباح، علی اصغر

پرسش از حقیقت انسان: مطالعه ای تطبیقی در آراء ابن عربی و هایدگر، قم، کتاب طه، ۱۳۸۴، ۴۰۶ص.

در بین فلاسفه بزرگ و متفکران، دیدگاه های مختلف پیرامون هویت و حقیقت انسان هست؛ زیرا مبانی فکری و رویکردهای مکتبی آنان متفاوت است. هایدگر و ابن عربی دیدگاه هایی با شباهت ها و اختلاف ها دارند. اما همگان اذعان دارند که انسان با عزم و تلاش می تواند به فضایل و کرامت برسد و جایگاه عالی در فرهنگ بشری به دست آورد.

در فرهنگ اسلام کار محترم شمرده شده و زمینه ساز کرامت انسان و برعکس، تبلی و بیکاری، موجب حقارت است. نویسنده با معرفی کار به عنوان عامل کرامت به مسائل و ابعاد آن می پردازد.

مغنیه، محمدجواد

«اللّه و الانسان». ع. رسالة الاسلام، سال نهم، ش ۴، ص ۳۷۰-۳۶۴.

بررسی رابطه بین خداوند و انسان است. در اسلام، انسان خلیفه خداوند در زمین و نماینده او است. ولی انسانی ارزش دارد و با خداوند مرتبط است که به خداوند نزدیک شده و دارای کرامت باشد.

بین الله و الانسان. ع. بیروت، دارالجواد، ۱۴۰۲ق/ ۱۹۸۲م.

تقرب انسان به خداوند یا دوری اش از او، به عنوان دو خط مشی در این کتاب بررسی شده و انسان با انتخاب راه اول و عمل به فرامین اسلامی، به کمالات و فضایل خواهد رسید بر اثر آن به کرامت دست می یابد.

مفتون همدانی، میرآقا حسینی کبریایی

مثنوی انسان کامل فی معرفه الاواخر والاوائل. همدان، چاپ میهن، بی تا، ۱۰۰ ص.

نویسنده با روش ابتکاری دعای کمیل را به نظم فارسی درآورده و ذیل هر بند این دعا، چند بیت شعر فارسی را در توضیح و بیان آن ذکر کرده است.

به نظر نویسنده دعای کمیل گویای دستورها و توصیه ها و نکات و آموزه هایی است که با عمل به آنها به کمال انسانی می رسیم. از این رو، نام این کتاب را مثنوی انسان کامل نام نهاده است.

المقری، احمد محمدیحی

تربیة النفس الانسانية فی ظل القرآن الکریم. ع، کارشناسی ارشد، کلیة الشریعة و الدراسات الاسلامیة بجامعة ام القرى (مکه)، ۱۳۹۸ق/ ۱۹۷۸م.

تربیت نفس، دانش و شیوه ای برای تحقق کرامت و امتیازات انسانی در نهاد انسان است. البته بدون تربیت نمی توان به مدارج عالی انسانی و کرامت رسید. از این رو، نویسنده به دقت برنامه ها و تدبیرهای کرامت یابی یا تربیت را توضیح می دهد.

المودودی، ابوالاعلی (۱۹۰۳-۱۹۷۹م)

انسان کی حقیقت قرآن کی روشنی مین. اردو، تهیه و تنظیم غلام محی الدین اعوان، چاپ اول، دهلی نو، کتابخانه مرکزی اسلامی، ۲۰۰۰م، ۴۸۰ص.

ارزش های انسانی، تفاوت انسان با دیگر موجودات، خدمت به خلق، آزادی انسان، دردهای انسان یا دغدغه های انسان، دردهای موجب حقارت، انسانیت و عناصر آن، عشق و عقل، قدرت، محبت، خودآگاهی، هویت انسان از نگاه مکاتب مختلف.

انسان و ایمان (مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی)، قم، صدرا، بی تا، ۹۴ص.

این اثر به تمامی درباره امتیازات و ویژگی های انسان است که در سه بخش پیش، گرایش و کنش دسته بندی شده اند. این امتیازات اگر در راه و مسیر مطلوب و مشروع به کار گرفته شود، ثمره ای به نام کرامت انسان دارد و اگر در راه منفی به کار رود، بدبختی انسان را در پی دارد. همه کتاب شرحی بر کرامت و حقارت یا فضایل و رذایل نفسانی و اخلاقی انسان است.

مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی: انسان در قرآن. چاپ شانزدهم، تهران، صدرا، ۱۴۲۰ق، ۹۰ص.

این اثر به تشریح و توصیف خصایص انسانی در جهان بینی اسلامی قرآنی می پردازد. نویسنده در بخش اول پاره ای از ارزش ها و ضدارزش هایی را که خداوند در قرآن به انسان نسبت می دهد، برمی شمارد و با توجه به مباحث مطرح شده، انسان را به عنوان موجودی چند بُعدی مطرح کرده، تفاوت او را با دیگر موجودات متذکر می شود. در این زمینه، مؤلف در بخش های بعدی، جاذبه های معنوی انسان و تنوع توانایی هایی وی از جمله خودشناسی، آزادی و اراده و تکلیف انسانی را بررسی می کند. بخش دوم کتاب به مبحث آگاهی های انسان اختصاص دارد که تحت عنوان خودآگاهی های فطری، جهانی، فلسفی، طبقاتی، ملی، انسانی، عرفانی و پیامبرانه مورد ارزیابی قرار می گیرد.

مظلومی، رجبعلی

اخلاق و انسان از دیدگاه قرآن، چاپ دوم، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۲.

نویسنده به معرفی و بررسی اخلاقیات مطلوبی پرداخته که انسان با کسب آنها به کمالات و فضایل و کرامت می رسد و نیز اخلاقیاتی که با دوری جستن از آنها، زمینه های کریمانه زیستن فراهم می آید.

معصوم حسن، علاءالدین

«العمل فی الاسلام: کرامة و وقار». عربستان سعودی، الخفجی: شهریة، س ۳۴، ع ۶ (جمادی الاولى ۱۴۲۵)، یونیو / یولیو (۲۰۰۴)، ص ۴-۶.

این اثر به انسان شناسی از دیدگاه قرآن و وضع انسان در این زمان در غرب پرداخته است و در صدد اثبات این نکته است که تمدن جدید انسانیت انسان را نادیده انگاشته و کرامت آدمی را از میان برده یا تضعیف کرده است و برعکس قرآن به کرامت انسان و امتیازاتش توجه نموده، در آیات متعدد، عزت و بزرگی انسان را مطرح می کند و انسان را خلیفه خداوند روی زمین می نامد. نویسنده پس از مقدمه، مطالب را در سه فصل تنظیم کرده است. فصل اول (الانسان فی القرآن الکریم) به تکریم آدمی توسط قرآن، علل و زمینه های کرامت انسان، استخلاف و خلافت و تعلیم اسما به انسان می پردازد. فصل دوم (عالمیه الانسان والحضارة فی القرآن الکریم) به دستورها و برنامه های قرآن برای تربیت همه انسان ها از ملل مختلف پرداخته است. قرآن فقط به نژاد و تبار و ملت خاصی نظر ندارد، بلکه همه انبای بشر را می خواهد تربیت کند و کرامت آنها را عیناً و عملاً محقق نماید. در قسمتی از همین فصل، به تفاوت عالمیت و عولمه اختصاص یافته و عولمه را برنامه ای از سوی ابرقدرت ها برای سلطه و برای به رذالت کشیدن انسان می داند؛ در حالی که عالمیت قرآن برنامه ای برای به فضیلت رسیدن انسان است. فصل سوم (الرؤية القرآنية لمستقبل الانسان والحضارة)، بررسی دیدگاه قرآن درباره آینده انسان و آینده تمدن بشری است. عمل به دستوره های قرآن، موجب تحقق کرامت است و پس از تحقق کرامت، تمدن انسانی ظهور می کند. از این رو، مقولات وحی، تمدن و انسان در ارتباط با یکدیگر بررسی می شوند. این مسیر غیر از تمدن غربی است که در ارتباط با عولمه و مادیت، نه کرامت انسان است.

مؤذن جامی، محمد هادی

«قرآن و دورانه های زندگی انسان»، کیهان اندیشه، ش ۳۴ بهمن و اسفند، ۱۳۶۹، ص ۳۲-۴.

بررسی زندگی انسان در چند دوره و معرفی شاخص های سعادت و کرامت انسان در هر دوره است.

مؤسسه آل الیبت (به کوشش)

الانسان و مستقبل الحضارة وجهة نظر اسلامية . ع. عمان، المجمع الملكي لبحوث الحضارة الاسلامية، ۱۹۹۴ م. مجموعه ای است از مقالات مربوط به کنگره الانسان و مستقبل الحضارة از سوی المجمع الملكي لبحوث الحضارة

۶. فرح موسی، مدیر دانشکده مطالعات اسلامی در دانشگاه اسلامی لبنان است و آثار زیادی در موضوعات اسلامی دارد.

نویسنده ابعاد مختلف حیات و رفتارهای بشر را از منظر آیات قرآن بیان می کند و می کوشد تا خلقت انسان، حقیقت انسانیت و ارتباط او با خدا را آشکار سازد و سرانجام نظام آفرینش انسان و حیات جاودان اخروی را توصیف کند. وی سنن الهی و سبب ظهور، شکوفایی و فروپاشی امم گذشته را تبیین می کند و هر جنبه زندگی را با ذکر آیه یا آیاتی تبیین می کند. مصنف پس از ذکر آیه، با استناد به آیات دیگر، احادیث نبوی و تفسیر خودش تفهیم القرآن، آن را تفسیر می کند. وی توجه ویژه ای به طرح مسائل روز و چالش های فکری مسلمین دارد. برخی از مباحث مطرح شده، عبارت است از: مقام انسان در کائنات، ظلمت و گمراهی انسان، قدر، ابطال نظریه دیالکتیک تاریخی، شیطان، روح، معاد.

الموسوی، محمد

الانسان: سر وجوده و اسرار خلافته. ع. چاپ اول: بیروت، دارالهادی، ۱۴۱۲ق/ ۱۹۹۱م، ۱۵۷ ص.

بررسی ابعاد وجودی و ماهیت انسان و خلافت انسان در زمین است.

موسوی بجنوردی، سید محمد

«دین و حقوق بشر: ایدئولوژی های دینی مانع اخلاص در کرامت انسانها شوند». مصاحبه کننده: پروین بختیار نژاد، روزنامه شرق، سه شنبه ۵ آبان ۱۳۸۳ / ۱۱ رمضان ۱۴۲۵، سال دوم، ش ۳۲۵.

آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی از فقهای شیعه و دارای مشرب اصلاح گرایی دینی است. او در این مصاحبه محاسن و معایب حقوق بشر غربی را معرفی می کند. به نظر او، حقوق بشر هر چند به شکل ناقص و غربی آن، تأثیراتی در کرامت و منزلت انسان داشته است.

در مصاحبه حقوق بشر مورد تأیید دین که موجب زمینه ساز کرامت انسان است، بررسی شده است.

موسوی چاشمی، بهروز

انسان کامل در پرتو عرفان اسلامی. کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی تهران، ۱۳۷۲.

بررسی انسان کامل از نگاه عرفان اسلامی است. انسان کامل بیان و تعبیر دیگری از کرامت انسان است؛ زیرا امتیازات و تمایزات انسان را توضیح می دهد.

موسی، فرح^۶

الانسان و الحضارة فی القرآن الکریم بین العالمية و العولمة. چاپ اول، بیروت، دارالهادی، ۱۴۲۴ق/ ۲۰۰۳م، ۲۸۸ ص.

همچون علم و اراده الهی و عدم منافات آن دو با اختیار انسان بررسی شده است.

میرزائی، نجف طلی

«حقوق الانسان تصورات عن الحقیقة و الواقع». الحیة الطیبة، ش ۱۲، ص ۵-۱۲.

بررسی حقوق بشر از نظر اسلام و قوانین موضوعه است. این مقاله به بررسی حقوق انسان ها و جایگاه آن از نظر دینی می پردازد. نویسنده با توجه به کرامت انسانی از دیدگاه قرآن، جایگاه انسان را بسیار والا ارزیابی کرده و معتقد است که خداوند تمام ابزارها را برای سعادت انسان قرار داده و رسیدگی به حق و حقوق انسانی، از دغدغه های اصلی دین مبین اسلام است. اما مسئله حقوق بشر امروزه به عنوان ابزاری سیاسی و حقوقی در دست استعمارگران است و آنها در واقع برای حق و حقوق انسان ها ارزش قائل نیستند، بلکه به دنبال منافع سیاسی و بین المللی خویش هستند و غیر از اسلام کسی در ادعای احقاق حقوق بشر صادق نیست.

ناصر، علی احمد

آدم از دیدگاه قرآن و عهدین، تهران، نشر راین، ۱۳۷۸، ۱۳۴ ص.

بررسی مسائل مرتبط به حضرت آدم و حوا و مطابق برخی نظریات جنس آدم (یعنی انسان) به روش تطبیقی بین قرآن و عهدین است. نویسنده به ویژه به خط مشی و عوامل تکامل و کرامت آنها می پردازد.

ناصر، محمدتقی

ملاک های کرامت و فضیلت انسان در قرآن. استاد راهنما: احمدرضا غائی، استاد مشاور: منصور پهلوان، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، دانشکده الهیات- فلسفه و معارف اسلامی، ۱۳۷۸-۱۳۷۹، ۱۶۱ ص.

بررسی تعیین ملاکهای کرامت و فضیلت انسان در قرآن و تحصیل آنها، روشی میدانی است. نخست با دسته بندی آیات کرامت و فضیلت به توضیح آنها با استفاده از تفاسیر معتبر می پردازد. نویسنده پس از بررسی ملاک های کرامت و فضیلت و شناخت عوامل و موانع آن به این نتیجه رسیده که کرامت و فضیلت از مهم ترین مباحث اخلاقی است که در عرصه فردی محبوس نمی شود و به فضاهای جامعه تعمیم می یابد و جایگاه بسیار والایی در انسان شناسی و جامعه شناسی دارد و شناخت ملاکهای آن پاسخ مناسبی است به میل کمال جویی انسان. این ملاک ها مشمول رحمت و لطف بی انتهای خداوندی است که بدون استحقاق انسان، در اختیارش قرار گرفته است.

الاسلامیه در محرم ۱۴۱۴ ق/ ۱۹۹۳ م برگزار شد. بسیاری از مقالات این مجموعه به استعداد ذاتی انسان یا کرامت او بررسی تمدن سازی و فرهنگ سازی می پردازد.

مهرابی، عشرت

«انسان شناسی سهروردی». مجموعه مقالات نخستین کنگره بین المللی سهروردی، ج ۱، زنجان، ستاد کنگره، ۱۳۸۰، ۶۵-۷۶.

بررسی دیدگاه های شیخ اشراق بنیان گذار مشرب و مکتب حکمت اشراقی درباره انسان و انسانیت است. سهروردی انسان را مجموعه ای از عشق و جسم همراه با قوای روحانی می داند که به گونه ای آفریده شده که مساعد برای طیران است.

مهریزی، مهدی (متولد ۱۳۴۱)

«آفرینش انسان در تفسیر المیزان». بینات، سال اول، ش ۲ (تابستان ۱۳۷۳)، ص ۲۴-۳۹.

بررسی ابعاد و جوانب خلقت انسان بر اساس دیدگاه های علامه طباطبایی در المیزان است. محتوای گزارش قرآن درباره خلقت، مشتمل بر عناصری مثل سجده ملائکه است که در بردارنده کرامت است.

مهنا، احمد ابراهیم

الانسان فی القرآن الکریم. ع، القاهرة، مجمع البحوث الاسلامیه، ۱۹۷۱ م، ۳۶۰ ص.

بررسی ابعاد و جوانب انسان در قرآن و عوامل زمینه های کرامت انسان است.

میریاقری، سیدمحسن (متولد ۱۳۲۸)

سیمای انسان مختار در قرآن کریم، چاپ اول، تهران، راین ۱۳۷۸، ۳۲۴ ص.

موضوع اصلی کتاب، اختیار انسان و شبهات مربوط به آن است. محور مباحث بر اساس آیات قرآن تنظیم گردیده و از روایات و گاه مباحث فلسفی در توضیح آیات، استفاده و پاره ای از اشکالاتی که در زمینه جبر و اختیار مطرح است، در این اثر بررسی شده است. از سه بخش عمده کتاب، بخش نخست، درباره قضا و قدر الهی است. در این بخش، مسئله مشیت، اراده و تقدیرات الهی مطرح شده و مسئله بدا به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. در بخش دوم، مسئله هدایت و ضلالت و آزادی و اختیار انسان از دیدگاه قرآن ارزیابی شده و مراحل وجودی انسان در ارتباط با اختیار او مورد بحث قرار گرفته است و در بخش آخر، به اشکالات عقلی در زمینه اختیار انسان پرداخته و مباحثی

النجار، عبدالمجید

خلافة الانسان بين الوحي و العقل، ع، بيروت، دارالغرب الاسلامی، ۱۴۰۷ ق.

در فرهنگ اسلامی، انسان جانشین خداوند در زمین است و باید به وظایف خطیری پردازد تا به انسان ایده آل و جامعه کامل برسد. این فرایند در اصطلاح کرامت و عزت و شرافت انسانی نامیده می شود.

نجیب، صماره

الانسان فی ظل الادیان. ع، قاهره، المكتبة التوفيقية، ۱۹۷۶ م.

بررسی ابعاد انسان بر اساس آموزه های ادیان الهی است. به نظر نویسنده همه ادیان الهی بر کرامت انسان تأکید کرده، و تلاش می کنند حقارت را از ساحت انسان بزدایند.

نساجی زواره، اسماعیل

«آشنایی با واژه های بشر، آدم و انسان». درسهایی از مکتب اسلام، ش ۴۸۳، خرداد ۱۳۸۰، ص ۶۲-۶۷.

بررسی تفاوت بشر با انسان و خلقت آدم (ع) است. نویسنده پیدایش فسیل های موجود را دلیل دیگری بر وجود بشر پیش از انسان های فعلی می داند. نویسنده عقیده دارد انسان های فعلی، تکامل یافته همان بشرهای پیشین هستند که با نفخه روح الهی در آنان، لباس کرامت و فضیلت پوشیده اند و سر سلسله این انسان ها، آدم است. بنابراین بشرهای پیش از آدم را نمی توانیم، انسان بنامیم؛ اما انسان های فعلی را می توان به اعتبار پیکره آنها، بشر نامید. بنابراین هر جا لفظ انسان آمده، به اعتبار باطن، نهاد، عواطف، کمالات و استعدادهای اوست و هر جا لفظ بشر آمده، همان ظاهر و جسم اوست. نویسنده در پایان، به چگونگی ازدواج پسران و دختران آدم پرداخته و حلال بودن آن را ضرورتی دانسته که در آن زمان لازم بوده و سپس تحریم گشته است.

نسفی، عزیزالدین

مجموعه رسائل مشهور به کتاب الانسان الكامل. تصحیح و مقدمه ماریژان موله. چاپ اول: ۱۹۶۲ م. چاپ دوم: تهران، کتابخانه طهوری، ۱۳۶۲، ۵۷ + ۶۰۸ ص.

بررسی ابعاد و مسائل انسان کامل از نگاه عرفانی است. از نگاه عرفای مسلمان، انسان کامل با کرامت ترادف و تناسب دارد. این اثر از آثار قدیمی و مهم درباره انسان کامل است.

نشواتی، محمدنبیل

الاعجاز الالهی فی خلق الانسان و تنفیذ نظریه داروین. ع. دمشق و بیروت، دار القلم و الدار الشامیة، ۱۴۲۲ ق، ۳۲۸ ص.

سیر تطور خلقت و تکامل انسان و شگفتی های خلقت او را در مراحل مختلف بررسی می کند. نویسنده انگیزه خود را چنین بیان می دارد که چون ملحدین با کمک صهیونیست جهانی، قصد ترویج افکار الحادی در بین مسلمانان و خداپرستان دارند، تصمیم گرفتم وجود خدا را به وسیله دلیل عقلی محکم که وجود خود انسان است، ثابت کنم. نویسنده در این جهت، ابتدا نظریه داروین را نقل و به کمک آیات و استدلال های عقلی آن را نقد می کند. نویسنده در ادامه، ابتدایی ترین مرحله تکون انسان یعنی مرحله جنینی و مراحل مختلف آن تا تولد نوزاد و سپس سلول های تشکیل دهنده بدن انسان و تعداد و ساختمان آنها و وراثت و اموری که از این راه از انسان ها به دیگر منتقل می شود و بعد از آن جهاز هاضمه و سیستم اعصاب و مغز و نیروی تفکر و تعقل را در انسان بررسی می کند و در تمام این مراحل به کمک جدیدترین نظریه های دانشمندان و آیات قرآن به این نتیجه می رسد که یکی از شگفتی های جهان خلقت، بدن انسان است و دست قدرت خداوند در جای جای آن دیده می شود.

نصری، عبدالله

«تکامل انسان، هدف بعثت انبیا»، کتاب نقد، ش ۲ و ۳، ص ۲۸۳-۲۸۹.

به نظر نویسنده پیامبران برای تکمیل روح و روان انسان آمده اند تا کرامت انسانی را محقق سازند و از انسان حقارت زدایی نمایند.

نفیر، احمدیه (متولد ۱۹۴۲ م)

الانسان والقرآن وجهاً لوجه. ع. [قاهره]، نشر الفنک، ۱۹۹۷ م، ۱۰۸ ص.

نویسنده با اشاره به روش های تفسیری قدیم و جدید، قرآن را برای پاسخ به شبهات و سؤالات همه زمان ها کافی و مشکل اصلی را فهم ناقص انسان ها از قرآن می داند. هدف نویسنده، شناخت روش تفسیری مفسران و مقدار تأثیر پذیری جوامع از آنها و وظیفه نسل جدید عربی در قبال قرآن است. وی پس از بررسی روش های مفسرانی مثل علامه طباطبایی و ابن عاشور، روش مفسران اصلاحگر قدیم که دارای تفسیری با دید اجتماعی و سیاسی و دینی هستند (مثل افغانی (جمال الدین) و عبده و تفسیرهای اعتقادی (مثل طنطاوی و سید قطب) و روش جدید تفسیری که قرآن را با علوم جدید غربی تطبیق می دهند (مثل امین الخولی و عبدالرحمن عایشه) هیچ کدام را برای پاسخ گویی به شبهات همه زمان ها

کافی نمی داند و در پایان با اشاره به اقوال فضل الرحمان، گلدزیهر، بورديو و نصر حامد ابوزيد مشکل اصلی را در عدم پاسخ گویی به سؤالات بشری، روش فهم و برداشت انسان از قرآن می داند.

نقدی

«اصل کرامت در تعلیم و تربیت از دیدگاه علامه طباطبایی». علامه (ویژه نامه همایش بزرگداشت علامه طباطبایی)، تبریز، مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی و انسانی، پاییز ۱۳۸۰ ش ۱، ص ۱۲۹-۱۳۶.

کرامت قاعده و اصلی است که در جاهای مختلف از جمله در تعلیم و تربیت کاربرد دارد. در فرهنگ اسلامی و دیدگاه متفکرانی مثل علامه طباطبایی، کل نظام تربیتی بر اصل کرامت بنیان گذاری شده است؛ چون تربیت هدفی جز تحقق کرامت در درون و در جامعه ندارد.

نقدی، جعفر

الاسلام والمرأة. ع. نجف، مطبعة الغری الحدیثة، ۱۳۷۴ ق. بررسی مکان و جایگاه زن در فرهنگ اسلامی است. به نظر نویسنده، فلسفه احکام فقهی و حقوقی در اسلام مثل حجاب، تکریم و احترام به زن و حفظ شخصیت او است.

نقی پورفر، ولی الله

«نگاه انتقاد آمیز ۹۰ روشنفکر آلمانی به دیدگاه های روشنفکران آمریکایی: کرامت انسانی را تنها برای آمریکایی ها نخواهید». روزنامه جام جم، ۲۲ مرداد ۱۳۸۱.

این گزارش از معدود اسنادی است که نشانگر این واقعیت است که قدرت های سلطه جو، ذهنیت و تفکری در جامعه خود به وجود آورده اند که دیگران را حقیر و پست و خود را قوم برتر و حاکم بر جهان می دانند و مدعی کرامت اند. از این رو، کرامت انسان یک بُعد جهانی و کاربرد بین المللی دارد.

نوروزی، محمدجواد (متولد ۱۳۴۹)

آسیب شناسی رفتاری انسان از دیدگاه قرآن. قم، بوستان کتاب قم ۱۳۸۴، ۳۱۱ ص.

در این اثر، ابعاد و جوانب انسان بر اساس قرآن توضیح داده شده است و اهم مباحث آن چنین است: اشاره در قرآن، آفرینش انسان، آفت ها و رذایل انسان، آسیب های اجتماعی و فردی انسان.

نوری، حسین

«آیا فطرت انسان بر اساس خیر آفریده شده است؟». مکتب اسلام، سال پنجم، ش ۱، بهمن ۱۳۴۱ (پیاپی ۴۹)، ص ۲۶-۲۲.

بررسی سرشت و فطرت انسان به عنوان مبنای تمایز انسان از دیگران و عامل و علت تحقق کرامت انسان است. این مقاله به گرایش مطلوب و مثبت انسان به نام خیرخواهی فطری در انسان می پردازد.

نور، عبدالستار محمد

رسالة الانسان في الحياة و مقتضياتها. ع. دوحه، دارالثقافة، ۱۴۰۷ ق، ۳۲۰ ص.

یکی از ویژگی های انسان، مسئولیت پذیری و تعهد او در قبال به جامعه و هموعان خودش است. از این رو، نویسنده به جامعه سازی می پردازد. این ویژگی، کرامت فردی و اجتماعی انسان را در پی دارد.

نیزاری، خدیجه

نفس از دیدگاه قرآن و حدیث. استاد راهنما: پهلوان، منصور، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال، ۱۳۷۶.

بررسی بعد غیر جسمانی انسان به نام نفس و جایگاه آن در کرامت یابی و حقارت زدایی انسان است. نویسنده در این اثر به موضوعات نفس لوامه، نفس مطمئنه، نفس اماره، نفس ملهمه، بقای نفس، تزکیه نفس و کرامت نفس می پردازد. آن گاه نفس از نظر احادیث ائمه (ع) بررسی شده و از موضوعاتی مانند شناخت نفس، ارزش نفس و رابطه نفس با تن سخن به میان آمده است. سپس به بررسی نفس از منظر فلسفه و عرفان پرداخته که شامل مباحثی چون غیر مادی بودن نفس، ادراک نفس، تجرد و بقای نفس و سیر و سلوک نفس است.

نیک صفت، ابراهیم

«روش، مبانی و نظریه انسان کامل در اسلام و انسان گرایی»، پژوهش و حوزه، بهار ۱۳۸۵، ش ۲۵، ص ۹۸-۱۳۷.

نیکلسن، رینولد الین (۱۸۶۸-۱۹۴۵ م)

تصوف اسلامی و رابطه انسان با خدا. ترجمه وحاشیه محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، توس، ۱۳۵۸ بیست و ۲۵۴ ص. چاپ سوم، تهران، انتشارات سخن، بی تا، ۲۰۷ ص.

عرفان اسلامی دانشی است که به تنظیم و سامان دهی به روابط انسان با خدا می پردازد؛ به طوری که انسان با

مسلمان) استفاده کرده است. به نظر او، اسلام و قرآن گزارش ایده آل و مطلوبی از انسان عرضه کرده، انسان را فعال در کرامت خواهی ارزیابی می کند.

وحید دستگردی، محمد

«دگرگونی انواع و تکامل انسان»، ارمغان، سال سی و ششم، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۶)، ص ۱۵۳-۱۴۹.

به بررسی نظریه تکامل و تئوری تحول انواع داروین است که به نظر نویسنده زمینه ساز تحقیر انسان را فراهم می آورد، ولی دین اسلام نظریه ای ارائه کرده که کاملاً عزت طلبانه و کرامت خواهانه است.

ودود، آمنه^۴

القرآن و المرأة: إعادة قراءة النص القرآني من منظور نسائي. ترجمه سامیه عدنان، قاهره، مکتبه مدبولی، ۲۰۰۶م، ۱۸۳ ص.

به بررسی حقوق و شئون زنان بر اساس این تفکر پرداخته که قرآن کریم، حقوق و کرامت زن را تأمین کرده است. نویسنده می باشد. در مقدمه تأکید می کند که تأیید و تذکیر علت امتیاز و تمایز نیست، بلکه قرآن زنان و مردان را به یک اندازه تکریم کرده است و زنان مثل مردان همواره به قرائت و تفسیر و فهم قرآن مشغول بوده اند. غیر از مقدمه طولانی که بر بررسی نقش و جایگاه زنان در قرآن و فرهنگ اسلامی پرداخته است، کتاب در چهار فصل تنظیم شده است: فصل اول درباره خلقت انسان از دیدگاه قرآن است. مؤلف با این باور است که خلقت انسان به مقولاتی مانند اخلاقیات آدمی، تفکر و اعتقادات انسان بستگی دارد و ضمن خلقت این مقولات بحث شده است؛ متنها تفاوتی بین زن و مرد نیست و داستان خلقت شامل هر دو است و قرآن می فهماند که کرامت از ابتدای سرشته شدن انسان چه زن و چه مرد در ذات او نهاده شده است. فصل دوم با عنوان «رؤية القرآن للمرأة في هذه الدنيا»، دیدگاه قرآن درباره زن را تشریح می کند. نویسنده آیه «ان اكرمکم عندالله اتقاکم» را اصل و محور گرفته، کُم (شما) را شامل زنان و مردان و کرامت زن و مرد

سلوک می تواند تقرب یابد. این نظام شرافت کرامت هم نامیده می شود.

واعظی، احمد

انسان از دیدگاه اسلام. قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، تهران، سمت، ۱۳۸۲، ۳۸۲ ص.

بررسی ماهیت، گرایش ها، اخلاقیات، امیال، اندیشه و دیگر ابعاد انسان است. نویسنده تلاش کرده تصویری کامل از انسان عرضه کند و در بخش هایی کرامت خواهی و میل به کمال و سیر به سوی فضایل را بررسی می کند.

وافی، عبدالمجید

«كرامة الانسان في القرآن والنشوء والارتقاء عند دارون». ع. منار الاسلام، سال هفتم، ش ۱۲ (۱۴۰۲/۱۲ق)، ص ۱۱۹-۱۱۰.

نویسنده به بررسی دیدگاه قرآن درباره منزلت انسان مثل سجد ملائکه پرداخته، از سوی دیگر دیدگاه ها و مکاتب دیگر مثل داروینسم را موجب تحقیر انسان می شمارد.

وافی، علی عبدالواحد

حقوق الانسان في الاسلام. ع. قاهره، دار النهضة مصر، ۱۹۷۹م، ۳۱۵ ص.

از آثار قدیمی درباره حقوق بشر از دیدگاه اسلام است. نویسنده برخلاف مسلمانان که حقوق بشر بین الملل را متضاد با اسلام می دانند، معتقد است آیات و روایت تأییدکننده حقوق انسان است. حقوق بشر به عنوان عامل کرامت انسان از دیدگاه اسلام در سه باب بررسی شده است: مساوات، آزادی، و حمایت از نفوس و اموال مردم.

وایلد، استفان (متولد ۱۹۳۷م)

انسان، پیامبر و خدا در قرآن: تفسیر اسلامی قرن بیستم و انسان شناسی جدید. آلمانی. آلمان، رما، ۲۰۰۱م، ۵۴ ص.

بررسی جایگاه قرآن و پیامبر به عنوان اسوه کرامت برای مسلمین و دیدگاه قرآن درباره انسان، پیامبر و خدا است. نویسنده نخست از قرآن و آثار مفسران غربی قرآن (اعم از مسلمان یا غیر مسلمان) استفاده و سپس تصویر انسان در تفاسیر اسلامی جدید را بررسی می کند.

نویسنده ضمن شرح کوتاه جایگاه قرآن و پیامبر برای مسلمین، به بررسی دیدگاه قرآن درباره انسان، پیامبر و خدا پرداخته است. او در این جهت، نخست از قرآن و در مرحله بعد، از آثار مفسران غربی قرآن (اعم از مسلمان یا غیر

7. Menschen, Prophet and Gott im Koran: Muslimische Exegeten des 20. Jahrhunderts und des Menschenbild der Moderne.

۸. خانم ودود استاد دانشگاه ویرجینا است و چند سالی است که به اسلام گرویده است و در رشته مطالعات اسلامی در آن دانشگاه به تدریس مشغول است.

قدرت افزون تر و تولید زیادتر است که اینها از کمالات ماشین است، نه از کمالات انسان. از این رو انسان، قربان تکنیک و برده ماشین می شود.

هاشمی رکاوندی، مجتبی

تربیت و شخصیت انسانی. قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۲، ۳۰۰ ص.

همتیان، اکرم

«کرامت از دیدگاه آیات و روایات»، روزنامه جمهوری اسلامی، ش ۷۹۹۶۳ (اسفند ۱۳۸۵)، ۶ ص.

بررسی کرامت انسانی بر اساس قرآن و سنت است. به نظر نویسنده اسلام روش دقیقی برای نیل انسان به کمالات و فضائل و کرامت طرح کرده است.

میکل، عبدالعزیز فهمی

الانسان المعاصر والحضارة الاسلامية. ع، بیروت، الدار الجاهلیة، ۱۹۸۵ م، ۱۹۲ ص.

یکی از وجوه انسان، تمدن سازی او است که آن را از کرامت انسان شمرده اند. به نظر نویسنده، انسان معاصر نیاز به راهنمای کاملی مثل اسلام دارد تا بتواند با هدایت او، زمینه های تمدن اسلامی را فراهم آورد.

یالجن، مقداد

«حقیقة الطبيعة الانسانية من حيث الخیر والشر و دور التربية فی تغییرها». ع. الهادی، سال ششم، ش ۲ (۱۳۹۹ ق)، ص ۹۹-۱۱۱.

ترجمه فارسی

«حقیقت سرشت انسانی و نقش تربیت در تغییر آن»، ترجمه بزرگ کیلاشکی، مجله دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ش ۳، بهار ۱۳۷۳، ص ۷-۳.

یشی، سیدیحیی (متولد ۱۳۲۱)

«رابطه وحی با انسان». مسجد، ش ۶۳، ص ۱۰۱۵.

متن سخنرانی نویسنده به مناسبت تولد پیامبر اسلام (ص) است. وی در تحلیل رزق انسان به جنبه های مادی اکتفا نمی کند، بلکه می گوید: رزق معنوی که غذای روح و جان انسان و همان سلوک و قرب الی الله است، در سیره پیامبر اسلام (ص) تبلور یافته و علت نیاز به وحی هم همین نیاز روحی است. ولایت انسان کامل، حامل و واسطه این حقیقت باطنی و معنوی است.

را وابسته و منوط به تقوای داند. فصل سوم درباره جزا و عقوبت و پاداش زن در آخرت از نگاه قرآن است و می خواهد اثبات کند که پاداش یا عقاب زنان در آخرت، بر اساس ارزش ها و معیارهای مقبول نه به دلیل زن بودن است. بین زنان و مردان از این نظر فرقی نیست. فصل چهارم درباره حقوق زن و نقد دیدگاه هایی که آیات قرآن را متضاد با کرامت زن دانسته اند. نویسنده آیات ارث و سلطه مرد به زن و امثال اینها را به گونه ای تفسیر می کند که هم کرامت و حقوق زن محفوظ بماند و هم مخالف مشهور مفسران نباشد.

وفادار، محسن و عباسعلی شاهرودی و همایون اریاییان

«رابطه انسان، معماری و تکنولوژی»، فصلنامه توسعه تکنولوژی، سال چهارم، ش ۱۰ (بهار و تابستان ۱۳۸۵)، ص ۴۵-۵۵.

رابطه کرامت و عزت انسان با تکنولوژی در این مقاله در قالب سه دیدگاه بررسی شده است: تکنولوژی ابزاری در دست بشر است و با استفاده بهینه از آن، می توان به اهداف عالی دست یافت. دسته دیگر تکنولوژی را یک نظام و یک فرهنگ دانسته اند که در صدد سلطه بر انسان و نشستن به جای انسان است. در این دیدگاه با وجود تکنولوژی، جایی برای کرامت انسان باقی نمی ماند. دسته سوم مثل هایدگر معتقدند تکنولوژی ابزاری خنثی نیست، بلکه ماهیتی مرتبط با خوبی ها و بدی ها دارد و انسان به روش هایی می تواند از بدی های آن کنار بماند.

نگاه دوم، که با نام نگاه انتقادی از آن یاد شده، از سوی کسانی مثل ژاک الول مطرح شده. در ایران عبدالکریم سروش در مقاله صناعت و قناعت آن را مطرح کرده است. الول معتقد است که تکنولوژی آزادی و عزت انسان را به خطر انداخته است و بزرگ ترین ویژگی انسان که همان انتخاب و اختیار است، به وسیله تکنولوژی نفی شده است. او اولین کسی است که رابطه انسان با تکنولوژی را در سطح وسیع بررسی کرد و آثار متعدد آن بررسی ها را نگاشت.

نویسندگان این مقاله، بیشترین حجم این مقاله را به تحلیل دیدگاه های الول و سروش اختصاص داده و نقش تکنولوژی را سعادت و موفقیت انسان نشان داده اند.

بخش آخر این مقاله این است که تکنولوژی به انسان محوری، بلکه ماشین محور است و کمال انسان با کمال تکنیک متفاوت است؛ زیرا جوهره تکنیک سرعت بیشتر،